

Ympärillä vuoret, jaloissa kiehnää meri

Paikka, raja ja ylirajaisuus Pajtim Statovcin teoksissa *Kissani Jugoslavia* ja *Tiranan sydän*

Kirsi Laitila
Pro gradu -tutkielma
Kotimainen kirjallisuus
Historian, kulttuurin ja
taiteiden tutkimuksen laitos
Turun yliopisto
Toukokuu 2017

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

TURUN YLIOPISTO

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

LAITILA, KIRSI: Ympärillä vuoret, jaloissa kiehnää meri. Paikka, raja ja yllirajaisuus Pajtim Statovcin teoksissa *Kissani Jugoslavia* ja *Tiranan sydän*

Pro gradu -tutkielma, 76 s.

Kotimainen kirjallisuus

Toukokuu 2017

Tutkielmassani tarkastelen Pajtim Statovcin teoksia *Kissani Jugoslavia* (2014) ja *Tiranan sydän* (2016). Tutkimuskysymyksenäni pohdin sitä, kuinka Statovcin teosten paikat vastustavat sellaista maailman hahmottamisen tapaa, jossa paikat nähdään hallittavina ja organisoitavina kokonaisuuksina.

Lähestyn aihetta yllirajaisen teorian näkökulmasta ja yhdistän tutkimuksessani paikkatutkimuksen ja yllirajaisen teorian uudella tavalla, sillä aiemmin paikat eivät ole päässeet yllirajaisen tutkimuksen keskiöön. Hypoteesinani on, että paikkoihin keskittyvä tutkimus voi auttaa tarkastelemaan kirjallisuutta uusista näkökulmista ja samalla tarjota yllirajaiselle kirjallisuudentutkimukselle mahdollisuuden uudenlaisiin tulkintoihin.

Tutkielmassani nostankin paikan, rajan ja yllirajaisuuden käsitteet tutkimukseni keskiöön. Paikan teoretisoinnissa nojaan erityisesti maantieteilijä Doreen Massey'n ajatuksiin ja tarkastelen paikkoja hänen tapaansa avoimina, muuttuvina ja hybridisoituneina tiloina. Rajoista kirjoittaessani korostan rajojen ristiriitaista luonnetta. Hyödynnän myös Michel Foucault'n heterotopian käsitettä ja esimerkiksi siihen liittyvää ajatusta heterotopioista toiseudelle varattuina ja totuttua järjestystä kumoavina tiloina.

Statovcin teoksissa paikat näyttävät kesyttöminä ja hallitsemattomina tiloina. Erilaisia rajoja ja kategorioita ylitetään jatkuvasti, eikä paikkojen eristäminen erillisiin lokeroihin ole mahdollista. Silti myös rajojen vetäminen on teoksissa toistuva tapahtuma, joka kuitenkin tekee paikoista poikkeuksetta ahdistavan. Rajojen ylittäminen merkitsee uusia mahdollisuuksia, ja teosten henkilöahmot suuntautuvat paikallisen sijasta rajojen yli ulottuvaan tilaan. Myös valta-asetelmat kietoutuvat voimakkaasti rajoja ja paikkojen hallintaa koskeviin kysymyksiin.

Paikkoihin ja rajoihin liittyvällä tutkimuksellani pystyn nostamaan esiin tulkintoja, jotka jäisivät muuten huomiotta. Paikkojen ja rajojen tarkastelu yllirajaisesta näkökulmasta osoittaa, kuinka ihmisiä tai maailmaa ei voi rajata ennalta määriteltyihin kategorioihin. Tällöin eronteon sijasta korostuvat paikkojen ja ihmisten väliset yhteydet.

Asiasanat: paikka, rajat, transnationaalisuus, heterotopia, diaspora, toiseus, dikotomiat, stereotyyppit, ruumiillisuus, hybridisoituminen

SISÄLLYS

1. JOHDANTO	1
1.1 Tutkimuksen lähtökohtia	1
1.2. Teoreettinen viitekehys	4
2. PAIKAN TUNTU	11
2.1 Kamala Balkan – ihana länsi: vastaparit paikan tunnun rakentajina	11
2.2 Kliseiset kaupungit	18
2.3 Pintaa syvemmällä	24
3. KESYTÖN PAIKKA	30
3.1 Paikan ruumis	30
3.2 Aggressiivinen tila ja risteävät toiseudet	37
3.3 Käärmeet, kissat ja horjuvat valta-asetelmat	43
4. RAJATUT PAIKAT JA RAJOJEN YLI ULOTTUVAT TILAT	50
4.1 Ikkunat elinpiirin rajoina	50
4.2 Pakolaiset kansallisvaltioiden rajoilla	56
4.3 Paluu Balkanille	63
5. LOPUKSI	71

LÄHTEET

1. JOHDANTO

1.1 Tutkimuksen lähtökohtia

Vahtoutunut vesi kiehnäsi jaloissamme, päivä oli pilvetön ja aurinko valtava, oli kuuma ja ylhäältä kuului lintujen ujellusta, rantaa ympäröivät rakennukset ja etäämmällä kohoavat vuoret hengittivät hiekkaa kuin keuhkot sateenjälkeistä kosteutta. (*Tiranan sydän* = TS 192)

Paikka on keskeisessä osassa Pajtim Statovcin teoksissa *Kissani Jugoslavia* (2014) ja *Tiranan sydän* (2016) – näkyhän paikan merkitys osaltaan jo kummankin teoksen nimessä. Yllä olevassa katkelmassa *Tiranan sydämen* päähenkilö Bujar kuvailee ympäröivää maisemaa Albanian Durrëssissä, jonne hän on matkustanut paremman elämän toivossa parhaan ystävänsä kanssa. Teoksessa Durrës on myös eräänlainen rajapaikka vanhan ja uuden elämän välissä: merenrantakaupungista ystäväysten on mahdollista ylittää meri ja matkustaa laittomasti Länsi-Eurooppaan. Niin *Tiranan sydämessä* kuin *Kissani Jugoslaviassakin* meri merkitsee mahdollisuuksia ja kytköksiä toisiin paikkoihin, kun taas katkelmassakin mainitut vuoret toimivat teoksissa eristyksen ja eronteon merkinä. Tähän meren ja vuorten, yhteyksien ja eristyksen, vastakkainasetteluun viittaa myös työni otsikolla. Katkelmassa meri on jo saavutettu, ja se kiehnää kutsuvasti jaloissa enteillen tulevaa pakoa meren yli Italiaan. Osaltaan meri ja vuoret kietoutuvat paikkojen yllärajaisiin ominaisuuksiin kuten erilaisiin rajanvetoihin ja -ylityksiin. Näihin merkityksiin keskityn Pro gradu -työssäni.

Statovcin teokset ovat monisyisiä kertomuksia, jotka käsittelevät muun muassa maahanmuuttoa, toiseuteen ja ulkopuolisuuteen liittyviä kysymyksiä. Esikoisteos *Kissani Jugoslavia* kertoo sekä perheen äidin Eminen että hänen poikansa Bekimin tarinan. Eminen tarina alkaa hänen nuoruudestaan 1980-luvulta Jugoslavian Kosovosta. Maan syrjäisessä kylässä tasainen elämänrytmi rikkoutuu, kun Emineä kosii mies, jonka väkivaltaisuus ja aggressiivinen luonne paljastuvat pian häiden jälkeen. Vuosien kuluessa jännitteet serbien ja Kosovon albaanien välillä kasvavat niin suuriksi, että Eminen on paettava Suomeen miehensä ja lastensa kanssa. Suomessa elämää määrittelevät halu palata Kosovoon sekä vaikeus sopeutua uuteen maahan. Bekimin tarina puolestaan sijoittuu 2000-luvun Suomeen. Bekim on yliopisto-opiskelija, joka kamppailee oman identiteettinsä kanssa; liian usein häntä kohdellaan

maahanmuuttaneena¹ eikä omana yksilönään. Bekim joutuu kohtaamaan ennakkoluuloja, jotka saavat hänet eristäytymään omiin oloihinsa ja toisaalta hakemaan hyväksyntää seurustelukumppaneiltaan.

Myös *Tiranan sydämessä* on kaksi eri tarinalinjaa. Niistä toinen keskittyy kahden ystävyksen, Bujarin ja Agimin lapsuus- ja nuoruusvuosiin Albaniassa. Maan tilanne on epävakaa, ja ystävykset haaveilevat monien muiden albanialaisten tavoin elämästä Länsi-Euroopassa. He päättävät karata kotoa ja päätyvät elämään Tiranan kaduilla, jossa he suunnittelevat pakoja Eurooppaan. Toisen tarinalinjan päähenkilö on nimetön nuori mies, joka kiertää maailmaa omaa paikkaansa etsien. Mies haluaa salata kaikin keinoin albanialaiset juurensa, minkä vuoksi hän valehtelee nimensä, sukupuolensa ja kansallisuutensa sen mukaan, mikä kussakin tilanteessa hänestä tuntuu parhaimmalta. Vasta teoksen viimeisillä sivuilla lukija saa varmistuksen siitä, että mies on toisen tarinalinjan päähenkilö Bujar. Vaikka Bujar salaa menneisyytensä muilta, Albania kulkee mukana läpi teoksen Bujarin muistoissa ja vanhoissa albanialaisissa tarinoissa, joita hänen isänsä on kertonut lapsilleen. Lopulta Bujar kohtaa menneisyytensä ja pakenemansa muistot, kun hän vuosien kuluttua palaa Albaniaan.

Työssäni olen kiinnostunut erityisesti paikkojen ylijärjaisistä piirteistä sekä toisaalta niistä rajanvedoista, joilla paikkoja pyritään hallitsemaan. Asetan siis vastakkain metodologisen nationalismin ja ylijärjaisen teorian tarjoamat näkökulmat. Metodologisen nationalismin näkökulmasta katsottuna kansallisvaltiot ja niiden rajat ovat luonnollisia kategorioita, ja ihmisten ajatellaan jakautuvan kansallisvaltioiden rajoja mukaileviin kansallisiin identiteetteihin. Ylijärjaisessä suuntauksessa sen sijaan painotetaan, että kansalliset kulttuurit muodostuvat erilaisten virtausten ja suhteiden seurauksena. Paikat ja yhteisöt nähdään alati muuttuvina sen sijaan, että niiden ajateltaisiin muodostavan yhtenäisiä kokonaisuuksia. Teoreettisena lähtökohtana ylijärjaisuus ottaa siis huomioon valtioiden sisällä olevat kulttuuriset, uskonnolliset ja kielelliset erot. Siinä missä metodologinen nationalismi antaa vaikutelman eheästä ja selvärajaisesta maailmasta, ylijärjaisuus osoittaa sen pirstoutuneeksi ja alati muuttuvaksi paikaksi, joka toimii erilaisten suhteiden ja virtausten kohtaamispisteenä. (Grönstrand ym. 2012, 65; ks myös Löytty 2013.) Kumpikin paikan käsitteellistämisen tapa nousee esiin myös Statovcin teoksissa, ja tähän vastakkainasetteluun pohjaan

¹ Käytän sanaa maahanmuuttanut, koska yleisemmin käytetty termi maahanmuuttaja antaa vaikutelman jatkuvasta muuttamisesta (ks. Hakalahti 2007, 30).

myös tutkimuskysymykseni: paikkaa on aina pyritty hallitsemaan ja organisoimaan eri tavoin (Massey 2003, 73; 2008, 108), mutta kuinka paikka vastustaa tällaista maailmaan hahmottamisen tapaa Statovcin teoksissa?

Toisaalta ylijäräinen näkökulma merkitsee tutkimukseni osalta sitä, että keskityn romaaneissa maahanmuuton tematiikkaan. Tällöin on tarpeen ottaa huomioon se, kuinka tutkimus saattaa osallistua tutkimuskohteensa tuottamiseen. Vääränlainen kysymyksenasettelu voi jopa johtaa tilanteeseen, jossa maahanmuuttoon liittyvät teemat sekoittuvat vaikkapa sellaisiin sivullisuutta tai ulkopuolisuutta käsitteleviin aiheisiin, jotka eivät ole lähtöisin maahanmuuton tematiikasta vaan kaunokirjallisuuden omasta traditiosta. Myös sanavalinnoilla on merkitystä: esimerkiksi puhe maahanmuuttajakirjallisuudesta² voi herättää ”tutkimuseettisiä kysymyksiä lähestymistavan mahdollisesta tarkoitushakuisuudesta”. (Löytty 2013, 270–271.) Työväenkirjallisuutta ja luokkakysymyksiä tutkinut Magnus Nilsson kirjoittaa aiheesta Ruotsin kontekstissa ja toteaa, että keskittyminen ”maahanmuuttaja- ja vähemmistökirjallisuuteen” rakentaa omalta osaltaan eroa ruotsalaisen ja maahanmuuttaneiden kulttuurin välille samalla, kun teosten ajatellaan kuvastavan kirjailijan kokemuksia maahanmuuttaneena ja ei-ruotsalaisen yhteisön jäsenenä (Nilsson 2010, 200). Kuten Olli Löytty (2013, 271) toteaa, identiteettipoliittisiin kysymyksiin keskittyminen vie huomion aina ryhmien välisiin eroihin.

Omassa tutkimuksessani kirjoitan maahanmuutosta ja maahanmuuttaneista, mutta vältän teosten lukemista vähemmistökirjallisuutena tai esimerkiksi vähemmistöidentiteetin rakentajina. Maahanmuuttajakirjallisuuden sijasta tarkastelen Statovcin romaaneja ennen kaikkea ylijäräiseen kirjallisuuteen kuuluvina teoksina, siis sellaisina ”jotka ylittävät ja kyseenalaistavat etnisiä, kansallisia, kielellisiä, valtiollisia ja kulttuurisia rajoja” (ks. Nissilä & Rantonen 2013, 56). Romaaneissa ylijäräisyys näkyy esimerkiksi kytköksinä, joita henkilöhahmot luovat eri paikkojen välille muuttaessaan maasta toiseen. Myös paikat näyttäytyvät teoksissa ylijäräisinä tiloina. Esimerkiksi Albaniassa ja Kosovossa länsimaiset vaikutteet ovat vahvasti läsnä. Kirjoitan työssäni kuitenkin myös eri valtioista ja kansallisuuksista, koska tällainen

² Maahanmuuttajakirjallisuudella viitataan esimerkiksi kirjailijan taustaan sekä kirjan temaattisiin, maahanmuuttoa käsitteleviin ulottuvuuksiin (ks. esim. Rantonen 2006; Rantonen 2010). Termiä on kuitenkin kritisoitu runsaasti muun muassa sen toiseuttavan ja eksotisoivan luonteen vuoksi sekä siksi että termi kutsuu lukemaan kirjallisuutta tietolähteenä maahanmuuttaneiden elämään (ks. Nilsson 2010; Löytty 2013).

maailman hahmottamisen tapa heijastuu myös käsittelemiini teoksiin. Ylirajainen näkökulma ei olekaan este sellaiselle tutkimukselle, joka keskittyy kansallisiin representaatioihin tai me ja muut -jaotteluihin, vaan tärkeää on kyseenalaistaa kansallisuuteen perustuva kategorisointi. Kansallisen merkitys ei katoa ylirajaisessa tutkimuksessa. (Grönstrand ym. 65–66.)

Ennen kaikkea työni fokus on kuitenkin paikoissa ja rajoissa. Usein ylirajainen tutkimus ja paikkatutkimus ovat toisistaan erillisiä tutkimussuuntauksia, ja ylirajaisessa kirjallisuudentutkimuksessa on keskitytty esimerkiksi toiseutta käsitteleviin kysymyksiin (esim. Parente-Čapkova 2005; Lönngren 2015) tai teoreettisiin ja käsitteellisiin seikkoihin (esim. Pollari ym. 2015; Löytty 2013). Paikan tutkimusta voisi jopa nimittää ylirajaisen teorian sokeaksi pisteeksi sen saaman vähäisen huomion vuoksi. Hypoteesini on, että paikkoihin keskittyvä tutkimus voi auttaa tarkastelemaan kirjallisuutta uusista näkökulmista ja samalla tarjota ylirajaiselle kirjallisuudentutkimukselle mahdollisuuden uudenslaisiin tulkintoihin. Ovathan paikka ja raja ylirajaisuudelle keskeisiä termejä, joita voitaisiin jopa pitää tutkimuksen lähtökohtana; ylirajaisuudessa on kyse siitä, että liikutaan rajojen yli paikasta toiseen, ja ollaan paikoista yhteydessä toisiin paikkoihin, jälleen rajojen yli. En silti väitä, että tapahtumapaikkoja tulisi tutkia tyhjiössä muista elementeistä erillään, sillä paikat ja käsityksemme niistä ovat sosiaalisesti rakentuneita (ks. Massey 2003, 56). Statovcin romaaneissakin tapahtumapaikkojen kuvaukseen vaikuttaa voimakkaasti se, että teosten päähenkilöt ovat myös tarinoiden minä-kertojia. He siis määrittelevät sen, mihin paikkoihin huomio teoksissa kiinnittyy. Haluan kuitenkin muuntaa lähestymiskulmaa niin, että nostan paikan tutkimuksen keskiöön ja katson teoksissa kuvattua maailmaa ympäristö edellä.

1.2 Teoreettinen viitekehys

Tutkimukseni kolme keskeisintä käsitettä ovat *ylirajaisuus*, *paikka* ja *raja*, ja ne kietoutuvat vahvasti toisiinsa niin tarkastelemisani teoksissa kuin teoreettisellakin tasolla. Ylirajaisuus eli transnationalismi voidaan määritellä sellaisiksi ihmisten, paikkojen ja instituutioiden välisiksi yhteyksiksi, jotka ylittävät valtioiden rajoja. Nämä yhteydet voivat olla niin taloudellisia, sosiaalisia kuin poliittisiakin. (Vertovec 2009, 1.) Maahanmuuttaneiden yhteydessä voidaan puhua esimerkiksi niistä sosiaalisista verkostoista, joita pidetään yllä lähtö- ja tulomaan välillä. Terminä

transnationalismi syntyi 1990-luvulla, jolloin globalisaatio ja uudet teknologiat mahdollistivat poikkikansallisten yhteyksien kasvun (Hakkarainen 2005, 19). Käsitteenä transnationalismi mahdollistaa sen, että paikallista ja globaalia ei tulkita toisilleen vastakkaisina, eikä ”ennen muuttoa-muuton jälkeen -jaotteluna”. Sen sijaan transnationalismi kiinnittää huomiota paikkoja yhdistäviin merkityksiin ja suhteisiin. (Huttunen 2002, 46.) Työssäni käytän kuitenkin transnationalismi-termin suomenkielistä vastinetta *ylirajaisuus*, sillä se mahdollistaa myös muiden kategorioiden kuin kansakuntien rajojen ylityksen; ylijajaisuuden käsite ei rajoita sitä, millaisten rajojen ja kategorioiden ylitys on milloinkin merkityksellistä (ks. Löytty 2013, 263; Grönstrand ym. 2012, 64). Myöskään omassa tutkimuksessani en tarkoita rajoilla pelkästään valtioiden rajoja, vaan viittaan niillä erilaisiin ympäristössä oleviin raja-aitoihin, ja tulkiten esimerkiksi Statovcin romaaneissa motiiveiksikin nousevat ikkunat kahta erilaista ympäristöä erottaviksi elementeiksi. Löytty (2013, 263) toteaa, että ylijajaisen tutkimuksen lähtökohtana on kategorioissa tapahtuva jatkuva muutos. Ylijajaisuus on ambivalentti kategoria, joka ”kiistää juuri sellaisten rajojen pysyvyyden, joiden ylittämistä se saa merkityksensä” (mt., 264).

Kirjallisuudentutkimuksessa ylijajainen käänne sai alkunsa, kun vähemmistöä, monikulttuurisuutta ja postkolonialismia käsittelevä kirjallisuudentutkimus alkoi risteytyä globalisaatiotutkimuksen kanssa. (Jay 2010, 2). Tutkimuksessa ylijajainen näkökulma muistuttaa siitä, että Suomessakin kirjallisuus on aina ollut ”osa laajempaa globaalia kulttuuria, jossa vaikutteet ovat kulkeneet moneen suuntaan samanaikaisesti” (Grönstrand ym. 2012, 64). Kirjallisuus ei ole ”jaettavissa oman ja toisten kansallisiin kirjallisuuksiin”, vaan kansakunnat ja niiden kulttuurit limittyvät ja kietoutuvat toisiinsa (mt., 65). Kirjallisuudentutkimuksessa ylijajaista näkökulmaa voikin hyödyntää etsimällä erilaisia kytköksiä, yhteyksiä ja suhteita sen sijaan että keskityttäisiin ennalta määriteltyihin luokitteluihin (Löytty 2013, 278). Osaltaan ylijajainen teoria on myös vaikuttanut tutkimusentekoon: ylijajainen käänne on auttanut nostamaan esiin romaaneja, jotka käsittelevät globaaleja muutoksia ja niiden vaikutusta paikalliseen sekä esimerkiksi teoksia, jotka tuovat esiin ylijajaista maailmaa ja maahan muuttaneiden kokemuksia (Pollari ym. 2015, 15).

Tilallinen käänne puolestaan sai alkunsa 1990-luvun taitteessa, kun humanistinen maantieteilijä Edward Soja peräänkuulutti teoksessaan *Postmodern Geographies* (1989), että tutkimuksessa paikkaan alettaisiin kiinnittää aiempaa enemmän huomiota.

Soja (1989, 1) toteaa ajan saaneen selvästi enemmän painoarvoa kuin tilaa koskevat kysymykset, ja siksi hänen tarkoituksenaan on tilallistaa aikaan keskittyvä narratiivi. Sojan (mt., 11) mukaan kumpaakaan ei ole välttämättä tarpeen nostaa toista korkeammalle jalustalle, vaan tutkimuksessa on myös mahdollista keskittyä ajan ja paikan väliseen vuorovaikutukseen. Yhdysvaltalaisista kirjallisuutta tutkiva Marcel Thoene (2016, 11) toteaa, että paikan saama aiempaa suurempi huomio on merkinnyt sitä, ettei paikka ole enää ollut pelkkä tausta ajallisesti eteneville tapahtumille. Paikasta on tullut ihmiselämän keskeinen rakennuspalikka, ja samalla paikan rooli taiteen ja kirjallisuuden osana on vahvistunut. Thoenen mukaan tilaa voidaan jopa pitää perustana kirjallisten narratiivien sisällölle, estetiikalle ja henkilöhahmoille. (Mts.).

Paikkaan liittyvässä teoretisoinnissa nojaan erityisesti maantieteilijä Doreen Massey'n ajatuksiin. Massey'n (ks. esim. 2008, 123) tutkimustyön läpikantavana teemana on ajatus tiloista avoimina, huokoisina ja hybridisoituneina kohtaamispaikkoina. Paikat eivät ole muusta maailmasta irralleen rajattuja yksikköjä, vaan ne ovat ennen kaikkea paikan ulkopuolelle ulottuvien yhteyksien ja kytkösten tuotteita (Massey 2003, 72); paikkojen historia muodostuu paikallisten ja paikallisen ulkopuolelle ulottuvien kytkösten yhdistelmästä (Massey 2003, 72; 2008, 31). Tästä huolimatta paikkaa on totuttu ajattelemaan vakiintuneena yhteisönä, joiden fyysiset, taloudelliset ja kulttuuriset piirteet erottuvat toisten paikkojen vastaavista ominaisuuksista. Erityisesti globalisaatio on asettanut tämän näkemyksen kyseenalaiseksi, kun maailmanlaajuiset muuttoliikkeet ja media tuovat kaukasiakin kulttuureita paikalliseksi koettuun tilaan. Samalla globalisaatio näyttäisi sulauttavan paikkojen eroja toisiinsa nähden. (Massey 2003, 51–52.) Koska ajatus paikan ja yhteisön yhteenkuuluvuudesta on vallinnut pitkään, paikkoja on myös määritelty sen perusteella, miten ne eroavat toisista paikoista (Massey 2005, 64; 2008, 18). Massey (2008, 18) kuitenkin korostaa tällaisen ajattelun haittoja: kun asetetaan vastakkain näkemys ajasta, jolloin paikat ja kiinteät yhteisöt kytkeytyivät toisiinsa sekä nykyajan hajaannus ja pirstaloituminen, syntyy erilaisia nationalismien muotoja ja ”ulkopuolisiin” kohdistuvaa vihamielisyyttä.

Paikoista kirjoittaessaan Massey (ks. esim. 2008, 25) korostaa myös paikkojen muuttuvia ja moninaisia identiteettejä. Hän huomauttaa, että paikalla voi olla omat ominaispiirteensä, mutta kaikki eivät koe paikkaa samalla tavalla (mt., 27). Esimerkiksi sukupuoli ja etninen tausta vaikuttavat siihen, kuinka paikka koetaan (mt., 19). Muutenkaan paikkojen identiteetit eivät ole muuttumattomia, vaan ne vaihtuvat

hyvin nopeasti. Esimerkiksi suhteellisen uusia tuontitavaroita (esimerkiksi englantilaista teetä ja italialaista pastaa) aletaan lyhyessä ajassa pitää paikan ominaispiirteisiin kuuluvina autenttisuuden merkkeinä. (Massey 2005, 66.). Paikka ei siis ole staattinen vaan jatkuvassa prosessissa oleva tila. (ks. esim. Massey 2008, 30; Massey 2005, 9.) Paikat ovat sosiaalisten suhteiden tuloksia: kun sosiaaliset suhteet muuttuvat, muuttuvat myös paikat (Massey 2008, 30).

Myös paikan ja ajan välinen suhde on kiinnostanut monia tutkijoita, ja Sojan tavoin useat tutkijat ovat arvostelleet sitä, että aika saa tutkimuksessa enemmän huomiota kuin paikka tai tila (ks. esim. Massey 2008; Friedman 2005; Thoene 2016). Myös omassa työssäni ajan ja tilallisuuden kytkökset nousevat ajoittain esiin, mutta tällöinkin korostan enemmän paikan kuin ajan merkitystä. Lähestymistapaani kuvastaa kirjallisuuden- ja sukupuolentutkija Susan Stanford Friedmanin (2005, 194) käsite *topokronia*³, jossa paikka nousee aikaa merkittävämpään asemaan. Friedman korostaa Masseyyn tapaan paikkojen aktiivista ja muuttuvaa luonnetta sen sijaan että ne olisivat passiivisia, staattisia tai tyhjiä tiloja. Samalla hän kritisoi narratologien tapaa nähdä tila vain tapahtumapaikkana, joka toimii juonen staattisena taustana ja ajan kulun keskeyttäjänä. (Friedman 2005, 192–193; 195; Ks. myös Soja 1989, 11; Thoene 2016, 11.)

Useat tutkijat ovat tehneet eron paikka- ja tila-käsitteiden välille. Esimerkiksi Michel de Certeau (2013/1990, 172) mukaan paikat ovat elementtejä, jotka sijaitsevat vierekkäin jokainen omalla paikallaan, kun taas tila on ”harjoitettu paikka”. Näin ollen ihmisten liike muuttaa esimerkiksi kadun paikasta tilaksi (mt., 172–173). Omassa tutkimuksessani käytän kuitenkin paikkaa ja tilaa toistensa synonyymeinä. Kirjallisuudentutkija Mikko Carlsonin (2014, 24) mukaan termejä ei useinkaan erotella tutkimuksessa toisistaan, eikä se aina ole mielekästäkään. Esimerkiksi diasporan ja heterotopian kaltaiset termit ovat purkaneet jaottelua fyysisen paikan ja abstraktin tilan välillä. (mt., 23). Myös Massey (2008, 189–196) kritisoi tilan ja paikan voimakasta jaottelua konkreettiseen ja abstraktiin ja vertaa erontekoa globaalin ja paikallisen väliseen vastakkainasetteluun. Masseyyn mukaan globaali tila voi olla yhtä konkreettista kuin paikallinen paikkakin. Koska tila koostuu keskinäisistä suhteista ja

³ Topokronia on väännös Mihail Bahtinin ajan ja paikan välistä suhdetta kuvaavasta *kronotoppi*-termistä.

yhteyksistä, sekin on ”äärimmäisen ’konkreettista’” (Mt., 190–191.) Myös omassa tutkimuksessani liikutaan konkreettisten ja abstraktien paikkatilojen välillä, eikä eronteko näiden kahden välillä ole aina mahdollista – tai edes tarpeellista. Toisekseen hyödynnän työssäni Carlsonin mainitsema heterotopian ja diasporan käsitteitä, jolloin tutkimukseni ennemminkin purkaa abstraktin ja fyysisen paikan vastakkainasettelua kuin vahvistaa sitä.

Työni kolmas käsite raja kietoutuu niin ylijärjaisuuden kuin paikankin käsitteisiin. Ylijärjäinen teoria korostaa ihmisen roolia rajojen rakentajana. Esimerkiksi maailman jaottelu itäisiin ja läntisiin maihin on ihmisen rakentama harha, sillä kartalta katsottuna mikä tahansa alue on idän ja lännen kohtaamispaikassa (Löytty 2005, 7). Friedmanin (1998, 3) mukaan rajat rakentavat usein ehdottomia ja materiaalisia muureja yksilöiden, sukupuolten, ryhmien ja kansojen välille, ja siksi ne voivat sekä suojella että sulkea ulkopuolelleen. Aina rajat eivät kuitenkaan ole kahden tilan erottajia, vaan ne voivat myös olla kohtaamisen paikkoja. Tällöin raja on paikka, joka mahdollistaa uusien yhdistelmien ja sekoitusten syntymisen. (Friedman 1998, 3; Löytty 2005, 20.) Ylipäänsä rajoihin liittyy hyvin ristiriitaisia ja toisilleen jopa vastakohtaisia merkityksiä. Yhtäältä niihin yhdistetään puhtauden, erillisyyden ja eronteon vaateita, mutta samalla ne saavat aikaan saastumista, sekoittumista ja kreolisaatiota (Friedman 2005, 196; ks. myös Friedman 1998, 3). Friedmanin (2005, 196) mukaan rajat toimivatkin puhtaan ja epäpuhtaan, samuuden ja eronteon sekä sisä- ja ulkopuolen muodostamien vastakohtien ympärillä.

Massey (2003, 73) kirjoittaa, että rajoja vedetään aina erilaisten yhteiskunnallisten päämäärien palvelemiseksi. Yleensä rajoja vetämällä halutaan organisoida ja hallita tilaa. Tällöin lähtökohdaksi on tullut ”mielikuva valmiiksi jaetuista tiloista, paikoista, jotka ovat toisistaan erotettuja ja selkeärajoisia”. (Massey 2008, 108.) Kansallisvaltiot ja niiden väliset rajat ovat pinttyneet tavaksi hahmottaa maailmaa, ja samalla ne on esitetty edistyksellisenä ja luonnollisena kehityskulkuna (mt., 107). Rajojen vetäminen rakentaa kuitenkin helposti vastakkainasettelua ”meidän” ja ”muiden” välille (mt., 26). Kun tuotetaan näkemystä rajoista läpäisemättöminä, seurauksena on muun muassa globalisaation vastustaminen ja kaipuu sellaiseen, mitä ei koskaan ole edes ollut olemassa. (Massey 2005, 65).

Ylipäättään rajoihin liittyy kaksi erilaista, toisilleen vastakkaista lähestymistapaa, jota Massey (2005, 86; 2008, 120) kutsuu kaksoiskuvastoksi. Yhtäältä rajoihin liitetään rajattomuuden ja liikkuvuuden ihanteita. Tällöin vapautta pidetään hyvänä asiana, ja tila halutaan pitää vapaana kaikenlaisista rajoista. Samaan aikaan on kuitenkin olemassa ideologia, joka ihannoii rajoja sekä järjestystä ja joka korostuu maahanmuutosta puhuttaessa. Tällöin globaalin tilan ihanne muuttuu puheeksi ”paikallisten ihmisten” oikeudesta ”paikalliseen tilaan”. Rajojen olemassaolo korostuu, ja paikkoja halutaan puolustaa ulkopuolisilta ihmisiltä. (Mts.) Paikoilla ei silti tarvitsisi olla rajoja niitä jakavassa mielessä. Kuten Massey (2008, 30) toteaa, paikan määritelmän ei tarvitse perustua paikkojen väliselle vastakkainasettelulle. Jos paikan ulkopuolelle ulottuvia yhteyksiä käytetään hyväksi paikan määrittelyssä, voidaan osoittaa, että paikan avoimuus ei merkitse paikan haavoittuvuutta (mts.).

Myös Avtar Brah (1996) on kirjoittanut rajoista diasporaa käsittelevissä teksteissään. Brah'n mukaan konkreettiset rajat kantavat myös metaforisia merkityksiä. Tällä hän viittaa Gloria Anzaldúan teokseen *The Borderlands/La Frontera* (1987), jossa Anzaldúa kirjoittaa rajojen olevan metaforia psykologisille, seksuaalisille, hengellisille ja kulttuurisille eroille sekä luokkaeroille. Brah'n mukaan se, että rajat ovat mielivaltaisia rakennelmia, tekee niistä aina myös tietyllä tapaa metaforisia. Rajojen ”metaforinen materiaalisuus” kutsuu etsittämään kysymyksiä muun muassa siitä, ketkä halutaan pitää rajojen ulkopuolella ja miksi, minkälaisia alueita syntyy tai hävitetään uusien rajojen myötä tai millaisen prosessin maahanmuuttaneet joutuvat käymään läpi rajaa ylittäessään. Kullakin rajalla on omat ainutlaatuiset ominaisuutensa, vaikka niillä on myös yhtäläisyyksiä muihin rajoihin nähden. (Brah 1996, 198–199.) Jokaista rajaa siis koskettavat erilaiset säännöt, käytännöt ja valtasuhteet. Ihmiset voivat myös liikkua samanaikaisesti kulttuuristen, uskonnollisten, kielellisten taikka maantieteellisten rajojen yli sekä olla erilaisissa (sukupuolittuneissa) rasismien, etnisyyden, seksuaalisuuden ja iän paikoissa. Tätä ilmiötä Brah nimittää *ristiriitaiseksi paikantumiseksi*. (Mt., 204–205.) Vaikka omassa tutkimuksessani pääpaino on maahanmuutossa ja sen mukanaan tuomissa etnisyyden, rasismien ja uskonnollisten rajojen ylityksissä ja sijainneissa, otan huomioon myös sen, että sukupuolen ja seksuaalisen toiseuden paikat risteävät teoksissa maahanmuuttoon liittyvien teemojen kanssa.

Aloitin työni tarkastelemalla sitä, kuinka käsitys paikoista muuttuu henkilöahmojen eri elämänvaiheissa. Kiinnitän huomioni siihen, millaisena paikat näyttäytyvät ennen rajojen yli tapahtuvaa muuttoa sekä siihen, kuinka ennako-odotukset vaikuttavat paikan kokemukseen. Entä millaisia paikat ovat pitempiäaikaisen tutustumisen jälkeen? Luvussa kolme keskityn paikan hallitsemattomaan luonteeseen. Tarkastelen aihetta paikan ruumiillistamisen ja paikoille annettujen aggressiivisten piirteiden kautta. Luvun lopuksi kirjoitan *Kissani Jugoslavian* eläinhahmoista ja siitä, kuinka niihin liittyvät tilat kytkeytyvät ylirajaisuuden ja valta-asetelmien väliseen suhteeseen. Neljännessä luvussa keskityn erityisesti erilaisiin teoksissa esiintyviin rajanylityksiin ja rajanvetoihin. Toisaalta henkilöahmojen elinpiiriä rajataan eri tavoin, mutta toisaalta rajojen ylittäminen liittyy keskeisellä tavalla teosten pakolaishahmojen elämään. Näitä aiheita käsittelen luvuissa 4.1 ja 4.2. Viimeisessä alaluvussa siirryn tutkimaan henkilöahmojen paluuta Balkanille. Millaisia merkityksiä paikka, raja ja ylirajaisuus saavat, kun Balkanille palataan vuosien poissaolon jälkeen?

2. PAIKAN TUNTU

Massey (2008) kirjoittaa artikkelissaan ”Globaalin paikan tuntu” artikkelin nimen mukaisesti *paikan tunnusta*. Masseyn mukaan yhtäältä on olemassa paikan tuntu, joka korostaa perinteiden, yhteisöjen ja paikan yhteenkuuluvuutta ja jonka valossa paikat näyttävät yhdenmukaisina ja sisäänpäinsuuntautuneina tiloina. Massey kuitenkin korostaa, että paikkojen historia muodostuu aina erilaisista paikkojen välisistä kytköksistä. Tällöin paikan tuntu muodostuu kohtaamispaikoista ja ulospäin suuntautuneista tiloista, joissa globaali ja paikallisuus yhdistyvät myönteisellä tavalla. Globalisaatio ei merkitse yhdenmukaistumista, vaan käsitys paikan ainutkertaisuudesta ja luonteesta ”voidaan rakentaa vain liittämällä paikka toisiin, muualla oleviin paikkoihin”. (Massey 2008, 24–31.) Tässä luvussa keskityn erilaisiin Stavocin teoksissa esiintyviin paikan tuntuun. Aloitan kirjoittamalla siitä, miltä eri paikat vaikuttavat ennen rajojen yli tapahtuvaa muuttoa. Alaluvussa 2.2 kirjoitan erilaisista paikkoihin liittyvistä kliseistä ja stereotyyppioista. Lopuksi käsitelen sitä, millainen paikan tuntu paikoista syntyy syvemmän tutustumisen jälkeen.

2.1 Kamala Balkan – ihana länsi: vastaparit paikan tunteen rakentajina

Niin *Kissani Jugoslaviassa* kuin *Tiranan sydämässäkin* kuvataan sekä aikaa ennen kuin päähenkilöt muuttavat pois Balkanilta että aikaa muuton jälkeen. Ennen muuttoa teoksissa vallitsee käsitys paikkojen sisäänpäinsuuntautuneisuudesta. Paikkojen ajatellaan olevan toisistaan erillisiä kokonaisuuksia, ja niitä vertaillaan jatkuvasti toisiinsa. Kulttuurintutkija ja sosiologi Stuart Hall (1999, 84) viittaa tällaiseen erotteluun *yksinkertaistamisen* termillä. Käsitteellä Hall tarkoittaa diskurssia, jossa yhteiskunnat esitetään yhtenäisiksi siitä huolimatta, että ne ovat sisäisesti hyvin eriytyneitä. Yksinkertaistaminen antaa maailmasta kuvan, jonka mukaan se olisi ”jakautunut yksinkertaisen dikotomian mukaisesti meihin ja muihin”. (Mts.) Tässä luvussa tarkastelen tämän vastakkainasettelun muodostumista lännen ja Balkanin välille. Millainen paikan tuntu Balkanista ja toisaalta länsimaista sen perusteella syntyy?

Tiranan sydämässä Bujarin nuoruudesta kertova tarinalinja alkaa tilanteesta, jossa Bujar on menossa isänsä kanssa Albanian kansallissankari Skanderbergin elämään

esittelevään museoon. Kierroksen päätteeksi isä vie Bujarin katselemaan kukkulalta avautuvia maisemia.

[--] näkymät linnakkeelta ovat upeat. Krujë näyttää ruostuneelta lautaselta, vihreille niityille rakennetut bunkkerit lepäävät paikoillaan kuin avaruusaluukset ja kauempana tiet kiertyvät vuorten kylkiin kuin lahjanauha. Isäni sanoo, että vielä korkeammalta näkisi merelle saakka, sitten hän pysähtyy ja pölyttää kengänkärjellään hiekkaa. (TS 26.)

Tässä vaiheessa tarinaa albanialainen maisema on ylväimmillään. Maisemat ovat ”upeat”, tiet näyttävät lahjanauhoilta, ja meri siintää jossain näkymää ympäröivien vuorten takana. Samalla katkelmaan syntyy eristyksen ja yhteyksien luoma vastakkainasettelu. Eristystä maisemaan tuovat erityisesti vuoret, jotka ovat ominainen osa Balkanin maisemaa niin *Tiranan sydämessä* kuin *Kissani Jugoslaviassakin* – ne luovat omalta osaltaan balkanilaista paikan tuntua. Katkelmassa vuoret suorastaan hallitsevat ja ympäröivät fyysistä maisemaa, ja ne toimivat myös raja-aitana paikan sisä- ja ulkopuolen välillä. Kuten Massey (2003, 73) huomauttaa, kaikki rajat on muodostettu yhteiskunnallisia tarkoituksia varten. Vuorijonot tai muut luonnonmuodostelmat eivät ole rajoja luonnostaan, vaan ihmiset tekevät niistä sellaisia (mts.). *Tiranan sydämessä* vuoret valjastetaan nimenomaan rajavartijan tehtävään. Kun Bujarin isä kertoo maan sotaisesta historiasta, hän toteaa ylpeänä, kuinka ”terävien huippujen muodostama sahalaitainen kuvio on mikäs muukaan kuin raatelijan hammaskalusto, ja voi miten valmis se on puraisemaan mitä tahansa kansaa tai valtiota kaulaan” (TS 26). Albania näyttäytyy muista maista erillisenä tilana, jolloin rajat saavat Bujarin ja hänen isänsä silmissä positiivisia merkityksiä.

Vuoret siis eristävät maiseman sitä ympäröivästä tilasta. Osaltaan eristystä sekä rajojen olemassaoloa korostavat myös niityillä olevat bunkkerit, joita maan johtaja Enver Hoxha on ripotellut pitkin maata, sillä hän on pelännyt lähes vainoharhaisesti muiden valtioiden hyökkäävän Albaniaan. Bunkkerien kuvaaminen avaruusolioiden näköiseksi kuitenkin paljastaa jotain niiden kuulumattomuudesta paikalliseen tilaan: ne eivät ole osa Albanian luontaista maisemaa. Kaiken kaikkiaan henkilöahmoja ympäröivä näköala korostaa näkemystä paikoista toisistaan erillisinä tiloina. Massey (2008, 143) kirjoittaa, kuinka ”[m]aantieteellisistä käsitteistä käydyssä nykykeskustelussa paikka yhdistetään yleensä pysähtyneisyyteen, nostalgiaan sekä ulkomaailmalta suojelemaan turvallisuuteen”. Tällöin korostetaan menneisyyden tärkeyttä, identiteetin yhtenäisyyttä ja rajaviivojen vetämistä ”näennäisen

turvallisuuden tunteen lisäämiseksi” (mts.). Myös *Tiranan sydämessä* Bujar ja hänen isänsä kokevat, että rajat tuovat turvaa ulkopuoliselta uhalta. Samalla paikkojen väliset rajat rakentavat vastakkainasettelua muihin paikkoihin nähden.

Vuorilla on keskeinen rooli myös *Kissani Jugoslaviassa*. Kosovon syrjäisessä kylässä Emine asuu vuorten ympäröimässä maisemassa vanhempiensa ja sisarustensa kanssa. Jälleen vuoret korostavat eroa paikan sisä- ja ulkopuolen välillä: ”Vuoret nousivat leveinä ja korkeina sekä oikealla että vasemmalla puolella, mikä sai kaiken näyttämään siltä kuin maailma alkaisi ja loppuisi kuistilta, jolla istuin.” (*Kissani Jugoslavia* = KJ 97–98.) Vuorten ympäröimä kylä näyttäytyy Eminelle pienoismaailmana, jonka toisella puolella ei ole mitään. Näin ollen syntyy mielikuva täydellisestä eristyneisyydestä; on olemassa vuorten sisällä oleva kotikylä, ja sen ulkopuolella oleva maailma, ja yhteys näiden kahden väliltä puuttuu lähes kokonaan.

Ylipäättään koko Kosovosta annetaan *Kissani Jugoslaviassa* syrjäinen kuva. Koska Kosovo sijaitsee sisämaassa, yhteys mereen puuttuu. Voidaankin puhua paikkojen erilaisista ulottuvuuksista, jotka määrittelevät paikan luonnetta (Massey 2003, 66). Toisin sanottuna paikka on erilainen riippuen siitä, mihin valtioihin ja paikkoihin sillä on yhteyksiä. Kosovon yhteydet näyttäisivät sisämaan sijainnin vuoksi rajoittuvan muuhun Jugoslaviaan. Näitä yhteyksiä ei kuitenkaan arvosteta, ja meren tuomia mahdollisuuksia kaivataan siinä määrin, että jopa Eminen haaveilua paheksuva isä kaihoaa merta lähelleen:

[--] se [meri] oli hänen mielestään ainoa asia, joka jokaisen ihmisen kuului elämänsä aikana nähdä. Ainoa asia, mikä häntä varsinaisesti harmitti, oli se, että Kosovo oli yhä tämä pieni alue keskellä Balkania, jolla ei ole lainkaan rantaviivaa. [--] tällaisista kylistä ei muutettu unelmien perässä kaupunkeihin edes työhön tai älyyn hukuttautumalla. Niin tapahtui vain elokuvissa. (KJ 23–24)

Katkelmassa meren puute ja Kosovon sijainti keskellä Balkania ovat ne seikat, joiden takia maa nähdään eristyneenä paikkana. Kosovon syrjäisestä sijainnista katkelmassa siirrytään kylään, joka Eminen isän mukaan rajoittaa yhtä lailla asukkaidensa elämää. Unelmien saavuttaminen kylästä käsin tuntuu isästä niin kaukaiselta ajatukselta, että se voi kuulua ainoastaan elokuvien kuvitteelliseen maailmaan. Paikan syrjäinen sijainti näyttäytyy negatiivisessa valossa; jos yhteydet kylän ulkopuolelle paranisivat, kylän asukkaille tarjoutuisi aiempaa enemmän mahdollisuuksia. Toisaalta jotkin

yhteydet koetaan toisia parempina. Eminent isä kaipaa nimenomaan meren tuomia mahdollisuuksia, eikä hän näe sisämaahan ulottuvia yhteyksiä hyödyllisinä.

Samaan tapaan katkelmassa, jossa *Tiranan sydämen* Bujar katselee isänsä kanssa kukkulalta avautuvia maisemia, positiivisimmat merkitykset kytkeytyvät vuoria kiertäviin teihin ja vuorten taakse jäävään mereen – siis elementteihin, jotka luovat yhteyksiä eri paikkoihin. Teitä kuvataan lahjanauhoiksi, ja mereen liittyy jopa juhlavuuden tuntua: jos Bujar ja isä kiipeäisivät vielä korkeammalle, he voisivat nähdä meren! Perinteisenä matkustus- ja kauppapientä meri on aina mahdollistanut vaikutteiden rantautumisen ja yhteyksien pidon kaukaisiin paikkoihin (ks. Löytty 2006, 36; Massey 2003, 66), mutta Statovcin teoksissa meren kaukaisuus kuvastaa tällaisten yhteyksien poissaoloa. Tässä vaiheessa tarinaa meri on saavuttamattomissa, ja Bujarin maailmankuva rajoittuu albanialaiseen maisemaan. Vaikka Bujar ja hänen isänsä kokevat paikan eristäytyneisyyden myönteisenä, meren ja teiden kuvaus antaa viitteitä yhteyksien positiivisista merkityksistä.

Tiet reittinä kylän ulkopuoliseen maailmaan mainitaan myös *Kissani Jugoslaviassa*, mutta erityisesti ylijärjaiset virtaukset välittyvät kylään pienen kyläkaupan ja siellä myytävien lehtien kautta. Lehdistä Emine katselee artikkeleita, jotka antavat idyllisen kuvan länsimaisista kodeista. Kaupan *Kosovarja*-lehdet ovat ”kuin matkalippuja” (KJ 59), jotka vievät rajojen yli toiseen paikkaan. Kosovolainen koti merkitsee Eminelle epäkäytännöllisyydessään jatkuvaa työntekoa, joten hän alkaa haaveilla länsimaisista kodeista: ”suihkuista, joista tulisi lämmintä vettä, koneista jotka hoitaisivat astiat ja pyykit, puisesta lattiasta ja sälekaihtimista, toisesta elämästä.” (KJ 59.) Kun Emine nostaa katseensa lehdestä, hän näkee kaupan ikkunasta kuvien täydellisen vastakohtan, perheensä kodin, ”joka nousi vihreän pellon laidalta ujona ja anelevana” kuin pyytäen anteeksi olemassaoloaan (KJ 60). Kuvat rajan takaisista kodeista rakentavat ihanteellista kuvaa länsimaiden oloista, ja samalla lännen ja Balkanin välille alkaa syntyä hierarkkinen asetelma, jossa Balkan näyttäytyy auttamattomasti alemman asemassa.

Usein länsimaita pidetäänkin normina, johon ”ei-läntisiä” maita verrataan (Hall 1999, 78–80; Nissilä 2007, 212). Lännen ja Balkanin vastakkainasettelu on vahva niin *Tiranan sydämessä* kuin *Kissani Jugoslaviassakin*, ja päähenkilöt mieltävät Balkanin voimakkaasti ”ei-läntiseksi” alueeksi. Hall (1999, 78–80) kuitenkin painottaa, että

”länsi” on ennen kaikkea historiallinen eikä maantieteellinen rakennelma, ja samaan tapaan maahanmuuttaneiden omaelämäkertoja tutkinut Laura Huttunen (2002, 123) huomauttaa, että joissain tarinoissa Eurooppa edustaa todellisen paikan sijasta ideaa, johon liittyy ajatuksia uusista ja paremmista mahdollisuuksista. Statovcin romaaneissakin länsimaat ovat nimenomaan idea ja parempien mahdollisuuksien tila: vaikka Balkan on maantieteellisesti osa Eurooppaa, ajatuksen tasolla Balkan ei kuulu samaan alueeseen. Siinä missä *Kissani Jugoslaviassa* länsimaita ja niiden tarjoamia mahdollisuuksia ihailaan kyläkaupan lehdistä, *Tiranan sydämessä* länsimaat muuttuvat hiljalleen suoranaiseksi *utopiaksi* – paikaksi, joka Michel Foucault’n (1984, 3) määritelmän mukaan on paranneltu tai ”ylösalaisin käännetty” versio oikeasta maailmasta. Utopiat ovat paikkoja, jotka muistuttavat todellista yhteiskuntaa mutta joita ei ole olemassa (mts.). Statovcin teoksissa Balkan edustaa asukkailleen ”oikeaa maailmaa”, josta on päästävä utopistiseen länteen, Balkanin paranneltuun versioon.

Myös poliittisesti sekä Kosovo että Albania ovat teoksissa suljettuja alueita kommunistisuutensa vuoksi. Esimerkiksi *Tiranan sydämessä* kerrotaan, kuinka Hoxhan valtakauden aikana kouluopinnot ovat liittyneet lähinnä Albaniaan ja kommunismiin, mutta kukaan ”ei ollut kertonut meille Euroopan muista maista juuri mitään” (TS 167). Sulkeutuneisuudesta huolimatta erityisesti media onnistuu läpäisemään rajat ja tuomaan uutisia ja vaikutteita suljettuun alueeseen. *Tiranan sydämessä* radiossa soitetaan Madonnan, ja televisiossa länsimaisilla ihmisillä ”oli puhdas iho ja siistit vaatteet, joissa ei ole nukkaa eikä kulumisen jälkiä” (TS 96). Bujarin paras ystävä Agim ihaillee länsimaita pyyteettömästi: hänen kerrotaan rakastavan kaikkea amerikkalaista. Länsimaiden ihailu ei kuitenkaan rajoitu vain teosten päähenkilöihin, ja erityisesti *Tiranan sydämessä* toive Eurooppaan muutosta valtaa lähes koko kansan. Eurooppa on utopia, jossa ”ihmiset olivat ihmisiä, ihmisyyden etunenässä” (TS 167). Kenties hämmäntävin kohta länsimaiden ihailusta on kuitenkin *Kissani Jugoslaviassa*, jossa Eminent isän kasvojen länsimaisia piirteitä pidetään ihanteellisena kosovolaisessa miehessä. Onkin jokseenkin paradoksaalista, että lännen ihailu on näin voimakasta sosialistisessa maassa. Tämä kuitenkin korostaa Massey’n (2003, 68) ajatusta siitä, että uutta eivät ole paikkojen väliset yhteydet, vaan näiden yhteyksien tihentyminen ja voimistuminen. Vaikka paikkojen sulkeutuneisuus hallitsee balkanilaista tilaa, kytkökset rajojen yli ovat olemassa, ja ne voimistuvat edelleen ajan kuluessa.

Niin *Kissani Jugoslaviassa* kuin *Tiranan sydämessäkin* länsimaiden muuttuminen utopiaksi perustuu ennen kaikkea Balkanin vaikeisiin oloihin. Koska Balkanilla tulevaisuus vaikuttaa epävarmalta, aletaan paremman elämän mahdollisuuksia etsiä muualta. *Tiranan sydämessä* on osaltaan kyse myös albanialaisen utopian murtumisesta – koska utopioita ei ole olemassa, ei alun idyllinen kuva Albaniastakaan pysy pitkään voimissaan. Kun maan ongelmat kasvavat, lännen idyllisyys korostuu entisestään, jolloin länsi ja ei-länsi muodostavat toistensa vastaparin.⁴ Massey (2008, 44) käsittelee tällaisia dikotomioita ajan ja tilan välisen vastakkainasettelun kautta: kun kaksi asiaa asetetaan vastakkain, vain toinen niistä määritellään positiivisesti, ja vastaparin merkittävimpinä piirteinä pidetään niitä ominaisuuksia, joita sen vastaparilla ei ole. Esimerkiksi ”aikaan liitetään sellaisia määreitä kuin muutos, liike, historia ja dynamismi, kun taas tilaa luonnehditaan varsin puolivillaisesti vain näiden asioiden puuttumisen kautta” (mts.). Statovcin romaaneissa lännen ja ei-lännen vastakkainasettelu tuottaa samankaltaisen dikotomian. Länsi on positiivisesti määritelty paikka, joka on kaikkea sitä, mitä Balkan ei voi koskaan olla.

Jos länsi muuttuu vastakkainasettelussa utopiaksi, eronteoko lännen ja Balkanin välillä muuttaa Balkanin Foucault’n termin länsimaiden *heterotopiaksi*. Heterotopia on vastapaikka, jossa kaikki oikeat kulttuurista löydetyt paikat representoidaan, joista kiistellään ja jotka käännetään pääläelleen yhtäaikaaisesti (Foucault 1984, 4). Yhtenä esimerkkinä heterotopioista Foucault (1984, 5) käyttää vankiloita ja psykiatrisia sairaaloita, jotka poikkeavuuden heterotopioina (*heterotopias of deviation*) merkitsevät yksilön käytöksen poikkeavuutta asetetusta normista. Arkkitehtuurin tutkija Heidi Sohn (2008, 44) tulkitsee Foucault’n heterotopioita toteamalla, että ne ovat vastakohtia samuudelle; heterotopiat ikään kuin heijastelevat yhteiskunnan päinvastaista puolta. Heterotopiat kumoavat luotuja järjestyksiä. Ne ovat tiloja, jotka on varattu epänormaalille, toiselle ja poikkeavalle. (Mts.). Kun Statovcin teoksissa alueen asukkaat peilaavat Balkania Länsi-Eurooppaan, Balkanista tulee vähäisempi toiseudelle varattu paikka. Esimerkiksi Agimin isä pitää järjettömänä maan johtajan pelkoa siitä, että muut maat haluaisivat hyökätä Albaniaan:

⁴ Myös Edward W. Saidin (1978) määritelmä orientin ja oksidentin vastakkainasettelusta on tässä yhteydessä mielenkiintoinen. Saidin (1978, 1–28) mukaan Eurooppa on rakentanut orientista tietynlaisen eksotisoivan kuvan oman hegemoniansa pönkittämiseksi. Statovcin teoksissa tämä toiseuttava näkemys on kuitenkin kulkeutunut myös Balkanille ja balkanilaisten ajatusmaailmaan.

Vaan ketään ei ole kiinnostanut eikä tule kiinnostamaan tänä autiomaana, tämä mielisairaiden päättäjien vankila, nämä tukehtuneet ihmiset [--] kukaan ei välitä tästä ulosteen muotoisesta valtionmädestä, jota Italian saappaan kanta osoittaa niin kuin ulostetta kuuluu [--]. (TS 31–32)

Agimin isän tunteenpurkauksessa välähtävät näkemykset paikan huonommuudesta muihin paikkoihin nähden; jälleen Albanian paikan tuntu määrittyy sen perusteella, miltä se vaikuttaa verrattuna toisiin paikkoihin. Maan vertaaminen autiomaahan ja vankilaan viittaa paikan eristyneisyyteen – ylirajaiset kytkökset ovat vähäisiä, mikä puolestaan luo ihmisissä tukahtuneisuuden tunnetta. Yhteyksien puute on siis ennen kaikkea negatiivinen asia. Ulosteseen ja valtionmätään vertaaminen puolestaan tekee maasta ikään kuin jätettä, kansallisvaltion huonon tai naurettavan version. Samalla korostuvat hierarkiat ja valtioiden väliset valta-asetelmat, kun ylvään muotoinen Italia osoittaa Albaniaa saappaan kärjellään. Jos heterotopiat kumoavat luotuja järjestyksiä ja Balkania pidetään länsimaiden heterotopiana, läntisestä järjestyksestä tulee ”oikea” tai ”normaali” tapa olla ja toimia. Heterotopiana Balkanilla olisi mahdollisuus vastustaa ja uhmata näitä ”normaalin” olemisen tapoja (ks. Battaglia 2014, 62), mutta vallankumouksellisuuden sijasta alueen asukkaat keskittyvät toivomaan, että Balkan muuttuisi enemmän länttä muistuttavaksi paikaksi.

Balkania koskeva paikan tuntu vaihtaa siis Statovcin teoksissa muotoaan: etenkin *Tiranan sydämessä* eristyksen ja rajojen arvostaminen vaihtuu hiljalleen lännen pyyteettömäksi ihailuksi. Kummassakin teoksessa ylirajaisuus ja länsimaista tulevat uutiset ja kuvat tuottavat vertailua, jossa länsimaat näyttävät Balkania parempana paikkana. Päähenkilöille länsimaista muodostuu utopia, joka voi tarjota mahdollisuuden parempaan tulevaisuuteen. Yksinkertaistaminen rakentaa voimakasta vastakkainasettelua Balkanin ja länsimaiden välille: mahtavaan länteen verrattuna Balkan tuntuu kolkolta ja huonompien mahdollisuuksien paikkana. *Tiranan sydämessä* Albaniaa voi nimittää heterotopiaksi, jossa korostuu Balkanin ja sen asukkaiden toiseus länsimaihin nähden. Myös yhteyksien puute koetaan lopulta negatiiviseksi, ja niin Albaniassa kuin Kosovossakin kaivataan yhteyksiä Balkanin ulkopuolisiin paikkoihin. Tunne Balkanin huonommuudesta antaa myös alkusysäyksen rajan yli tapahtuvalle muutolle.

2.2 Kliseiset kaupungit

Kun Balkan ja länsi asetetaan vastakkain, utopistiset kuvat länsimaista määräävät muuton suunnan: Balkanilta muutetaan paremman elämän toivossa ”länteen”. Näin ollen uuteen paikkaan liittyy usein ennakko-odotuksia ja stereotyyppioita, jotka osaltaan vaikuttavat siihen, millaisia ensivaikutelmat kustakin maasta ovat. Löytty (2005, 11) huomauttaa, että stereotyyppejäkin tarvitaan silloin, kun tarkoituksena on saada suurpiirteinen kokonaiskuva jostain maailman osasta. ”Stereotyypittely on minkä tahansa luokittelun lailla tapa paitsi hallita maailmaa myös halkoa se käsityskyvyn kokoisiksi paloiksi ja näin tehdä siitä ymmärrettävä.” (mts.) Erityisesti *Tiranan sydämessä* paikoista tuodaan esiin stereotyyppisiä ja jopa kliseisiä käsityksiä. Millaista paikan tuntua ne luovat?

Kun Bujar saapuu *Tiranan sydämessä* Rooman, Berliinin ja Madridin jälkeen New Yorkiin, hänen kohtaamansa fyysinen ja sosiaalinen maisema on pullollaan New Yorkiin liittyviä kliseitä:

[--] kuljetan mukani jatkuvasti noutokahvia, vaihdan kuulumisia tarjoilijoiden ja samassa jonossa olevien kanssa mutta en kuitenkaan katso kadulla kävellessäni ketään silmiin. Kuljen Manhattanin saarella jalan, yhdellä puolella katua on kiinalaisten omistamia halpoja kynsisalonkeja ja toisella puolella yksi kaupungin kalleimmista ravintoloista, ohitan eteläamerikkalaisia työmiehiä jotka huutelevat perääni ja lähettävät lentosuukkoja suuntaani, ohitan aasialaisia liikemiehiä jotka puhuvat taukoamatta puhelimeen [--].

Kaikki on valtavaa, autot ja ovet, kahvimukit ja huonekalut, tiskipöydät ja roskakorit, ja rakennukset ovat niin korkeita ja suuria, ettei aurinko koskaan paista molemmille puolille katua [--]. (TS 122–123)

Manhattanin ihmisvilinässä noutokahvi, kansainvälisyys ja kaiken valtavuus nousevat esiin erityisesti New Yorkiin liittyvinä assosiaatioina, kun taas yksinäisyys ihmispaljouden keskellä on klisee, joka koskettaa New Yorkin lisäksi muitakin suurkaupunkeja. Modernissa kaupungissa ihmiset kokevat itsensä usein yhtä aikaa todella yksinäiseksi sekä muiden kanssa kollektiiviseksi (Karkama 1998, 17). Samankaltainen ristiriita vallitsee myös Bujarin elämässä: hän jutustelee kaupungilla olevien ihmisten kanssa, mutta todellinen yhteys heihin puuttuu. Lisäksi stereotyyppit kohdistuvat myös ihmisiin, joita Bujar näkee kadulla, sillä heidän käytöksensä perustuu lähes kaavamaisesti siihen, mistä he ulkonäkönsä perusteella ovat kotoisin: aasialaiset puhuvat puhelimeen ja eteläamerikkalaiset lähettelevät Bujarille

lentosuukkoja. New Yorkin paikan tuntu perustuu siis pitkälti ennalta opittuihin kliseisiin, jotka ehkä myös vaikuttavat siihen, mihin Bujarin huomio kaupungissa kiinnittyy ja millainen vaikutelma siitä hänelle syntyy. Kirjallisuudentutkija Pertti Karkama (1998, 14) toteaa, että kaupunki on jatkuvasti ”muuttuva, ristiriitainen ja dynaaminen suhdejärjestelmä”, joka saa toistuvasti uusia merkityssisältöjä. *Tiranan sydämessä* kliseet kuitenkin tekevät paikoista tietyllä tavalla pysähtyneitä ja toisteisia, kun stereotyppejä käytetään kaupunkien kuvaamiseen. Bujar ajatteleekin, että kliseillä on merkityksensä: ”Ymmärrän, että kliseet syntyvät syystä, ettei ihminen todella ole täällä [New Yorkissa] mitään ilman rahaa [--]. Jopa paperiton selviää kaupungissa kauemmin kuin rahaton.” (TS 124.) Stereotypian mukaista elämää päättyy elämään myös Bujar itse. Hän jää maahan laittomasti ja tekee useaa työtä saadakseen riittävästi rahaa elämiseen.

Muutenkin New York on teosten paikoista erityinen, sillä suuri osa stereotyyppioista kasautuu juuri sinne. Omalla tavallaan kliseisyyttä rakentaa esimerkiksi tunnettujen paikannimien mainitseminen. New Yorkissa ollessaan Bujar mainitsee muiden muassa Times Squaren, Central Parkin, 5th Avenuen, Plaza-hotellin ja Bronxin. Toisaalta myös muissa paikoissa Bujar tuo esiin tuttuja paikannimiä. Saksassa hän käy Berliininmuurilla, Roomassa esimerkiksi Pantheonilla ja Piazza Navonalla. Vaikka näihin paikkoihin ei välttämättä liity samanlaista kliseisyyden tuntua kuin New Yorkin paikkoihin, ne ovat tunnettuja (turisti)kohteita ja ikään kuin paikkojen ”tunnusmerkkejä”. Huttusen (2002, 146) mukaan nimeämisen tarkoituksena voi usein olla tarve vakuuttaa kuulija siitä, että kerrottu on totta. Bujarille kertojana tapahtumien vakuuttaminen todeksi on erityisen tärkeää, sillä teoksessa hän valehtelee tapaamilleen ihmisille toistuvasti niin identiteetistään kuin menneisyydestäänkin. Paikkojen nimet ja tarkka kuvailu sen sijaan antavat lukijalle vaikutelman tapahtumien todenmukaisuudesta.

Globalisaation ajatellaan usein johtavan paikkojen samankaltaistumiseen ja paikallisten kulttuurien sirpaloitumiseen. Kun paikallisuus ei rakennu paikan sisäpuolella vaan rajojen yli ulottuvista suhteista, voi herätä tunne paikan tunnan katoamisesta. (Massey 2008, 134.) Massey (2008, 146) kuitenkin painottaa, että paikkojen ainutlaatuisuus rakentuu ulkopuolen läsnäolosta paikallisessa tilassa. Kansainvälisyytensä takia New York voi *Tiranan sydämessä* vaikuttaa tilalta, josta paikallisuus on häviämässä, mutta kaikista romaanin paikoista New York on erityinen

juuri paikan ulkopuolelle ulottuvien yhteyksiensä ansiosta. Jälleen yksi stereotypia toteutuu, kun New Yorkista rakentuu kuva kulttuurien sulatusuunina. New York onkin kaupunkina ”polttopiste” ja ”risteämiskohta” lukemattomille rajoja ylittäville sosiaalisille suhteille (Massey 2008, 133). Myös *Tiranan sydämen* New York on äärimmäisen ylijajainen paikka, jossa eri puolilta tulevat ihmiset kohtaavat ja muuttavat ympäröivää tilaa. Esimerkiksi Bujar käy suomalaisen vuokraemäntänsä kanssa ”oikeaksi Little Italyksi” nimetyssä paikassa, jossa italialaiset pitävät ravintoloita ja albanialaiset omia kioskejaan. Muuttajat ovat siis vaikuttaneet paikkaan ja muuttaneet sitä omalla toiminnallaan. Kuten mediakulttuurin professori Mikko Lehtonen (2013, 14) kirjoittaa, ajatusten, tavaroiden ja ihmisten liikkeessä paikasta toiseen muuttuvat myös paikat, joissa liike tapahtuu. New Yorkin paikan tuntu on äärimmäisen ylijajainen, ja siellä paikallinen ja ylijajainen kohtaavat toisensa ainutlaatuisella tavalla. Globaali ja paikallinen eivät olekaan toistensa vastakohtia, vaan globaali vaikuttaa paikallisen muodostumiseen ja päinvastoin (Massey 2008, 133–134; Huttunen 2002, 46).

Kummassakin Statovcin romaanissa myös Suomeen liittyy ennako-odotuksia. *Kissani Jugoslaviassa* Eminent aviomies Bajram päättää, että perhe muuttaa Suomeen, sillä hän on kuullut Pohjoismaiden vauraudesta ja siitä että Suomessa on ”hyvät koulut ja hyvin palkattua työtä” (KJ 162). Eminelle hän kertoo, kuinka ”Suomessa ihmiset asuvat suurissa omakotitaloissa, joissa on uima-altaat, laminaattilattiat ja suuret keittiöt, ja että talot ovat vähintään viidenkymmenen metrin päässä toisistaan” (KJ 166). Suomesta muodostuu omanlaisensa utopia, jota Emine vertaa todelliseen maisemaan matkalla lentokentältä vastaanottokeskukseen.

Olen unohtanut siitä matkasta melkein kaiken, vaikka sitä ajattelisi, ettei sellaisesta voisi unohtaa hetkeäkään, siitä yllätyksestä miten erilaisilta valot ja rakennukset näyttivät, miten eri tavalla ihmiset kävelivät katuja ja miten he pukeutuivat, miltä ilma tuoksui. Ja miten järkyttävää oli huomata, että rakennukset olivat kaikki matalia eivätkä korkeita, ja halvan näköisiä. Ja että metsää ja vettä oli niin paljon. (KJ 166.)

Toisin kuin *Tiranan sydämen* New York -katkelmassa tässä ennako-odotukset eivät pidä pintaansa, vaan ne murtuvat heti. Todellisen paikan tuntu on erilainen kuin siihen kohdistuneet kuvitelmat. Huttunen (2002, 82) huomauttaa, että uusi ympäristö koetaan usein fyysisenä outoutena, ja myös Eminent ensivaikutelmat Suomesta ovat outouden

ja erilaisuuden täyttämiä. Suurten talojen sijaan Eminen näkemät talot ovatkin ”matalia” ja ”halvan näköisiä”, ja jopa veden määrä saa Eminen järkyttymään, vaikka hän on haaveillut merestä koko ikänsä. Todellisen maiseman kohtaaminen sekoittaa lännen ja Balkanin välille muodostuneen hierarkian; kuva idyllisestä lännestä romuttuu fyysisesti kohdatun maiseman edessä. Lehtonen (2015, 23) huomauttaa, että tutut käsitykset Suomesta ja suomalaisuudesta on mahdollista ”myös tehdä, toistaa ja oppia toisin”. Siinä missä New Yorkin kuvaus *Tiranan sydämessä* toisti opittuja kliseitä, *Kissani Jugoslaviassa* Suomea kerrotaan uudella tavalla tutuista stereotyyppioista poiketen. (Ks. myös Laitila 2015, 20–21.)

Myös *Tiranan sydämessä* päätös muuttaa Suomeen saa alkunsa maahan liittyvistä idyllisistä mielikuvista, jotka syntyvät, kun Bujarin vuokraemäntä esittelee hänelle New Yorkissa Suomesta kertovia kirjoja.

Maria hakee kirjahyllystään kirjoja, joissa on kuvia kirkkaansinisistä, puhtaista järvistä, saarista jotka näyttävät ihottumalta meren pinnalla, metsistä joiden loppua ei näy, pienistä viehättävistä puisista rakennuksista jotka täplittävät vihreää maisemaa kuin biljardipöydän pallot. (TS 124)

Bujarin näkemät kuvat ovat jälleen eräänlaisen utopian tuotetta. Suomen idyllinen maisema järvineen ja puutaloineen kuvastaa vain rajallista osaa maan todellisesta ympäristöstä. Kirjojen kuvia voisikin verrata mielikuviin, joita matkaesitteet luovat kohteistaan. Koska matkaesitteet on luotu tiettyä tarkoitusta varten, ne tarjoavat rajatun kuvan ja antavat ”vastauksia varsin suppeaan määrään kysymyksiä” (Massey 2008, 82–83). Vaikka Statovcin romaaneissa Suomeen paikkana liitetään melko vähän stereotyyppioita, tässä suomalainen maisema on tuttu klisee, jonka voi usein nähdä matkaoppaiden kaltaisissa julkaisuissa. Kuvat houkuttelevat ihmisiä tutustumaan maahan, ja myös *Tiranan sydämessä* idyllinen maisema jää Bujarin mieleen. Kun elämä Yhdysvalloissa tuottaa jälleen uuden pettymyksen, hän päättääkin matkustaa Suomeen.

Vaikka suomalainen maisema ei *Tiranan sydämessäkään* vastaa odotuksia, ei järkytys kuitenkaan ole yhtä suuri kuin *Kissani Jugoslaviassa*. Pikemminkin Bujarin katse on tutkaileva, maisemassa on sekä positiivisia että negatiivisia piirteitä. Hän ihastelee helsinkiläisten tyylikkyyttä ja asuntonsa suihkua, josta vesi ei lopu, ”vaikka suihkutan vettä pitkiäkin aikoja” (TS 208). Hän hämmästelee ”nopeasti ja järjestelmällisesti

eteneviä jonoja” (TS 208) ja varautuneita ihmisiä. Humalaisia Bujar katselee järkyttyneenä. Fyysistä maisemaa Bujar puolestaan kuvailee eri tavoin kuin muita näkemiään paikkoja:

Seuraavana päivänä matkustan itäisessä Helsingissä sijaitsevasta yksiöstäni keskustaan, kävelen päärautatieasemalta pienen ylämäen ja tulen kolkkoon ja kliinisen ostoskeskukseen ja alan käydä sen liikkeitä läpi. [--]

Sitten ylitan kaupungin ainoan ruuhkaiselta tuntuvan kadun ja tulen ison tavaratalon eteen, kävelen valoseppelein koristeltua katua ja tulen mäelle rakennetulle valkoiselle, vihreäkattoiselle kirkolle joka seisoo surullisesti alustallaan. (TS 210–211)

Suomeen liittyvässä kuvauksessa Helsinki on ainoa paikka, joka mainitaan nimeltä. Siinä missä Roomassa ollessaan Bujar kertoo kävelevänsä ”keskusta-alueen halki, Via della Minervaa pitkin Pantheonin aukiolle, Piazza della Rotondalle” (TS 13), Suomeen ei liitetä lainkaan erisnimiä. Helsinkiä tunteva lukija voi tunnistaa paikat vaivatta, mutta nimeämättömyys ikään kuin etäännyttää teosta kuvauksen kohteestaan. Toisaalta nimeämättömänäkin tunnistettavat kiinnekohdat rakentavat vaikutelmaa siitä, että kerrottu on totta (Huttunen 2002, 144). Suomeen ei paikkana myöskään liity samanlaisia tunnettuja ja kliseisiä paikannimiä kuin esimerkiksi New Yorkiin. Tässä mielessä Suomi tai ainakin Helsinki on kliseetön paikka. Siksi Bujar kuvailee vain sitä, minkä näkee kussakin hetkessä.

Suomi ei ole New Yorkin vastakohta pelkästään kliseettömyytensä takia, vaan se on vastakohta myös New Yorkin avoimuudelle. Vaikka kyse ei ole samankaltaisesta sulkeutuneisuudesta kuin Albaniassa, ei Suomi kuitenkaan näyttäyty erityisen yllirajaisena paikkana. Jo ennen Suomeen muuttoa Bujarin vuokraemäntä kertoo, ettei Helsingissä juurikaan asunut ulkomaalaisia, silloin kun hän vielä asui Suomessa: ”Jos haluaa elää kuplassa, sulkeutua siltä maailmalta jonka vaikeudet suurin osa ihmisistä tuntee, niin siellä varmaan kannattaa asua.” (TS 129.) Kun Bujar muuttaa Suomeen 2000-luvun alussa, tilanne on hyvin samankaltainen. Bujar huomaa, että Suomessa monet ovat ”vihamielisiä muualta tulleita kohtaan, käyttäytyvät kuin haluaisivat maan säilyvän samanlaisena, rakentuvan tietyistä elementeistä, tietyn näköisistä ihmisistä jotka puhuvat tiettyä kieltä” (TS 208). Bujarin kohtaama ilmapiiri heijastelee voimakkaasti paikan sisäänpäinsuuntautunutta sekä yhteisön ja paikan yhteenkuuluvuutta korostavaa paikan tuntua. Metodologisen nationalismin näkemys paikkojen erillisyydestä toisiinsa nähden on vallalla, ja jälleen paikan rajojen ulkopuoli

nähdään uhkana paikan erityislaatuisuudelle. Vielä 2000-luvulla Suomessa vallitsee illuusio eristäytyneisyydestä: Bujarin mukaan monet suomalaiset elävät ”kuin he eivät olisi kuulleetkaan maailmasta kotimaansa ulkopuolella” (TS 209).

Fyysisessä ympäristössä vaikutteet ulottuvat kuitenkin rajojen ulkopuolelle, sillä Bujarin mielestä Helsinki on sekoitus Länsi-Eurooppaa ja Neuvostoliittoa. Toisaalta myös Bujarin oma tausta vaikuttaa siihen, mitä hän ympäröivässä maisemassa näkee. Eräässä puistossa ”mäen päällä on pieni pyöreä, bunkkerin tai vanhan naisen rinnan näköinen rakennus” (TS 215). Suomessa kasvanut tuskin ajattelisi bunkkeria rakennuksen nähdessään, mutta Bujaria näkymä muistuttaa albanialaisesta maisemasta. Näin ollen Bujar myös tuottaa itse ylirajaisuutta rakentamalla yhteyksiä paikkojen välille. Huttunen (2002, 97) toteaa, että maahanmuuttaneiden omaelämäkertoissa ”aukeava tila ulottuu monin tavoin Suomen rajojen yli. Nykyisyys Suomessa on ymmärrettävissä vain suhteessa menneeseen ja muihin paikkoihin”. Bujarkaan ei katsele suomalaista maisemaa tyhjiössä, aiemmista kokemuksista irrallaan, vaan hän rakentaa paikan tuntua vertaamalla paikkaa aiemmin näkemäänsä. Toisin kuin New Yorkissa Suomessa stereotypiat eivät määrittele sitä, millaiseksi kuva maasta muodostuu.

Kaiken kaikkiaan kliseet ja stereotypiat rakentavat teoksissa erityistä paikan tuntua, ja teosten kliseisimmässä paikassa New Yorkissa paikan tuntu jopa rakentuu siihen liittyvien stereotyyppien varaan. Niin ihmiset kuin fyysinen maisemakin toteuttavat ennestään tuttuja näkemyksiä siitä, millaista New Yorkissa on, ja jopa Bujar itse päätyy elämään stereotypian mukaista elämää. Lisäksi New York on paikan tunnultaan äärimmäisen ylirajainen, ja sen ainutlaatuisuus perustuu paikallisen ja paikallisen ulkopuolelta tulevien vaikutteiden yhdistelmään. Suomi sen sijaan on teoksissa lähes kliseetön paikka. Siihen ei esimerkiksi liity kaikkien tuntemia paikannimiä, ja nekin stereotypiat, joita Suomesta on olemassa, murtuvat todellisen maiseman edessä. Suomessa paikan tuntu ei voi perustua ennalta opittuun, vaan henkilöhahmojen on tutustuttava maahan paikan päällä. Monelta osin Suomi vaikuttaa kovin sulkeutuneelta paikalta, mikä korostaa metodologisen nationalismien käsitystä paikkojen eristyneisyydestä. Toisaalta muuttajat itse rakentavat yhteyksiä eri paikkojen välille vertailemalla Suomea muihin paikkoihin ja tuomalla mukanaan vaikutteita maan rajojen ulkopuolelta.

2.3 Pintaa syvemmällä

Foucault'n ajatus siitä, että utopiat ovat paikkoja, joita ei ole olemassa, pätee myös Statovcin teoksiin: kuten edellä kirjoitin, Eminen saapessa Suomeen ajatus idyllistä särkyi jo matkalla lentokentältä vastaanottokeskukseen. Useimmiten utopiat ja stereotyyppiset kuvitelmat kuitenkin murtuvat teoksissa vasta pitemmän ajan kuluessa. Henkilöhahmojen kokemus paikoista muuttuu, ja toisaalta paikatkin muuttavat muotoaan. Seuraavaksi tutkin sitä kuvaa ja paikan tuntua, joka paikoista muodostuu ensivaikutelmien jälkeen. Mitä tällöin tapahtuu stereotyyppioille ja utopistisille näkemyksille?

Maailmaa kiertäessään Bujar käy kaikissa niissä paikoissa, joista he Agimin kanssa nuorina haaveilivat, ja aluksi kukin maa vaikuttaa paikalta, jossa aiempaa parempi elämä olisi mahdollista saavuttaa. Italiassa unelmat urasta ja paremmasta elämästä muuttuvat kuitenkin tarkoituksettomuuden ja yhdentekevyyden tunteiksi, ja Saksassa sekä Espanjassa Bujar joutuu kokemaan väkivaltaa ja pilkkaa erilaisuutensa vuoksi. Myös New Yorkissa utopistiset kuvat vaihtuvat hiljalleen todellisuuteen. Bujar työskentelee lakkaamatta säästääkseen rahaa, ja suuri osa vapaa-ajasta kuluu metrossa kodin ja eri työpaikkojen välillä.

Puolen vuoden jälkeen alan itsekin nukkua metrossa. Tajuan, että New York tappaa tulokkaiden haaveet hukuttamalla ne arjen loputtomiin ongelmiin ja kerjäämällä rahaa taukoamatta ja kaikilta [--].

Aina silloin tällöin kaupunki antaa tulokkaalle pikkusormensa, ja tämän unelmien toteutumisesta kerrotaan näyttävästi päivälehdissä ja television keskusteluohjelmissa – ikään kuin haluttaisiin pitää huoli siitä, ettei ihmisten virta koskaan lakkaa, koska unelmat kyllä toteutuvat täällä, ennemmin tai myöhemmin [--] vielä jonakin päivänä saavutat pilvenpiirtäjän huipun, pääset maailman näyttävimmälle kielekkeelle. (TS 130)

Unelmien vaihtumista arjen karuun todellisuuteen osoitetaan katkelmassa paikan personifikaatiolla: New Yorkin kerrotaan tappavan tulokkaiden haaveet, kerjäävän heiltä rahaa ja antavan heille pikkusormensa. Vain harvat onnistuvat toteuttamaan unelmiaan, ikään kuin kaupunki soisi onnen vain harvalle. Unelmat rajattomista mahdollisuuksista pitävät yllä yllä, ja ihmiset saapuvat kaupunkiin suoranaisena virtana. Useimmat eivät kuitenkaan onnistu saavuttamaan amerikkalaista unelmaansa, mutta pienikin mahdollisuus pitää toiveita yllä – jos New York on maailman näyttävin kieleke, siellä myös unelmien toteutuminen merkitsee enemmän

kuin muualla. Bujarkin on halunnut uskoa suurkaupungin tarjoamiin mahdollisuuksiin, mutta unelmat vaihtuvat arkitodellisuuden karuuteen. Kenelläkään ei ole voimia haaveilla paremmasta tulevaisuudesta paikassa, jossa kaikki aika ja energia kuluu arjen pyörittämiseen ja työn tekemiseen.

Ajatus siitä, että haaveiden romuttuminen johtuu paikasta itsestään, toistuu läpi *Tiranan sydämen*. Jo ennen Eurooppaan muuttoa Bujar uskoo, että ”ihmiset voivat huonosti vain paikoissa jotka ovat perustuksiltaan mätiä” (TS 185). Kun omista ongelmista syytetään fyysistä paikkaa, syntyy tunne kyvyttömyydestä vaikuttaa omaan tilanteeseensa. Masseyn (2005, 59) mukaan paikan esittäminen staattisena merkitsee yrittäjä kesyttää paikka, jolloin jätetään huomiotta tilan ulospäinsuuntautunut luonne ja useat, yhtäaikaiset kehityskaaret. *Tiranan sydämessä* näkemys paikan muuttumattomuudesta ei kuitenkaan kesytä paikkaa, vaan tekee siitä vaikeammin hallittavan: koska Bujar uskoo, että hänen ongelmansa johtuvat paikasta eikä hänestä itsestään, hän muuttaa ongelmia kohdatessaan aina uuteen paikkaan. New Yorkissa Bujar kertoo tuttavalleen Sammylle, että hän on huomannut, kuinka kaupunki katkeroittaa sinne muuttaneita ihmisiä. Sammy on kuitenkin eri mieltä: ”*Honey no, Sammy keskeyttää ja nostaa etusormensa kahvimukini päälle, it’s not the city, it is the world, jos et löydä etsimääsi täältä, et tule löytämään sitä mistään muualtakaan, Sammy sanoo.*”⁵ (TS 134.) Sammyn näkemys kumoo Bujarin ajatuksen siitä, että paikat olisivat syypäitä ihmisten ongelmiin. Enemmänkin hänen kommenttinsa lähentelee ajatusta paikkojen yhteyksistä ja yhteisistä ominaisuuksista: vika ei ole yksittäisissä paikoissa vaan koko maailmaa kannattelevissa näkemyksissä ja ajatusmalleissa.

Myös albanialainen idylli osoittautuu *Tiranan sydämessä* valheelliseksi, ja alun utopistisen kuvauksen jälkeen maasta maalautuu yhtä idyllinen kuva ainoastaan tarinoissa, joita Bujarin isä kertoo lapsilleen. Yksi isän tarinoista on romanttinen kertomus siitä, kuinka hän tapasi vaimonsa ”kivisen Tiranan keskustassa sijaitsevassa puistossa” (TS 41). Isä kuvailee, kuinka heidän kohdatessaan ” [m]iehen takana kohoava taivas näytti kristallilevyltä, ja naisen takana jykevien ministeriöiden ryhti huokui Hoxhan aatteen kuolemattomuutta” (TS 42). Nuorena Bujar saapuu ensimmäisen kerran samaiseen puistoon, ja hän ymmärtää, että puisto on hyvin

⁵ Kummassakin teoksessa osa tekstistä on kirjoitettu kurssiivilla. Muotoilen lainaukset samoin kuin romaaneissa ellei toisin ole mainittu.

erilainen kuin isän kertomuksissa: ”ruostuneen suihkulähteen ympärillä oli kukkaistutuksia joista isäni ei ollut sanallakaan maininnut, oli vaikea kuvitella että kukaan olisi joskus kävellyt täällä niin kuin vanhempani, saati rakastunut” (TS 151). Kertomuksilla Bujarin isä on ”ottanut puiston omakseen” (TS 151); tarinoita kertomalla hän on voinut pitää yllä idylliä, jota ei enää ole olemassa. Isän kertomusta voisi pitää nostalgisoinnin muotona, jossa menneisyys näyttäytyy yksinkertaisena, harmonisena ja kauniina verrattuna nykyhetken monimutkaisuuteen ja rumuuteen (ks. Boisen 2010 64). Menneen paikan tuntua pyritään pitämään yllä tuomalla se nykyhetkeen, mutta idylli murtuu nopeasti todellisen maiseman edessä.

Ennen pitkää niin *Kissani Jugoslaviassa* kuin *Tiranan sydämessäkin* Balkanin ongelmat alkavat kärjistyä, ja kummassakin teoksessa päädytään tilanteeseen, jossa paikkojen väliset yhteydet muuttuvat uhasta mahdollisuudeksi. *Kissani Jugoslaviassa* Kosovosta paetaan serbien ja albaanien välisiä jännitteitä, kun taas *Tiranan sydämessä* paetaan maan yleisesti huonoja oloja. Albaniassa ihmiset joutuvat kerjäämään ja myymään kaduilla omaisuuttaan, jotta he saisivat rahaa ruokaan, ja maan pääkaupunkia Tiranaa kuvaillaan useaan otteeseen vaaralliseksi paikaksi. Lopulta ihmiset ovat valmiita tekemään mitä vain päästäkseen pois Albaniasta:

Kokonaiset perheet hylkäsivät kotinsa ja tunkivat luvatta ulkomaisten lähetystöjen pihapiireihin, koska toivoivat saavansa viisumin ulkomaille. Kuulimme, että ihmiset muuttivat Kreikkaan, Saksaan, Ranskaan, Kosovoon, Makedoniaan ja Turkkiin – minne tahansa pääsivät. Naapuruston lapset valuivat kaduille ja myivät kaiken minkä heidän perheensä omisti, minua tuskin vanhemmat tytöt parveilivat tiuhaan liikennöidyillä teillä ja hotellien edustoilla, ja viimeistään nyt me ymmärsimme, miten köyhiä olimme, miten köyhä koko maa oli, miten koko Albaniaa pidettiin koko Euroopan mustana pisteenä, surrealistisena paikkana vailla suuntaa ja mieltä, paikkana josta kukaan ei tiennyt oikein mitään. (TS 69)

Huttunen (2002, 195) toteaa, että epäviihtyisyys ja näköalattomuus saavat usein muuttamaan toiseen paikkaan. Myös Statovcin romaaneissa Balkanin huonot olot sekä hierarkkiset vastakkainasettelut idyllisten ja ei-idyllisten paikkojen välillä saavat ihmiset muuttamaan paikasta toiseen – siis tuottavat yllätyksiä. Katkelmassa täydellinen toivottomuus valtaa maan, ja köyhyys on niin kouriintuntuva, että se jopa ajaa nuoria prostituutioon. Ihmiset muuttavat ”minne tahansa pääsevät”, sillä mikä tahansa paikka vaikuttaa Albaniaa paremmalta vaihtoehdolta. Huttunen (2002, 345) sanoin ”[m]ahdollisuus hyvään elämään itselle, tai perheelle, on se prisma, jonka läpi

elämän eri paikkoja arvioidaan”. Mahdollisuudet hyvään elämään, viihtyisyys sosiaalisessa ja fyysisessä maisemassa, mutta myös tilaa ja mahdollisuuksia antavat institutionaaliset käytännöt vetävät puoleensa toisiin paikkoihin (mt., 345–346). Albanian toivoton tila näkyikin *Tiranan sydämessä* suunnan puutteena – hyvän elämän mahdollisuuksia ei ole tarjolla, ja siksi suuntaa haetaan muualta.

Katkelmassa Albaniaa kuvataan Euroopan mustaksi pisteeksi, mikä kuvastaa tiettyä paikan esittämisen tapaa. Esimerkiksi kirjallisuuteen on rakentunut tietty mentaalisen maantieteen Afrikka, jossa Afrikka on esitetty pimeänä tai mustana. Vielä 1800-luvun lopulla Afrikka oli kartoittamatonta aluetta, jolloin eurooppalaiset valloittajat hyötyivät siitä, että Afrikka esitettiin tyhjäksi. (Löytty 2006, 37.) *Tiranan sydämessä* Albania on kuitenkin maan asukkaiden mielestä paikka, jota kukaan ei edes halua valloittaa. Silti ”mustana pisteenä” oleminen on jälleen merkki paikan ei-läntisyydestä. Ikään kuin Albania ei yltäisi samalle tasolle länsimaiden muodostaman ideaalin kanssa. Massey (2008, 102) kirjoittaa maantieteellisestä mielikuvituksesta, jota käytetään hahmottamaan ihmisten ja yhteiskuntien paikkaa maailmassa. Tällaiset maailmankuvat ovat sosiaalisia tuotoksia, jotka heijastelevat tiettyjä valta-asetelmiä, ja siksi ne voidaan myös kyseenalaistaa (mts.). Statovcin teosten maantieteellisessä mielikuvituksessa Balkanin alempi asema jää usein kyseenalaistamatta, ja paikan tuntu rakentuu pitkälti negatiivisten kuvausten varaan. Paikan roskaisuus ja alkeellisuus toistuu kummassakin teoksessa. Tirana on täynnä ”sukkelia taskuvarkaita”, ”ihmissalakuljettajia”, ”hampaattomia miehiä”, ”ja kaikki polttivat, taukoamatta ja kaikkialla, tupakkaa, tupakkaa, tupakkaa” (TS 153). Kaikesta negatiivisuudesta huolimatta Balkanin paikan tuntu on teoksissa aivan erityinen ja muista paikoista poikkeava. Alueen luonne on myös valtioiden rajoja ylittävä: samanlaiset piirteet kuvastavat niin Kosovoa kuin Albaniaakin.

Kuten edellisessä alaluvussa kirjoitin, Suomi on *Tiranan sydämessä* paikka, jossa varsinaista utopian murtumista ei tapahdu, vaikka pettymyksiäkin on. Kun Bujar kävelee valkoiselle, vihreäkattoiselle kirkolle, hän pettyy nähdessään sen koruttomat sisätilat. Kaikesta huolimatta hän ajattelee kirkon istuvan ”maan vaatimattomaan olemukseen” (TS 211), ja papin hienovarainen nyökkäys saa Bujarin ymmärtämään Suomea paremmin: ”ihmiset eivät ole epäkohteliaita vaan yksinäisiä, eivätkä he tarvitse ympärilleen mitään ylimääräistä, eivät pilvenpiirtäjien tuomaa ylellisyyttä tai koristeellisten palatsien hohtoa.” (TS 212.) Ensimmäistä kertaa Bujar näkee

positiivisessa mielessä utopioiden ja kliseiden yli. Syntyy uudenlainen paikan tuntu, joka ei perustu median luomaan kuvaan tai todellisessa maisemassa koettuihin pettymyksiin.

Kissani Jugoslaviassa Suomi on paikka, johon aletaan rakentaa kotia vaikeuksista huolimatta. Toisaalta Emine suhtautuu Suomessa asumiseen pitkään hyvin diasporisesti: hän kaipaava Kosovoon ja haaveilee sinne palaamisesta vuosia Suomeen muuttamisen jälkeen (ks. esim. Huttunen 2002, 208) Brah'n (mt., 192) mukaan koti onkin diasporassa myyttisen kaipauksen paikka, sillä aina kotiin ei ole mahdollista palata, vaikka maantieteellisellä alueella voisi vierailla. Suomessa Emine joutuu kamppailemaan ennakkoluulojen ja omien perheongelmien ristitulesa, jolloin myös kodin tuntua on vaikea löytää. Vasta kun Emine jättää väkivaltaisen miehensä, saa työpaikan ja hänen kokemansa rasismin määrä vähenee, Suomesta alkaa muodostua koti. Nyt myös fyysinen maisema näyttyy positiivisessa valossa:

Lauantaisin kiertelen kaupunkia ja kävelen kimaltelevan lumen peittämissä puistoissa, rakastan sitä että talvisin on niin kylmä. Pakkanen saa kaiken pysähdyksiin, lumen peittämät puut seisovat paikoillaan kuin patsaat, lumi kovettuu teiden päälle yhtä kovaksi ja tiheäksi kuin asfaltti ja kiristyy katulamppujen ympärille kuin huppu. (KJ 278)

Eminen tarinassa positiiviset kokemukset heijastuvat paikallisen maiseman kuvauksessa. Enää lumi ja jää eivät ole luotaantyöntäviä elementtejä, vaan lumi kaunistaa maisemaa, ja kylmyys on positiivinen osa paikkaa Kosovon tukahduttavan kuumuuden rinnalla. Rajatilassa olo on vihdoon päättynyt, ja paikan kuvaus osoittaa kiinnittyneisyyttä maisemaan. Voisi jopa sanoa, että lopulta Suomi on paikka, joka muuttuu idylliseksi tai lähes utopistiseksi tilaksi. Vuosien jälkeen Emine voi liittää suomalaisen paikan tuntuun kodin ja hyväksynnän merkityksiä. (Ks. myös Laitila 2015, 36.)

Tiranan sydämessä kenties utopistisimmaksi paikaksi jää albanialainen kaupunki Durrës, sillä siellä haaveet ja todellisuus kohtaavat toisensa parhaiten. Kaverukset haaveilevat nukkuvansa ”veneissä, laivoissa ja hylätyissä rakennuksissa” (TS 183) sekä myyvänsä tavaraa Durrësin rannalla ja rantabulevardilla, jotta he saisivat säästettyä rahaa ulkomaille muuttamista varten. Myös todellisuudessa paikasta saa idyllisen vaikutelman: ”Ilma tuoksui manteliselta, öljyiseltä ja oliiviselta, ja kaikkialta kuului elävää, tunteiden lävistämää puhetta.” (TS 183.) Kuvaus perustuu Bujarin

ensivaikutelmiin, mutta koko Durrëssissa vietetyn ajan kaupunki merkitsee ystävyksille ennen kaikkea toivoa ja mahdollisuutta matkustaa Länsi-Eurooppaan. Vaikka Bujar ja Agim joutuvat viettämään yönsä lahossa ja ummehtuneessa varastohuoneessa, Durrëssissa sekin saa positiivisia merkityksiä. Nyt heillä on paikka, jota ”kutsua kodiksi, ja sen lisäksi meillä oli sanakirja ja hänen [Agimin] aivonsa, suunnitelma ja tavoite” (TS 188). Kaupungin sijainti merenrannalla merkitsee sitä, että Agimin ja Bujarin elämällä on jälleen suunta, tavoite, jota kohti tähdätä. Paradoksaalisesti Durrësin idyllisyys siis perustuu siihen, että sieltä on mahdollista lähteä pois. Durrës onkin viimeinen paikka ennen Italiaan pakenemista sekä viimeinen paikka Bujarin ja Agimin yhteisellä taipaleella. Merenrantakaupungilla on myös huomattavasti enemmän yhteyksiä muihin paikkoihin kuin vuorten ympäröimällä Tiranalla tai Kosovolla *Kissani Jugoslaviassa*. Matkustajia ei myöskään tule pelkää meren yli, vaan Bujarin mukaan ”Durrësiin tultiin Jugoslaviasta asti” (TS 184). Durrësin paikan tuntu perustuu New Yorkin tavoin pitkälti sen ylirajaisiin yhteyksiin sekä ylirajaisuuden luomaan toivon tunteeseen.

Kun Statovcin teosten paikkoja tarkastellaan pintaa syvemältä, käsitys niistä muuttuu lähes poikkeuksetta. Stereotypiat hälvenevät ja utopiat murtuvat, kun haaveet paremmasta elämästä muuttuvat arjen haastavaksi todellisuudeksi. Toisaalta myös negatiiviseksi koetusta paikasta voi vuosien saatossa tulla koti. Vaikka paikoissa ja suhtautumisessa niihin siis tapahtuu selkeitä muutoksia, usein paikat koetaan teoksissa muuttumattomiksi. Siksi henkilöhahmot kokevat voimattomuutta ongelmien edessä: koska paikkaa ei voi muuttaa, on helpompi lähteä pois toiseen paikkaan. Myös maantieteellinen mielikuvitus määrittelee sitä, millaiseksi paikat koetaan. Balkanin paikan tuntu perustuu siihen, että aluetta pidetään länsimaita huonompana paikkana. Kummassakin teoksessa Balkanilta pakeneminen nousee myös suoranaiseksi elinehdoksi. Ylirajaiset yhteydet merkitsevät ennen kaikkea mahdollisuuksia ja luovat paikkaan toivon tuntua. Muuttaminen antaa toivottamalta tuntuvalle elämälle uuden suunnan, ja kaikkein idyllisintä onkin mahdollisuus lähteä pois. Myös kertomuksilla paikka pyritään asettamaan tiettyihin raameihin, mutta tila ei alistu idyllisten kertomusten kaltaisiksi; todellinen paikka on teoksissa aina karumpi kuin unelmat ja kertomukset antaisivat olettaa.

3. KESYTÖN PAIKKA

Johdannossa kirjoitin Massey'n ja Friedmanin tavoista hahmottaa paikka prosessinomaisena ja monia identiteettejä omaavana tilana; staattisuuden sijasta paikat muuttuvat jatkuvasti. Massey (2005, 2008) korostaa erityisesti muutoksen ajallista puolta. Esimerkiksi paikka, josta matkustetaan pois, ei ole enää sama paikka puolta tuntia myöhemmin: auringonpaiste on voinut vaihtua sateeksi, ja ihmisten yksityiselämä sekä paikan taloustilanne ovat saattaneet muuttua. (Massey 2005, 118; ks. myös Lehtonen 2013, 11) Massey'n (2008, 125) mukaan niin yhteiskunnat, kulttuurit kuin kansallisvaltiotkin ovat tilallis-ajallisia tapahtumia, jotka muuttuvat ajan kuluessa. Ihmiset luovat ja tuottavat aika-tiloja jatkuvasti uudelleen. Kun maailmaa ja erityisesti globaalistumista tarkastellaan aika-tilan kautta, on mahdollista tunnistaa globaalistumiseen liittyviä valtasuhteita ja epätasa-arvoa. (Mt. 125–126.)

Kissani Jugoslaviassa ja Tiranan sydämessä paikan muuttuvat identiteetit korostuvat erityisesti silloin, kun paikkoja kuvataan lähes henkilöahmon kaltaisina olentoina. Aloitan luvun tarkastelemalla paikan ruumiillistamisen merkityksiä paikan hallitsemattomuudelle. Sen jälkeen siirryn käsittelemään paikkojen aggressiivisia piirteitä ja näiden piirteiden kytkeytymistä maahanmuuton ja toiseuden kysymyksiin. Maahanmuuton ja erilaisten valtasuhteiden välinen suhde puolestaan nousee keskiöön luvussa 3.3, jossa käsittelem *Kissani Jugoslavian* kissa- ja käärmeahmoja.

3.1 Paikan ruumis

Huttusen (2002, 137; 335; 336) mukaan ruumista voidaan pitää pienimpänä paikkana, josta suhde maailmaan ja muihin ihmisiin neuvotellaan. Ruumis on myös äärimmäisen intiimi paikka, jossa kohtaamme julkisen tilan. Ääripään toisella laidalla ovat kansallisuus sekä siihen liittyvät konkreettiset oikeudet ja velvollisuudet. (Mt., 335.) *Tiranan sydämessä* ruumiin käsite ei rajoitu pelkästään henkilöahmoihin, vaan myös paikat saavat ihmismäisiä ominaisuuksia ja erilaisia ruumiinosia kuten suun, keuhkot ja sydämen. Toisaalta myös ihmisen (transsukupuolinen) ruumis on teoksessa merkittävässä roolissa, jolloin ihmisen ja paikan ruumis vertautuvat toisiinsa. Tässä alaluvussa tutkin sitä, millaisia merkityksiä paikan ruumiillistaminen tilalle antaa. Millaisia rajoja tällöin ylitetään tai jätetään ylittämättä?

Tiranan sydämessä Bujar ja hänen isänsä matkustavat Skanderbergin museosta kotiin bussilla, mutta Bujar pelkää bussin putoavan kymmeniä metrejä syviin rotkoihin, kun kuljettaja kiittää ”vuorenrinteitä pitkin kuin elämänhaluton hullu” (TS 23). Vaikka Skanderbergin kukkulalta katsottuna vuoristotiet näyttävät ”lahjanauhoilta”, bussissa Bujarin kuolemanpelko muuttaa tiet uhkaavaksi ja kuolemaa enteileväksi paikaksi. Toisaalta myös linja-auto itsessään tuntuu ahdistavalta. Bussin ikkunoita ei saa auki, ja isän avonaisesta suusta ”tuleva sipulinlöyhkä täyttää yhteisen ilmatilamme” (TS 23). Isä ei tunnu tilannetta pelkäävän, ja hiukan myöhemmin selviää, miksi: hän sairastaa parantumatonta syöpää, ja kuolema on siis jo hänen elämässään ikään kuin läsnä. Isä menehtyykin jo saman vuoden aikana, ja hautajaisten jälkeen Bujar istuu jälleen vuoristoteillä ajavan linja-auton kyydissä. Nyt hän kuitenkin toivoo ”bussin kellahtavan kumoon ja vierivän vuoren suuhun kuin ikkunasta ulos heitetty tupakantumppi” (TS 66). Jälleen vuoret liitetään kuoleman uhkaan, mutta ensimmäisen lainauksen kuolemanpelko muuttuu toiveeksi kuolemasta, sillä tulevaisuus isän menetyksen jälkeen tuntuu lannistavalta. Nyt Bujarin olisi pidettävä huoli äidistään ja siskostaan. Toisekseen lainauksessa isän suu vaihtuu vuoren suuksi. Kun isän hengitys ei ole täyttämässä yhteistä ilmatilaa, vuoret saavat surman suun, johon voi tippua yhtä merkityksettömänä kuin tupakantumppi. Tässä paikan ruumiillistamista voisi ajatella eräänlaisena väylänä, joka tuo kuoleman lähemmäksi Bujaria; kuoleman mahdollisuus on nyt konkreettisemmin läsnä.

Myös Italiassa paikat saavat suuhun liittyviä merkityksiä, jotka kytkeytyvät jälleen kuolemaan. Koska elämä rajojen ylittämisen jälkeen on tuottanut pettymyksen, elämä Roomassa, ”tässä kaupungissa, näissä elämässä” tuntuu Bujarista tarkoituksettomalta (TS 12). Huttunen (2002, 73–74) toteaa, että opiskelulla ja työllä olisi mahdollisuus tehdä elämästä mielekäästä, sillä työ voi ikään kuin tehdä ”kunnon kansalaiseksi”. Bujar ei kuitenkaan saa mahdollisuutta ”kunnon kansalaisuuteen”, vaan hän joutuu olemaan toimeettomana päivästä toiseen. Elämänhalunsa menettäneenä Bujar päätyy kävelemään pitkin ”valtavan palatsin portaiden muodostamaa kieltä” (TS 16), josta hän vilkuilee ohi kulkevia autoja – ja riittävän ison auton osuessa kohdalle juoksee auton eteen. Tällä kertaa surman suu muuttuu todellisuudeksi, kun portaiden kieli johtaa itsemurhayritykseen. Paremman elämän sijasta rajojen ylittäminen on muuttanut globaaliksi ahdistavaksi tilaksi, jossa paikat hylkivät ja työntävät pois (ks. Huttunen 2002, 88).

Tilanteissa ja paikoissa, joissa ihmiset joutuvat kohtaamaan esimerkiksi rasismia, hengellisyys voi auttaa jaksamaan arjessa elämistä (Huttunen 2002, 133). Joidenkin maahanmuuttaneiden tarinoissa uskonnon harjoittaminen tai ”rituaaleihin ruumiillistuva islam tuottaa ’kodin’, jonka voi kuljettaa mukanaan kaikkialle” (mt., 197–198). Hengellisyys voi siis toimia rajoja ylittävänä voimana tai ”kotina”. Ennen itsemurhayritystään myös Bujar turvautuu uskontoon tilanteessa, jossa arjen musertavuutta on vaikea kestää, vaikka hän ei jumalaan uskokaan. Hän käy ”tyrmistyttävän kauniissa, ihmisiä nieleskelevässä Pietarinkirkossakin, jonka sisäpuoli näyttää räjähtäneen eläinlauman sisälmyksiltä ja luilta joiden ylle on suihkuteltu lehtikultaa ja roiskittu maalia” (TS 11). Kirkon kuvaus on varsin ristiriitaista. Toisaalta kirkko on ”tyrmistyttävän kaunis” ja sitä on koristeltu lehtikullalla, mutta toisaalta se saa jopa groteskeja piirteitä: kirkko nieleskelee ihmisiä, sen sisäpuolelle on ”roiskittu” maalia, ja muutenkin sisätilat muistuttavat eläimen sisälmyksiä. Kullatut koristeet siis antavat kirkolle kauniin ulkomuodon ja kutsuvat luokseen, mutta kuva ihmisten nieleskelemisestä rakentaa jälleen kuvaa paikan armottomuudesta. Bujar hakee kirkosta apua ja anteeksiantoa, mutta kirkon (seinien) rajat ovat petolliset ja sulkevat armottomasti sisäänsä sen sijaan, että tarjoaisivat lohtua ja apua selvitä kirkon rajojen ulkopuolella. Kirkko ja kirkon ulkopuoli ovat teoksessa toisistaan erillisiä tiloja, joiden välinen yhteys tuntuu puuttuvan kokonaan.

Myös Albaniassa uskonto on ollut läsnä erityisesti puheissa, vaikka pitkään kommunismi piti moskeijoiden ja kirkkojen ovet suljettuina. Demokratisoitumisen ansiosta uskonnollisten instituutioiden ovet avautuivat, mutta vasta Italiassa Bujar kokee tarvetta turvautua uskontoon. Osittain on kyse juuri rajojen ylittämisen jälkeisestä elämästä. Italiassa koetun näköalattomuuden lisäksi Bujar kertoo, kuinka ”kaikki Roomassa rukoilevat ja pyytävät apua vaikeisiin asioihin ratkaisua jumalalta, sellainen tarttuu niin helposti” (TS 10). Uudessa paikassa Bujar omaksuu tapoja, jotka eivät Albaniassa olleet hänelle tärkeitä. Italiassa Bujar kertoo uskoneensa ”jumalan käsivarsille anteeksiantamattomimman asian jonka ihminen voi tehdä” (TS 11). Jumala ei kuitenkaan ole vastannut Bujarin rukouksiin, vaan ottanut Bujarilta ”kaiken mikä tällä on antaa, lihan ja luut ja kaiken tilan mielestä” (TS 11). Ilmaus käsivarresta ikään kuin antaa jumalalle konkreettisen muodon, mutta samalla se vertautuu armottomuudessaan ihmisiä nieleskelevään kirkkoon; kirkko on metonymia jumalalle ja uskonnolle. Löytty (2006, 105–107) kirjoittaa uskonnollisista instituutioista osakulttuureina, joiden kieli sekä yhdistää kieltä ymmärtäviä että sulkee

ulkopuolelleen sitä ymmärtämättömät. Uskonnollinen kieli tuottaa yksilö- ja yhteisöidentiteettiä, mutta samalla se tuottaa erontekoa ”meidän kristittyjen” ja ”heidän ei-kristittyjen välille” (mt., 106–107). Bujarille kirkko tarjoaa vain nämä kaksi vaihtoehtoa: tulla niellyksi kokonaan kirkon sisään ja uskovaisten joukkoon tai hylätä uskonto kokonaan. Kuten globaali tila myös uskonto torjuu Bujarin länsäolon ja tuottaa hänelle pettymyksen.

Suuhun liittyvien vertausten lisäksi myös teoksen nimessäkin oleva sydän mainitaan *Tiranan sydämessä* useaan otteeseen. Kun maan johtaja Hoxha kuolee, Bujar katselee ihmisiä, jotka iloitsevat ja surevat tapahtunutta. Hän tuntee kaupungin elävän:

[--] niin selvältä kaikki tuntui ja maistui ja kuulosti, tunne kaiken peruuttamattomuudesta ja kaupungin ruumiinvalvojaisten kaltaisesta tilasta, ja minusta tuntui kuin maa järisisi allani, ja kuvittelin että katujen alapuolella on kaupungin sydän, jättimäinen, sykkivä sydän, joka pumppaa omassa, tahdittomassa rytmissään ja jossa on kaikki sydämen osat, kammiot ja verisuonet kuin kaupungin viemäriverkko, pujottelevat tiet ja kujat, ja kaupunkia ympäröivät vuoret olivat keuhkot sydämen ympärillä. (TS 97–98)

Hoxhan kuolema on tapahtumana niin suuri, että se muuttaa paikkaa ja tapaa, jolla se koetaan. Kaupunki saa oman sykkivän sydämensä, josta lähtevät verisuonet yltävät kaupungin joka kolkkaan. Kaupungin eri paikat ovat siis yhteydessä toisiinsa: se, mitä tapahtuu yhdessä paikassa, vaikuttaa myös muihin, sitä ympäröiviin tiloihin. Katkelmassa sydän myös lyö omassa ”tahdittomassa” rytmissään: Tiranasta tulee oma, henkilöhahmon kaltainen olentonsa, eikä kaupunkia voi enää hallita tai kesyttää kuten Hoxhan aikana. Toisaalta vielä vuosia kuolemansa jälkeen Hoxha oli ”koko ajan läsnä, hapessa jota hengitimme ja maassa johon jalkamme upposivat, ja tiedämme että on paikkoja joissa Hoxha on edelleen elossa – sanoissa ja lauseissa, jotka kurottavat menneisyyteen” (TS 32). Hoxha ei lakkaa olemasta kuolemastaan huolimatta.

Kuolema ja elämä siis kietoutuvat toisiinsa eri tavoin: Ensiksikin vuoret muuttuvat kuoleman uhkaa merkitsevästä paikasta keuhkoiksi eli happea ja siten elämää antavaksi elementiksi. Toiseksi paikka herää henkiin juuri Hoxhan kuoleman takia, ja kolmanneksi Hoxha on vielä kuolemansa jälkeenkin läsnä ihmisten arjessa. Vasta maan demokratisoituminen ja pettymys valtionjohdon lupauksiin paremmasta tulevaisuudesta tuovat Hoxhan kuolemattomuudelle kolauksen. Hänen patsaansa kaadetaan mellakoissa, mikä on konkreettinen merkki hänen kaikkivoivan hallintonsa

päättymisestä. Lisäksi kuvausta sykkivästä sydäimestä voi verrata Bujarin pohdintoihin hänen omasta kuolemastaan, tilanteesta, jossa ”aivoni eivät enää lähetä käskyjä, ja vereni virtaus keskeytyy ja sydämeni pysähtyy” (TS 7). Kuolemaa kuvataan elintoimintojen lakkaamisena ja pysähtyneisyytenä, kun elävä ruumis lakkaa olemasta. Teoksessa kuoleman ja elämän muodostama vastapari kietoutuu toisiinsa, ja näiden kahden rajamailla olemiselle on Albaniassa oma, vahva uskomuksensa: kuoleman jälkeen sielun uskotaan olevan neljäkymmentä päivää ”yhä läsnä, eräänlaisessa elämän ja kuoleman välitilassa” (TS 40). Elämän ja kuoleman välinen raja hämärtyy, kun niistä muodostuu yksi, väliaikainen olemisen tila.

Koska paikka voi saada oman sydämen, se voi myös menettää sen. Niin New York kuin Tiranakin menettävät *Tiranin sydämessä* elinvoimaisuuttaan. New Yorkissa Bujar tarjoaa Sammylle yöpaikan, ja taksissa matkalla Bujarin asunnolle he katselevat kaupungin valoja ja miettivät alueen miljoonia asukkaita. Seuraavana aamuna Bujar kuitenkin huomaa, että Sammy on lähtenyt ja vienyt Bujarin säästöt mukanaan. Pettymys muuttaa paikan jälleen rutiinien täyttämäksi: ”Sitten nousen ylös, harjaan hampaani, pukeudun, istun metrossa, menen töihin, tulen takaisin kotiin, istun metrossa, ja kaikki ympärilläni on jälleen pysähtynyttä, koko kaupunki ja sen kivinen sydän” (TS 138). Bujarin silmissä kaupungin eloisuus vaihtuu staattisuudeksi ja kovuudeksi. Paikka, joka on hetki sitten ollut eläväästä ja uusien kokemusten täyttämää, on pettymyksen myötä vaihtunut kivisydämiseksi, elottoman tuntuiseksi tilaksi.

Näin käy myös sydämenä sykkivälle Tiranalle: yksi Bujarin ja Agimin kodittomuutta käsittelevistä luvuista on nimetty ”Kivikaupungiksi”. Huttunen (2002, 340–341) toteaa, että julkisen tilan muuttuessa ”turvattomaksi, väkivaltaiseksi ja poistyyöntäväksi, maisema menettää kodintuntunsa”. Samaan tapaan Tirana ei enää merkitse ystäville kotia vaan paikkaa, jossa ihmiset kohtelevat heitä kuin ilmaa ja jossa he joutuvat elämään ”ihmisten jaloissa, ihmisten pois heittävästä roskasta” (TS 157). Toisin kuin New Yorkissa Tiranassa kivisyys ei kuitenkaan viittaa paikan staattisuuteen, sillä Bujar ja Agim oppivat ”tuntemaan kaupungin ja sen liikkeet, tiesimme missä oli vähiten ihmisiä ja missä oli turvallisinta minäkin vuorokaudenaikana” (TS 157). Nyt kaupungin eloisuus merkitsee vaaraa, ja kaverusten on mietittävä, missä heidän on turvallisinta olla. Lopulta toivottomalta tuntuva tilanne pakottaa heidät lähtemään Durrësiin.

Julkisen tilan turvattomuuden lisäksi myös ruumiin rajojen väkivaltainen rikkominen ja menetys hallita omaa ruumista voivat johtaa siihen, että selkä käännetään menneelle ja lähtömaa menettää kodin merkityksensä (Huttunen 2002, 336). *Tiranan sydämessä* Bujar joutuu toistuvasti kokemaan ruumiiseensa kohdistuvaa väkivaltaa ja pilkkaa: Albaniassa työnantaja hyväksikäyttää häntä, Saksassa ihmisten sivistys muualta tulleita kohtaan vaihtuu väkivallaksi, jota transsukupuoliseksi paljastuminen aiheuttaa, ja Espanjassa tyttöystävä ivaa Bujaria löydettyään tämän pukeutuneena naisten vaatteisiin. Joka kerta ruumiiseen kohdistuva väkivalta tai pilkka myös tuottaa ylijärjaisuutta; jokaisen ruumiiseen kohdistuvan väkivallanteon jälkeen Bujar muuttaa kaupungista tai maasta toiseen.

Anna-Leena Toivanen (2008) on tutkinut maan ja kolonisoitujen naishahmojen yhteyttä zimbabwelaisessa kirjallisuudessa. Hän kysyy, voiko alistettu naissubjekti kuulua kansakuntaan, jota hegemoniset diskurssit hallitsevat (mt., 6). Tarkastellessaan Yvonne Veran teosta *Without a name* (1994) hän toteaa, ettei teoksen päähenkilö voi alistettuna naisena saavuttaa toiveitaan, sillä ”[p]atriarkaalinen nationalismi on jo ehtinyt ’saastuttaa’ maan diskurssillaan” (mt., 10–11). *Tiranan sydämessä* erilaiset, vallalla olevat ajatusmallit ja asenteet estävät Bujaria kuulumasta paikkaan ja pakottavat muuttamaan paikasta toiseen; vastustusta herättää joko Bujarin kansallisuus, seksuaalisuus tai kumpikin yhtä aikaa. Veran toisessa teoksessa *Butterfly Burning* (1998) teoksen päähenkilö uskoo, että oma ruumis voi olla lähtöpiste ja toivon lähde silloin kun maa on luotaantyöntävä (mt., 11). Ruumiista voikin tulla mukana kulkeva koti (Huttunen 2002, 336). Tällöin koti tai kuulumisen paikka ei välttämättä rajoitu kansalliseen tilaan, vaan se kulkee matkustajan mukana kansallisvaltioiden yli.

Suomi on *Tiranan sydämessä* viimeinen paikka, johon Bujar muuttaa ennen paluutaan Albaniaan. Suomesta kerrotaan enemmän kuin muista maista Albaniasta muuton jälkeen, mutta ainoa ruumiinosa, johon Suomen paikkojen yhteydessä viitataan, on Helsingin puistojen vatsat. Bujar mainitsee myös puistojen runsauden, mikä tekee puistoista Helsinkiin ominaisesti kuuluvan osan samaan tapaan kuin vuoret kuuluvat Tiranaan. Vertauskuvana vatsa on lempeämpi kuin esimerkiksi ajatus surman suusta. Bujar ikään kuin sulattelee uutta paikkaa ja tilannetta – tai kenties paikka sulattelee häntä. Paikan ruumiiseen kytkeytyvä kuvaus on säyseämpää kuin muualla, sillä Suomessa Bujarin ruumista ei kohdella kaltoin. Ruumis voi olla vierauden merkki

uudessa maisemassa (Huttunen 2002, 336), mutta *Tiranan sydämessä* Bujarin ruumiiseen ei liitetä suomalaisessa tilassa negatiivisia merkityksiä. Päinvastoin hänen ulkomaalaiseen taustaansa ei kiinnitetä lainkaan huomiota ja transnaisiksi esittäytyminen herättää ihmisissä lähes ylitsevuotavaa kiinnostusta.

Kaiken kaikkiaan Albania saa *Tiranan sydämessä* selvästi enemmän ruumiinosia kuin muut paikat. Heterotopiana Albania onkin kesyntyvätön ja määrittelemätön toisin kuin sen vastapariksi muodostuva länsi. Suomelle ominaiset puistot ovat ihmisten muokkaamia viheralueita, kun taas Albaniassa vuoret muuttavat muotoaan kesyttömästä ja vaarallisesta luonnonelementistä happea ja elämää antaviksi keuhkoiksi. Myös teoksen nimen kannalta Tiranan kesyttömyys on avainasemassa. Tirana on henkilöahmon kaltainen olento, jonka sydän sykkii omassa tahdissaan. Jopa se, että Tiranan sykkivä sydän vaihtuu kaupungin kivisyyteen, korostaa paikan kesytöntä luonnetta: Tirana ei suostu ihmisten määriteltäväksi, vaan se muuttaa jatkuvasti muotoaan. Paikan ruumiillistaminen on siis ennen kaikkea merkki paikan prosessinomaisuudesta ja dynaamisesta luonteesta. Paikan ruumiin tavoin myöskään ihmisruumis ei suostu teoksessa tiettyjen ajatusmallien mukaan määritellyksi: Bujar ei lakkaa pukeutumasta naiseksi kohtaamistaan ennakkoluuloista huolimatta.

Lisäksi paikan ruumiillistaminen liittyy erilaisiin tiloissa oleviin rajoihin, joita sekä ylitetään että jätetään ylittämättä. Kirkon seinien rajat ovat teoksessa peräänantamattomat, eikä uskonto tarjoa teoksessa lohtua, joka voisi kulkea Bujarin mukana paikasta toiseen. Hengellisyyden antama apu rajoittuu kirkon fyysisen tilan sisäpuolelle. Toisaalta kuoleman ja elämän välistä rajaa koetellaan teoksessa useaan otteeseen. Kuolema ei merkitse teoksessa sitä, että ihminen lakkaisi olemasta – Hoxha on läsnä ihmisten arjessa vuosia kuolemansa jälkeen – eikä elämä kaupungissa lakkaa kivisestä sydäimestä huolimatta. Lisäksi, kuten Bujar huomauttaa, ”kuollutkin voi olla monella tavalla. Se on piiloon menemistä ja oman puheensa pysäyttämistä, sitä ettei muista syödä [--] ja niin kuolema on oikeastaan elossa pysymistä, kuoleman odottamista pikemminkin kuin sen tapahtumista, jumissa oloa” (TS 93). Eläminenkin voi siis olla eräänlaista elämän ja kuoleman rajamailla olemista.

3.2 Aggressiivinen tila ja risteävät toiseudet

Uusi ympäristö voidaan usein kokea jopa aggressiivisena. Tällöin vieraus on fyysinen kokemus, jossa tila hallitsee ihmistä sen sijaan että ihminen hallitsisi tilaa (Huttunen 2002, 83). Toisaalta kotia on myös mahdollista ”aktiivisesti tehdä kesyttämällä itselleen tilaa vieraaksi koetussa tilassa tai maisemassa” (mt., 51), mutta kuten edellä on käynyt ilmi, *Kissani Jugoslaviassa* ja *Tiranan sydämessä* paikat saavat usein kesyyntymisen sijaan aktiivisen ja suorastaan hyökkäävän roolin. Teoksissa aggressiivisuus ei myöskään liity pelkästään uusiin paikkoihin, ja esimerkiksi paikoissa tapahtuvat muutokset saattavat tehdä jo tutusta tilasta hyökkäävän. Tässä alaluvussa keskityn paikan hyökkäävään luonteeseen ja siihen, kuinka tilan aggressiivisuus punoutuu maahanmuuton ja toiseuden kysymyksiin.

Kissani Jugoslaviassa Suomen sosiaalinen maisema on täynnä rasismia ja ennakkoluuloja, joiden kohtaaminen on Eminelle ja Bekimille arkipäivää. Ympäristön torjuvuus ei rajoitu ihmisten asenteisiin, vaan myös fyysisen miljööän kuvaus osoittaa kuulumattomuutta paikkaan. Huttusen (2002, 60; 98) mukaan uuden paikan outous liittyy usein sosiaaliseen ja ruumiilliseen tilan ja paikan kokemukseen. Maahanmuuttaneiden omaelämäkeroissa toistuvat esimerkiksi ruumiilliset outouden, epäviihtyvyyden ja kylmyyden kokemukset (mts). Myös Statovcin romaaneissa kylmyys on toistuva elementti, ja *Kissani Jugoslaviassa* talvinen maisema kuvataan erityisen epäystävällisenä, vaikka Suomessa on asuttu jo vuosia. Esimerkiksi lumi ja jää estävät konkreettisesti yhteyden muodostumisen maaperään, kun Bujar huomaa kaupassa käydessään, että hän on ”jään peittämän maan ja lumen ympäröimien talojen keskellä” (TS 91). Samaan tapaan erilaiset sanavalinnat kuvastavat maiseman torjuvuutta. Talvi on ”pureva” (KJ 90), ja syksyllä huurteinen maa ”nahisee” (39) jalkojen alla. Maa on torjuva ja epämiellyttävä, ja se ikään kuin torjuu Eminen ja Bekimin läsnäolon. Hylkivä elinympäristö menettää myös kodin merkityksensä (Huttunen 2002, 325), ja *Kissani Jugoslaviassakin* Suomesta muodostuu koti vasta pitkän ajan kuluessa. (Ks. myös Laitila 2015, 22.)

Tiranan sydämessä Suomeen ei liity juurikaan hyökkäävyyden tai aggressiivisuuden kokemuksia, vaikka siinäkin Bujar toteaa, kuinka ”kinokset kietovat meidät kuin jonkinlaiseen ansaan” (TS 216). Tällöin tila on kuitenkin ennen kaikkea ahdistava aggressiivisen sijaan. Negatiivinen kokemus ei myöskään liity maahanmuuttoon, vaan

transsukupuolisten hankalaan tilanteeseen. Vaikka Suomessa transsukupuolisten asema on parempi kuin monissa muissa teoksen paikoissa, esimerkiksi sukupuolenvaihtaminen ei ole Suomessakaan itsestäänselvyys. Bujarin kumppani Tanja on turhautunut tilanteeseensa, ja hän sanoo haluavansa lähteä Suomesta. Tunne ansassa olemisesta kuvastaa tilanteen ylitsepääsemättömyyttä. Tanja ei voi muuttua valtavaestön ”normiin” kuuluvaksi, eikä Suomesta lähtemisenkään tunnu olevan todellinen vaihtoehto, sillä tämän tunteenpurkauksen jälkeen aiheeseen ei enää palata. Paikka ei siis varsinaisesti hyökkää tai työnnä pois, mutta se ei myöskään anna tunnetta hyväksytyksi tulemisesta tai joukkoon kuulumisesta.

Suomi ei kuitenkaan ole *Tiranan sydämessä* ainoa paikka, jossa henkilöhahmot kokevat tulevansa tukahdutetuksi.

Piazza Navona näyttää samalta kuin muutkin Rooman aukiot, mukulakivialustan ympärillä vaaleansävyisiä rakennuksia, joiden välissä oleville teille juuri ja juuri tukahtumatta mahtuu ja jotka ovat niin lähellä toisiaan, että koko kaupunki on yhtä suurta kasarmialuetta, jota ympäröivät moottoritiet ovat pikemminkin piikkilanka-aitoja jotka pitävät ihmiset tietyllä säteellä, ja aivan yllättäen rakennukset ympärilläni näyttävät kohtalokkaan kokoisilta ja kivet jalkojeni alla nuolevat jalkapohjiani kuin olisivat valmiina puraisemaan ne irti. (TS 15)

Katkelmassa Rooman aukoiden samankaltaisuus heijastelee sitä rutiininomaisuutta, jota Bujar koki New Yorkissa sen jälkeen, kun Sammy oli vienyt hänen säästönsä. Koska kaikki Rooman paikat ovat toistensa kaltaisia, Bujar ei voi paeta tilassa koettua ahdistusta. Vaikka voisi ajatella, että kaupunkia ympäröivät moottoritiet tarjoavat reitin pois tukahduttavasta tilasta, ne tuntuvat kuitenkin sulkevan sisäänsä. Ikään kuin tiet kiertäisivät kehää kaupungin ympärillä tai estäisivät jalankulkijaa pääsemästä pois pääkaupungin ahtaasta tilasta. Enää rajat eivät ole toivottu, ulkopuolista uhkaa estävä rakennelma kuten ne olivat Bujarin nuoruudessa, vaan juuri rajat ja tunne paikan sulkeutuneisuudesta tekevät paikasta ahdistavan. Nyt Bujar on itse ulkopuolisen asemassa, eikä hänellä ole pääsyä pois ahdistavasta tilanteesta. Lopulta tila muuttaa muotoaan Bujarin silmien edessä ahdistavasta hyökkääväksi, ja puraiseminen on jälleen tapa osoittaa tilan aggressiivisuutta.

Myös Albania näyttää uuden, aggressiivisen puolen itsestään, kun Bujar ja Agim joutuvat kodittomiksi. Jälleen tilan aggressiivisuutta osoitetaan kylmyyden kautta.

Talvi tuo mukanaan lumen ja mereltä puhaltavan jäisen tuulen, joka hiljentää kaupungin ihmisten siirtyessä sisätiloihin. Sitten iskee kylmyys:

Ensin tuli viileä kuin huomaamatta, mutta kohta pakkanen iski suoraan vatsalaukkuun ja pureskeli raajojamme niin kuin ne olisi työnnetty lihaa jauhavaan myllyyn. Ensimmäiset pakkaspäivät olivat halvaannuttava meidät, sillä emme päässeet minnekään sisään lämmittelemään [--]. Ennen pitkää kylmyys tunki ihon alle ja luiden syvyysiksi omaksi armottomaksi tietoisuudekseen, se oli jylhää ja uljasta kylmyyttä, johon ei auta edes avotulesa seisominen. (TS 171)

Kodittomuutensa vuoksi Bujarilla ja Agimilla ei ole mahdollisuutta päästä sisätiloihin, ja siksi pakkasen vaikutus heihin on kouriintuntuva. Ruumiin sisäisen ja ulkoisen rajat hämärtyvät, kun ympäristön kylmyys tunkeutuu ruumiiseen miltei lähtemättömällä tavalla. Bujar ja Agim ovat avuttomia purevan kylmyyden edessä, etenkin kun paikka saa toistamiseen oman ”armottoman tietoisuutensa”, mitä luvun nimi ”Lumen mieli” myös korostaa. Kuten *Kissani Jugoslaviassa* myös tässä fyysisen ympäristön torjuvuus kietoutuu sosiaalisen maiseman torjuvuuteen: koska Bujar ja Agim ovat kodittomia, säälin ja torjunnan lisäksi heidät jätetään usein kokonaan huomiotta, ja ”[j]oka kerta, kun huomasimme jonkun tekevän niin, meistä tuli merkityksettömpiä” (TS 159). Friedman (2005, 197) kirjoittaa valtioiden sisäisistä rajoista eli yhteiskunnissa piilevistä valta-asetelmista, jotka määrittelevät esimerkiksi sukupuoleen tai yhteiskuntaluokkaan liittyviä hierarkioita. Kodittomina Bujar ja Agim muuttuvat Albanian sisäisiksi toisiksi⁶, jolloin niin sosiaalinen kuin fyysinenkin ympäristö muuttuu muotoaan ja muuttuu vihamielisiksi ystävyksiä kohtaan. Kodittomuus Albaniassa tekee Bujarista ulkopuolisemman kuin ulkomaalaisuus Suomessa, jossa hän voi kodillisena kävellä ulkona ”pakkasesta välittämättä” (TS 214). Myös Albaniassa kylmyys helpottaa, kun Bujar saa töitä ja näin ollen mahdollisuuden parempaan elämään. Kun Bujarilla ja Agimilla on jälleen toivoa, he eivät kodittomuudestaan huolimatta ”palelleet niin kuin ennen” (TS 177).

Huttunen (2002, 318) kirjoittaa maahanmuuttaneiden omaelämäkertoja tutkiessaan tilanteista, joissa ”raja itsen ja ympäristön välillä on ahdistavan häilyvä”. Tällöin herää pelko siitä, että ympäristö, josta ei välittämättä pidetä, muuttuu ihmisen itsensä kaltaiseksi (mts.). Kuten edellä on käynyt ilmi, *Tiranan sydämessä* paikka tunkeutuu

⁶ Käsite *sisäinen toiseus* viittaa Stuart Hallin ajatukseen, jonka mukaan länsimaat eivät ole kohdelleet eriarvoisesti ainoastaan ei-läntisiä kulttuureita vaan myös joitain lännen sisäisiä ryhmiä. Esimerkiksi juutalaiset ja itä-eurooppalaiset on usein suljettu eurooppalaisuuden ulkopuolelle. (Hall 1999, 83.)

ihmiseen toisinaan äärimmäisillä tavoilla. Bujarin ollessa koditon paikan aggressiivisuus ei lakkaa silloinkaan, kun Bujar pääsee kylmyydestä, sillä hänestä tuntui ”kuin pakkanen olisi hiljalleen polttanut ihoani niin, että se oli muuttunut yhdeksi valtavaksi, koko elimistöni peittäväksi palohaavaksi” (TS 173) – yhtä lailla kuin teoksissa kyseenalaistetaan valtioiden, rajojen, sukupuolen ja identiteetin rajaamista selkeisiin lokeroihin, eivät kylmyyden ja kuumuudenkaan väliset rajat pidä. Teoksessa kaikenlaiset kategorisoinnit joutuvat kyseenalaistetuiksi.

Ihmisen ja ympäristön väliset rajat eivät rikkoudu teoksessa pelkästään silloin, kun paikka tunkeutuu ihmisen, vaan myös ihminen vaikuttaa paikan ominaispiirteisiin:

Päivän lämpö ja kosteus oli kerääntynyt puiston kitaan kuin kohdevalaisimen alle, tuntui kuin pölyn värjäämät kadut alkaisivat kohta kiehua. Ihmiset ja penkit haisivat, oli kuin hiki olisi pyörinyt kaupungin jaloissa niin pitkään että sen hajun välttämättä liitti kaupungin olemukseen, sen perustuksiin. (TS 151)

Kaupungin asukkaiden hajun liittäminen kaupungin olemukseen merkitsee sitä, että ainakin jollain tasolla ihminen voi hallita paikkaa ja sen ominaisuuksia. Tässä ihmisen vaikutus paikkaan on kuitenkin jokseenkin tahatonta, eikä paikka nytkään alistu ihmisen tahtoon. Päinvastoin puistollakin on uhkaava kita, ja puiston kuumuus ja kosteus tekevät paikasta tukalan. Jos kylmyys merkitsee teoksissa aggressiivisuutta, kuumuus luo paikkoihin ahdistavuutta. Toisaalta se, että paikan ja ihmisen olemus liitetään katkelmassa toisiinsa, herättää kysymyksen paikan ja ihmisen yhteenkuuluvuudesta. Italiassa ollessaan Bujar miettii tarkoituksettomalta tuntuvaa elämäänsä, ja toteaa, että ”ainoa asia johon kykenen on näyttää siltä kuin tietäisin minne olen menossa, kuin kuuluisin kaupungin kuvaan” (TS 12). Paikan ja ihmisen yhteenkuuluvuus tuntuu Bujarista merkitykselliseltä: ikään kuin kuulumattomuus ”kaupungin kuvaan” tekisi ihmisestä automaattisesti ulkopuolisen ja paikkaan kuulumattoman. Hallin (2003, 93) mukaan identiteetti halutaan usein nähdä osana tiettyä paikkaa tai maisemaa. Näin identiteetille voidaan antaa tausta, jotta sitä ymmärrettäisiin paremmin. Samalla kulttuurista muodostetaan tila, johon ihminen voi luonnostaan kuulua. (Mt. 93–94.) Bujar ja *Kissani Jugoslavian* Bekim etsivätkin kuumeisesti paikkaa, jossa he eivät olisi ulkopuolisia ja johon he kuuluisivat ”luonnostaan”. Yksi tapa kietoa ihminen paikkaan on nimeäminen: Bujarin äidin mukaan Bujar on ”hyvä ja perinteinen albanialainen nimi” (TS 44), kun taas hänen siskonsa Anan nimi on ”osa tämän kauniin kaupungin nimeä” (TS 44). Nimikään ei

silti riitä pitämään paikan ja ihmisen liittoa yllä, sillä jo nuorina niin Bujar kuin Anakin jättävät Tiranan kaupungin.

Kissani Jugoslaviassa sota on erityinen tapahtuma, joka sekä muuttaa tilaa että järkyttää ihmisen ja paikan välistä suhdetta. Kuten Huttunen (2002, 187) kirjoittaa, sota voi vaikuttaa ihmisen ja paikan väliseen suhteeseen. Kun Emine ja hänen aviomiehensä Bajram muuttavat lapsineen maaseudulta maan pääkaupunkiin Pristinaan, sota ei ole vielä alkanut, mutta jännitteet serbien ja albaanien välillä ovat jo kiristyneet. Siinä missä maaseutu on pysynyt muuttumattomana, kaupungissa sodan merkit ovat jo selvästi näkyvillä. Tilanne on kärjistynyt Jugoslavian johtajan Josip Titon kuoleman jälkeen; kuten *Tiranan sydämessä* myös *Kissani Jugoslaviassa* maan johtajan kuolema vaikuttaa paikkaan ja horjuttaa sen valtasuhteita. Nyt serbit ottavat vallan, ja asettavat albaanit epätasa-arvoiseen asemaan. Emine kuvailee albaanien toivotonta tilannetta:

Yhtäkkiä kaduille tunki panssarivaunuja ja sotilaita, ja kun albaaneja alettiin erottaa viroistaan, sairaaloista ja poliisivoimista ja kun kouluissa ei enää voinut opiskella albaniaksi, tilanne muuttui toivottomaksi, kaupungissa ei ollut tilaa edes hengittää. Talomme huoltomies jätti siivoamatta kerrokset, joissa asui albaaneja. Esimiehet Bajramin työpaikalla vaihtuivat serbeiksi, ja lopulta myös Bajram menetti työnsä. (KJ 159)

Masseyn (2003, 54) mukaan tuotamme paikkoja pitämällä sieltä pois sellaiset ihmiset ja asiat, joita emme kyseiseen tilaan halua. Esimerkkinä hän käyttää juuri Jugoslavian sotaa, jossa kiisteltiin siitä, millä Jugoslavian kansalla on oikeus mihinkin alueen maapalaan (mt., 53). Myös *Kissani Jugoslaviassa* serbien hyökkäys Pristinaan tuottaa uudenlaista tilaa, johon albaanit eivät mahdu. Panssarivaunut ja sotilaat osoittavat valta-asetelmien horjuvuutta, ja muutenkin albaanien elintilaa kaupungissa rajataan monin eri tavoin. Kerrostaloissa jätetään siivoamatta kerrokset, joissa asuu albaaneja, serbit vievät kaikki työpaikat, ja kun kouluissa ei voi enää opiskella albaniaksi, joudutaan kellareita ja yksityisasuntoja muuttamaan salaisiksi opiskelutiloiksi. Tilanteen tukaluus heijastuu paikkaan: kuten Rooma *Tiranan Sydämessä* myös Pristina *Kissani Jugoslaviassa* muuttuu tukahduttavaksi kaupungiksi, jossa tilaa ei riitä edes hengittämiseksi. Jännitteiden kiristymisen aiheuttamat muutokset tuottavat myös ylijärjaisuutta: Yhtäältä paikan ylijärjisyys korostuu siinä mielessä, että Pristinasta on tullut kahden kulttuurin törmäyspaikka. Toiseksi jännitteiden ja kuoleman

turmelemasta kaupungista tulee tila, joka pakottaa ylijärjaiseen elämään, sillä pian siellä on mahdotonta elää.

Karkaman (1998, 18) mukaan kaupungit ovat paikkoja, joissa kulminoituvat muun muassa taloudelliset ja yhteiskunnalliset kriisit, jotka puolestaan vaikuttavat yksilöiden elämään. Kosovon pääkaupunkina Pristinassa muutokset tapahtuvat nopeammin kuin maan muissa osissa, ja samalla sodan vaikutukset yksilötasolla korostuvat. Serbien harjoittama sorto albaaneja kohtaan eskaloituu, kun Emine ja Bajram palaavat maaseudulta Pristinaan ja löytävät kotinsa ryöstettynä ja tuhottuna. Henkilökohtaista tilaa täytyy kyetä kontrolloimaan (Huttunen 2002, 337), ja sen tulisi olla vastakohta kaupungin tapahtumien hallitsemattomuudelle. Koti on paikka, jonka rajat ulkopuolisen tulisi ylittää vain luvan kanssa. Serbit ylittävät tämän rajan ilman Eminen ja Bajramin lupaa, jolloin koti muuttuu oman tilan tyyssijasta Huttusen (2002, 192) sanoin, ”kuoleman ja väkivallan vääristämäksi paikaksi”. Sodan tunkeutuessa Pristinän katukuvasta omaan kotiin ei turvallista paikkaa enää ole, ja ainoa vaihtoehto on muutto pois Kosovosta. Tapahtuma on käännepointti, joka pakottaa muuttamaan rajojen yli toiseen paikkaan.

Sota syttyy lopulta muutama vuosi myöhemmin, kun Emine perheineen on jo muuttanut Suomeen. Nyt Emine ja Bajram seuraavat Kosovon tapahtumia television välityksellä. Media ylittää valtioiden välisiä rajoja tehokkaasti, ja kuten viestinnän professori David Morley (2003, 159) toteaa, sähköinen media mahdollistaa kaukaistenkin tapahtumien pääsyn kodin piiriin. Erityisesti Bajram on ”kuin liimattu television uutisiin” (KJ 217), jotka näyttävät sodan kaikessa armottomuudessaan.

Oli sota, ja se oli rivi tornadoja jotka repivät maan juuriaan myöten, ja sota oli jonossa kulkevat hyökyaallot, jotka nielivät rakennuksia, kyliä, kaupunkeja, ja vesimassa vaivasi niitä ensin kuin taikinaa ja sylki sitten ulos. (KJ 219)

Katkelmassa sota näyttäytyy lähes ihmisestä tahdottomana voimana, joka tuhoaa paikkoja ohi kulkiessaan. *Tiranan sydämessä* paikat eivät alistu, mutta *Kissani Jugoslaviassa* ne joutuvat murtumaan sodan edessä. Nyt sota nielee paikkoja eikä paikka ihmisiä. Sota muuttaa maiseman täysin toisenlaiseksi, eikä Kosovoa sellaisena kuin Emine ja Bajram sen muistavat, enää ole. Myös *Tiranan sydämessä* viitataan sodan tuomaan totaaliseen muutokseen, kun Kosovosta lähtöisin oleva Bujarin isä

kertoo lapsilleen sodan tapahtumista. Isän mukaan monet ihmiset joutuivat kääntämään ”kotikaupungeilleen selkensä koska niiden maamiinoista täytynyt pohja oli muuttanut ne hautausmaiksi” (KJ 40). Sota on teoksissa paikkaakin aggressiivisempi voima, joka voi asettaa ihmisen alemman asemaan ja pakottaa lähtemään pois kotoa.

Statovcin teoksissa ulkopuolisuus ja kuulumattomuus paikkaan koskettavat erilaisia, toistensa kanssa risteäviä toiseuksia. Teoksissa etsitään kiivaasti paikkaa, johon kuulua, mutta henkilöhahmojen ulkopuolisuutta osoitetaan uudelleen ja uudelleen sosiaalisen ja fyysisen ympäristön aggressiivisuudella ja ahtaudella. Ympäröivä maisema puree ja työntää pois tai sulkee sisäänsä ja estää pääsyn pois ahdistavasta tilasta. Tila voi myös muuttaa muotoaan. Kun Bujar ja Agim joutuvat kodittomiksi, Tirana ei ole enää turvaa tarjoava koti vaan suojaton ja hyökkäävä tila. Maan kansalaisuus ei merkitse sitä, että Bujar ja Agim kuuluisivat paikkaan ”luonnostaan”, sillä valtioillakin on sisäiset toisensa. Sota puolestaan on ainoa voima, jonka edessä paikka joutuu alistumaan ja joka muuttaa paikkaa ja sen identiteettiä tahtonsa mukaan. Sota horjuttaa voimakkaasti paikan ja ihmisen välistä suhdetta. Kun albaanien elintila kutistuu jännitteiden kasvaessa, ainoaksi vaihtoehdoksi jää pakeneminen toiseen maahan.

3.3 Käärmeet, kissat ja horjuvat valta-asetelmat

Kissani Jugoslaviassa on päähenkilöiden lisäksi keskeinen rooli myös teoksen käärme- ja kissahahmoilla, jotka liittyvät sekä suomalaiseen että kosovolaiseen ympäristöön. Teoksen eläinhahmot kietoutuvat monella tapaa ylirajaisuuden ja erilaisten valta-asetelmien väliseen suhteeseen. Esimerkiksi Bekimin lemmikkikäärmettä ja siihen liittyviä tiloja luen analogiana maahanmuuttaneiden ja ”kantaväestön”⁷ väliselle valta-asetelmalle. Teoksessa valtaa osoitetaan esimerkiksi pitämällä käärmeet terraarioissa, jolloin niiden outous ja pelottavuus voidaan pitää erillään omasta tilasta. Käärmeiden elintilaa pyritään kontrolloimaan samaan tapaan kuin maahanmuuttaneita pyritään rajaamaan tiettyyn tilaan tai pitämään heitä tietyn

⁷ Käytän sanaa *kantaväestö* lainausmerkeissä kyseenalaistaakseni dualistisen jaottelun ”kantaväestön” ja maahanmuuttaneiden välillä. Voidaan esimerkiksi kysyä, mihin raja näiden kahden ryhmän välillä vedetään (ks. esim. Löytty 2013, 274).

rajan ulkopuolella. Seuraavaksi kysyn: kuinka teoksen eläinhahmot ja niihin liittyvät tilat kuvastavat ylijäisyyteen liittyviä valtasuhteita.

Käärmeensä Bekim ostaa lemmikkieläinliikkeestä, jossa käärmeet on sijoitettu näkymättömiin kaupan pohjakerrokseen.

Niitä pidettiin pimeässä pohjakerroksessa, koska siellä oli kosteampaa ja olosuhteet jäljittelivät niiden luonnollista elinympäristöä. Ovi ei käynyt niin tiuhaan tahtiin eivätkä ne olleet kaikille näkyvillä. Monet saattoivat jättää tulematta sisään vain siksi, että pelkäsivät niihin törmäämistä. Pelkästään niiden ulkomuoto ajoi monet ihmiset paniikkiin. (KJ 18)

Katkelmasta käy ilmi, että käärmeille varatut tilat jäljittelevät niiden luonnollista elinympäristöä. Olosuhteita voitaisiin pitää myönnytyksenä toiselle, mutta jos käärmeitä tulkitaan analogiana maahanmuuttaneille, erot korostuvat negatiivisella tavalla, kun ihmiset päättävät, millaiseen tilaan käärmeet rajataan. Kuten Bekim myöhemmin toteaa, käärmeitä pidetään terraarioissa ”kuin riisuttuina vallastaan” (KJ 18). Massey (2003, 74) huomauttaa, että rajojen vetäminen on aina vallankäyttöä, jossa valtaa omaavat tuottavat rajoja itsensä suojelemiseksi. Myös ihmisten ja käärmeiden välistä valta-asetelmaa tuodaan teoksessa esiin alusta asti. Käärmeiden erilaisuus pelottaa ja tuntuu uhkaavalta, minkä vuoksi niitä myös pidetään tarkoin rajatussa tilassa, ja samalla pystytään osoittamaan, kenellä valta kyseisessä paikassa on. Toiseksi se, että yksistään käärmeiden ”ulkomuoto” herättää ihmisissä pelkoa, kuvastaa, kuinka ihmisten ulkonäkö voi luoda voimakkaita ennakkoluuloja ja stereotyyppioita. Ihmiset pyrkivätkin jatkuvasti tavallisuuteen, jolloin normista poikkeaminen tuottaa erontekoa ihmisten välille (Löytty 2015, 59). Tavallisuus on mitä parhain suojaväri (mt., 58). Bekim eivätkä lemmikkikäärmeet kuitenkaan mahdu teoksessa tavallisuuden muottiin, ja siksi heitä työnnetään pois yhteisestä elintilasta. Käärmeitä suljetaan terraarioihin, ja Bekimin ja hänen perheensä olemista Suomessa kyseenalaistetaan toistuvasti.

Ylipäättään länsimainen tiede perustuu pitkälti kategorisointiin, jossa eri ryhmien sekoittumista on pidetty uhkana. Sekoittumista tai *hybridisoitumista* on pyritty välttämään, koska se uhkaa ajattelutapaa, jossa ”ensimmäiselle” ja ”toiselle” on varattu omat paikkansa valtahierarkian ääripäissä. (Löytty 2005, 13; Ks. myös Nederveen 2001, 228.) Esimerkiksi kolonisaation aikana eri ”rotujen” sekoittumista pidettiin tabuna. Biologisen ajattelun korostuessa myös erilaiset rajat ja rajanylitykset

biologisoitiin rotuajattelua painottamalla. (Nederveen 2001, 226.) *Kissani Jugoslaviassa* käärmeiden ja ihmisten elinympäristöt pidetään tiukasti toisista erillään. Käärmeet suljetaan ikkunattomaan pohjakerrokseen, jolloin minkäänlaista ylijärjaisuutta tai vuorovaikutusta näiden kahden välillä ei pääse syntymään. Toiseksi niille, jotka pohjakerrokseen uskaltavat, terraarion läpinäkyvyys mahdollistaa käärmeiden näkemisen, mutta samalla tilojen erillisyyttä korostetaan terraarion muodostamalla rajalla. Sekoittumisen mahdollisuutta ei ole.

Kun Bekim vie käärmeen kotiinsa, se ei kuitenkaan käyttäydy sille asetettujen odotusten mukaisesti. Enää se ei suostu terraarioon lainkaan. Kun Bekim yrittää laittaa käärmeen sille tarkoitettuun tilaan, käärme rimpuilee aggressiivisesti lähes rikkoen lasin. Terraarion sijaan käärme alkaa rakentaa reviiiriään Bekimin asuntoon tutustumalla sen eri kolkkiin, eikä Bekimin ja käärmeen valtasuhde ole selvä samalla tavalla kuin se oli eläinkaupassa. Molemmat ovat ”toisia”, ja valtakamppailu näiden kahden välillä jatkuu läpi teoksen. Kun Bekim myöhemmin yrittää laittaa käärmeen takaisin terraarioon, käärme kamppailee jälleen vastaan:

[--] tartuin kaikilla voimillani käärmeeseen [--] ja kun aloin tehdä matkaa terraariota kohti, se alkoi näykyä sormiani ja yritti jatkuvasti paeta otteestani.

Pudottaessani sen terraarion pohjalle ja katsellessani, miten vaikeaa se sille oli, miten hirvittävää melua ja ääntä se piti, miten se iskeytyi terraarion lasia vasten ja miten se näytti siltä kuin se olisi sullottu ansaan omaan kehoonsa, se oli kuin karkkihyllyn edessä raivoava lapsi, sydämeni särkyi. (KJ 96)

Tällä kertaa valtataistelun voittaa Bekim, joka pakottaa käärmeen terraarioon. Kohtaus kuvastaa tilannetta, jota Massey (2003, 75–77) kutsuu *vallan maantieteeksi*. Tällaiseen valtarakennelmaan liittyy esimerkiksi monikansallisten yhtiöiden toiminta, jossa eri maassa sijaitseva yhtiö voi päättää toisen maan paikallisen sivukonttorin kohtalosta (mt., 75). Myös yllä kuvattu kohta kuvastaa eräänlaista vallan maantiedettä, kun Bekim päättää käärmeen olinpaikasta ja sille kuuluvasta tilasta. Käärmeen tuskassa Bekim näkee kuitenkin itsensä ja oman kokemuksensa maahanmuuttaneen nurkkaan ajetusta tilanteesta. Siksi hän ei voi jättää käärmettä samanlaiseen tilaan kuin missä itse on.

Se, että käärme ei suostu sille rajattuun tilaan, sekä kiehtoo että pelottaa vieraita. Ihmiset haluavat tulla käymään, koska ovat kiinnostuneita näkemään käärmeen. Kun

terraario osoittautuu tyhjäksi, he kuitenkin pelästyvät ja lähtevät ennen kuin Bekim ehtii ottaa lemmikkinsä näyttille. Tunteet käärmettä kohtaan ovat ambivalenttisia: käärmeeseen kohdistuu samanaikaista torjuntaa ja haluamista (ks. Löytty 2005, 12; Löytty 2006, 242). Kun uhkaavaksi koettu olento ei olekaan sille rajatussa tilassa, valta-asetelmat horjuvat, ja pelko vie voiton. Jos taas käärme olisi ollut terraariossa, sitä olisi voitu katsella kiinnostuneena. Vielä suurempaa pelkoa herättää ajatus siitä, että käärme pääsisi Bekimin asunnon ulkopuolelle. Vieraat kyselevät Bekimiltä huolestuneina: ”*Mitä jos se menee pönttöön ja sukeltaa viemäriin?*” (KJ 190.) Morley (2003, 174) esittää, että ihmiset voivat usein tuntea olonsa uhatuksi, jos rajojen sisällä on jotain sellaista, mitä voidaan pitää vieraana tai ulkomaisena. Marc Augea lainaten hän myös osoittaa, kuinka ”postikorttien ja turistimatkojen’ Toinen” on lähtenyt liikkeelle, eikä häntä voi enää osoittaa tiettyyn paikkaan. Näin ollen maahanmuuttaneiden tulo kyseenalaistaa paikan varmana pidetyn luonteen. (Mt., 175.) Samanlainen mahdollisuus on myös *Kissani Jugoslavian* eksoottisella käärmeellä, joka on tuotu Suomeen maan ulkopuolelta. Jos käärme pääsisi ulkomaailmaan, siitä tulisi liikkuva toimija, jolla olisi mahdollisuus muuttaa asunnon ulkopuolisen maailman luonnetta. Sen jälkeen käärmettä ei voitaisi enää osoittaa tiettyyn, tarkasti rajattuun paikkaan.

Käärme ei kuitenkaan ole ainoa hahmo, joka teoksessa valtaa Bekimin henkilökohtaista tilaa. Erityisesti Bekimin kumppanit sotkevat hänen asuntoaan, jota Bekim puolestaan siivoaa lähes pakonomaisesti. Toinen sotkevista kumppaneista on kissa, hahmo, joka on kutsumanimestään huolimatta ihminen ja jolla on paljon kissamaisia piirteitä. Jo ensitapaamisen aikana kissa paljastuu erittäin röyhkeäksi ja vaativaksi hahmoksi, mutta kaikesta huolimatta Bekim antaa sen tulla luokseen asumaan. Käärmeen tavoin kissa alkaa pian vallata asuntoa itselleen.

Kun tulin töistä kotiin, kissa istui keskellä sänkyäni ja söi pistaasipähkinöitä, joiden ympäriinsä syljeskellyt kuoret jouduin keräämään lattialta, tai rapsutti turkkiaan niin vimmaisesti, että kaikki nurkkaukset täyttyivät pölystä ja karvoista. Se jätti sipsi- tai keksipussin pohjalle murusia, jotka valuivat joko sängylle tai lattialle kun se vaihtoi asentoa tai kävi vessassa, ja se päästeli löyhkääviä pieruja ja irvokkaita röyhtäyksiä. (KJ 131)

Siinä missä käärmettä voi lukea analogiana maahanmuuttaneiden asemalle, kissa on lähes karikatyyrimainen versio mustavalkoisesta ja ennakkoluuloisesta, jopa rasistisesta ajattelusta. Kissan mukaan maahanmuuttaneet ovat ”tyhmiä ja

koväänisiä”, ja heistä ”lähtevä löyhy on tainnutta” (KJ 74). Kissa onkin ehdottomasti sitä, mieltä, että ”[j]os minä saisin päättää, minä passittaisin ne riidankylväjät takaisin kotimaahansa” (KJ 75). Kissa on ”kantaväestön” asemassa, ja hän rajaa Bekimin elintilaa samaan tapaan kuin serbit rajasivat albaanien tilaa Kosovossa. Suomessa Bekim joutuu maahanmuuttaneena puolustamaan omaa elintilaansa jopa omassa kodissaan. Kissan etuoikeutettu asema nousee esille myös elokuvateatterissa, jossa hän huutaa mainosten aikana jutteleville tummaihoisille miehille: ”*Täällä* Suomessa elokuvateatterissa ollaan hiljaa!” (KJ 118, kursiivi lisätty) Deiktinen ilmaus ”*täällä*” osoittaa, kuinka kissa kokee voivansa kertoa muille, kuinka Suomen elokuvateattereissa käyttäytyään. Kissa on ”tänne” omasta mielestään kuuluva toisin kuin tummaihoiset miehet, jotka kissa asettaa huudahduksellaan ”tänne” kuulumattomien asemaan. (Ks. myös Laitila 2015, 28–29.)

Myös lemmikkieläinliikkeen käärmeet ovat Suomeen kuulumattomia ainakin väriensä perusteella. Suomalaista maisemaa kuvataan teoksessa pitkälti mustavalkoiseksi ja harmaaksi, mutta lemmikkikäärmeitä on niin neonvalon kirkkaina hohtavia, kelta- ja ruskearaitaisia kuin oranssejakin. Samalla kun käärmeiden värit tekevät niistä Suomeen kuulumattomia eksoottisia toisia, niiden vaarallisuus luo voimakasta kesyttämisen tarvetta sekä halua pitää käärmeet rajatuissa tiloissa. Poissulkemisen sijaan toiseutta pyritäänkin usein yhtäaikaisesti sekä eksotisoimaan että kesyttämään (Morley 2003, 165). Samalla nousevat esiin erot käärmeeseen, jonka Bekim kohtaa Kosovossa Eminent kotikylässä käydessään. Siellä käärme ei ole eksoottinen vaan luonnollinen osa Kosovon luontoa. Sielläkin käärmettä pidetään pelottavana ja uhkaavana, mutta elintilan rajaamisen sijasta se elää vapaana luonnossa. Jälleen ”kantaväestöön” kuulumisen antaa mahdollisuuden oman tilan määrittelemiselle. Paikat ja yhteisöt siis liitetään teoksissa usein toisiinsa, mutta Massey (2008, 27–28) painottaa, että tällaisessa ajattelutavassa on ongelmansa. Yhteisöjä voi olla olemassa, vaikka yhteisön jäsenet eivät eläisi samassa paikassa, ja toisaalta paikat, joissa on vain yksi yhtenäinen yhteisö, ovat erittäin harvinaisia. Jos tällaisia yhteisöjä onkin olemassa, kukin jäsen kokee paikan omalla tavallaan. (Mts.) Vallalla oleva käsitys paikkojen ja yhteisön suhteesta aiheuttaa kuitenkin pelkoa Bekimin eksoottista lemmikkikäärmettä kohtaan. Bekim puolestaan kyseenalaistaa ihmisten ennakkoluulot: ”Voiko todella olla niin, [--] että siltä odotetaan pahinta siksi, että se sattuu olemaan käärme?” (KJ 190.)

Väreillä on merkitystä myös teoksen eri kissojen kannalta, sillä kissojen erilaiset värit liittävät ne elinympäristöönsä. Suomen kissan mustavalkoisuus liittää sen Suomessa toistuvaan värimaailmaan, ja sen ulkonäköä kuvataan virheettömäksi: kissan turkki on pehmeä, se on ryhdikäs ja lihaksikas. Kaiken kaikkiaan kissalla on Suomessa erinomaiset oltavat. Kosovosta taas Bekim löytää kissan, jonka oranssi väri liittää sen Kosovon oranssikattoisiin taloihin ja auringon värjäämiin maisemiin. Muutenkin kissa elää täysin erilaisissa olosuhteissa kuin Suomessa asuva kissa:

Talon takana oli sikin sokin muovipulloja, ruoantähteitä ja käärepareita. Kaiken sen roskan päällä seisojien pienikokoinen oranssinvalkoinen kissa, joka kaiveli itselleen syötävää.

Kissalla oli hoikat tassut ja heiveröinen ruumis. Sen oranssissa turkissa oli valkoisia epätasaisia pilkkuja, ja se näytti äärimmäisen huonovointiselta. Näytti siltä kuin se olisi saanut mutakylvyn ja käynyt sen jälkeen pesukoneen lingossa. (KJ 177)

Siinä missä Suomen kissa voi huolehtia turkkinsa kiiltävyydestä ja nauttia pitkistä suihkuista sillä aikaa, kun Bekim valmistaa sille ruokaa ja pitää huolta sen hyvinvoinnista, Kosovossa kissan täytyy etsiä ruokaa kadulta roskien seasta. Kissan olinpaikka viittaa sen kodittomuuteen, mikä puolestaan on merkki kissaan liittyvästä arvostuksen puutteesta. Kissan hankalaa asemaa korostavat myös sen likainen turkki ja heiveröinen ruumis. Vaikka kissa siis punoutuu maan maisemaan, sen huono asema liittyy kissojen huonoon maineeseen Kosovossa. Samalla kissa vertautuu *Tiranan sydämen* Bujariin ja Agimiin, jotka kodittomina ollessaan joutuvat kohtaamaan samanlaista välinpitämättömyyttä. Aina vallan puute ei kosketa muualta tulleita, vaan myös ”kantaväestöön” kuuluva voi olla toisen asemassa.

Myös *Kissani Jugoslavia* teoksen nimenä kietoo kissat tiettyyn paikkaan – tässä tapauksessa Jugoslaviaan siitäkin huolimatta, että teoksessa keskitytään ennen kaikkea Kosovoon Jugoslavian sijasta. Maan nimi teoksen nimessä tuokin esiin paikan yllirajaisuutta: Kosovoon paikkana ovat vaikuttaneet sen rajojen ulkopuolelta tulevat vaikutteet, erityisesti koko Jugoslaviaa ravisuttanut sota. Kosovo ei siis ole paikkana eristyksissä muusta Jugoslaviasta, vaan koko valtion tapahtumat ovat vaikuttaneet sen luonteeseen. Jugoslaviassa ihmisten elämä ei rajoittunutkaan minkään osatasavallan rajojen sisälle (Huttunen 2006, 68). ”Kissani”-sana puolestaan kuvastaa niitä merkityksiä, joita Jugoslavia ja Kosovo saavat Bekimin tarinassa. Bekimin silmissä alue on kuin Kosovosta löytynyt kissa: nuhjuinen, kärsinyt ja roskien päällä seisova

eläin rinnastuu katujen roskaisuuteen, jonka Bekim mainitsee usein Kosovossa liikkueensa. Toisaalta Bekimin löytämää kissaa voidaan myös pitää analogiana niille kärsimyksille, joita Jugoslavia on sodassa kokenut. Pestessään kissaa hotellihuoneessa Bekim huomaa kissan ruhjeet ja arvet. Sekä kissa että Jugoslavia ovat siis kärsineet vihasta, joka on jättänyt kumpaankin jälkensä. Silti Jugoslavia ei näyttäydä yksinomaan negatiivisessa valossa: Bekimin Kosovosta löytämä kissa on myös oikein kiltti ja miellyttävä. Lisäksi ”kissani”-sanassa on myös hellittelevä tai jopa rakastava tuntu. Koska Jugoslavia on ollut olemassa sotaa edeltävänä rauhan aikana, siihen liittyy nostalgiaa ja ajatus nykyistä paremmista ajoista, joihin kissa hellittelynimenä viittaa.

Jos palataan luvussa kaksi esitettyyn ajatukseen heterotopiasta toiseudelle varattuna ja luotuja järjestyksiä rikkovana tilana, eläinhahmot osoittavat, kuinka toiseus ei teoksissa pysy sille varatussa tilassa vaan rikkoo järjestystä vaihtamalla paikkaa ja ylittämällä sille asetettuja rajoja. Käärmeen terraario toimii rajana, jonka avulla pyritään pitämään vieraaksi ja uhkaavaksi koettu olento pois omasta tilasta, mutta käärme ei suostu sille rajattuun tilaan. Kyse on ylijärjestyksessä maailmassakin näkyvästä valta-asetelmasta, jossa ”kantaväestö” pyrkii rajaamaan maahanmuuttaneiden elintilaa esimerkiksi pitämällä heidät kokonaan Suomen rajojen toisella puolella. Samalla toisen liikkuvuus mahdollistaa hybridien syntymisen. Kuten globalisaation ja sosiologian tutkija Jan Nederveen Pieterse (2001, 221) toteaa, sen ymmärtäminen, että hybridejä on aina ollut olemassa, auttaa näkemään tuttuja kulttuurisia ja institutionaalisia sopimuksia uudella tavalla. Kun historiaa katsotaan hybridien näkökulmasta, rajat ja niitä ylläpitävät koodit horjuvat (mt., 234). Kissahahmot puolestaan osoittavat paikan ja yhteisön välistä, monimutkaista suhdetta. Vaikka Suomessa asuva kissa on etuoikeutetun asemassa siksi, että se on jo ulkonäkönsä puolesta osa ”kantaväestöä”, kansallisuus ei ole tae hyvälle yhteiskunnalliselle asemalle. Kosovon kissa on koditon ja se joutuu etsimään ruokansa kaduilta roskien seasta. Kumpikin kissa on teoksessa oman paikkansa ja kulttuurinsa tapojen tuote. Paikallinen yhteisö tai siihen kuuluminen ei automaattisesti merkitse rajojen sisäistä eheyttä, vaan myös yhteiskunnilla on sisäiset toisensa.

4. RAJATUT PAIKAT JA RAJOJEN YLI ULOTTUVAT TILAT

Kun paikkaa pyritään kesyttämään ja hallitsemaan, vedetään usein rajoja paikkojen ympärille. Kuten johdannossa kirjoitin, paikkoja on pitkään määritelty suhteessa siihen, miten ne eroavat toisista paikoista, jolloin on syntynyt mielikuva valmiiksi jaetuista, selkeärajaisista tiloista. Esimerkiksi kansallisvaltioiden myötä tilaa on alettu muodostaa raja-aitojen avulla. (Massey 2008, 107–108.) Rajojen avulla taas on pyritty tuottamaan puhtaita identiteettejä ja ”ainutlaatuisuuden historioita”, vaikka paikat ovat aina saaneet vaikutteita toisista paikoista (mt., 125). Huttunen (2006, 55) kirjoittaa erityisestä valtioiden rajojen yli ulottuvasta eletystä tilasta. Hänen mukaansa on tärkeää tutkia sitä, kuinka paikallisen ylittävä tila rakentuu (mts.). Tässä luvussa keskityn näihin kahteen paikan hahmottamisen tapaan: elintiloihin, jotka korostavat paikkojen välisiä rajoja sekä elettyyn tilaan, joka ulottuu valtioiden rajojen yli. Aloitan luvun kirjoittamalla teoksissa esiintyvistä eristyksen tiloista. Siitä jatkan erilaisiin matkoihin ja rajanylityksiin, joita teosten pakolaishahmot joutuvat tekemään. Lopuksi tarkastelen kummallekin teokselle merkittävää tapahtumaa: paluuta Balkanille.

4.1 Ikkunat elinpiirin rajoina

Erityinen raja *Kissani Jugoslaviassa* ja *Tiranán sydämässä* on ikkuna. Se on teoksissa toistuva motiivi, joka toimii rajana muun muassa turvalliseksi ja turvattomaksi koetun ympäristön välillä. Teosten henkilöahmoja kuvataan toistuvasti katsomassa ikkunasta ulos, avaamassa ja sulkemassa ikkunoita sekä vetämässä verhoja niiden eteen. Vaikka ikkuna rajana ei liity suoranaisesti valtioiden rajoihin tai ylijarjaisiin verkostoihin, voidaan ikkunan ulkopuolelta tulevia vaikutteita kuitenkin verrata ylijarjaisiin virtauksiin, joita teoksissa sekä pelätään että kaivataan. Usein ikkunat sekä kodin seinät eristävät henkilöahmoja ulkomaailmasta joko heidän omasta tahdostaan tai siitä riippumatta. Tässä alaluvussa tarkastelen ikkunoita ja muita henkilöahmojen elinpiiriin muodostuvia rajoja. Mitä ne kertovat henkilöahmoja ympäröivästä tilasta?

Morleyn (2003, 163) mukaan ”[r]ajat merkitsevät hyvin erilaisia asioita sen mukaan, millä puolella itse on ja kuinka helposti niitä voi ylittää”. Morley toki kirjoittaa yhteiskunnallisista rajoista, mutta samaa ajatusta voidaan soveltaa myös teosten ikkunoihin. *Kissani Jugoslaviassa* ikkunoista katsotaan aina sisältä ulospäin. Bekimin kohdalla se viittaa haluun kontrolloida omaa tilaa silloin, kun hän ei pysty

vaikuttamaan ulkomaailmassa vallitseviin ennakkoluuloihin, joita hänen taustansa maahanmuuttaneena aiheuttaa. Yksi tärkeä kodin ominaisuus onkin oman ympäristön hallinta (Huttunen 2002, 328). Kun kodin rajojen ulkopuoli on hallitsematon tila, voidaan sisäpuolta kontrolloida. Bekimin asunnon ikkunasta katsotaankin ulos silloin, kun ulkopuoli tuntuu turvattomalta, sillä omasta asunnosta voi turvallisesti kohdistaa katseensa sen ulkopuolella olevaan elämään. Tästä hyvä esimerkki on Bekimin Suomessa tapaama kissa. Itsevarmuudessaan kissa ei koskaan katso ikkunasta ulos, vaan päinvastoin häntä kuvataan usein istumassa selkää ikkunaan päin. Seurustelu maahanmuuttaneen kanssa kuitenkin muuttaa tilannetta. Ennakkoluulot alkavat tuntua myös kissassa, ja pian hän eristäytyy sisälle Bekimin tapaan. Päivät hän viettää katselemalla ikkunasta ulkona kulkevia ihmisiä – sisältä turvallisen etäisyyden päästä, jonne muiden ennakkoluulot eivät yllä.

Ikkunoiden tehtävä turvallisen ja turvattomaksi koetun tilan jakajana korostuu silloin, kun ne ovat vaarassa rikkoutua. Teoksessa kissa raivostuu Bekimille siitä, että tämä on päässyt yliopistoon sille linjalle, jolle kissa olisi halunnut päästä. Kissa syyttää tapauksesta Bekimin taustaa maahanmuuttaneena: kissan mukaan heille on yliopistoissa varattu ”omat kiintiöt” (KJ 132). Kissa sanoo vihaavansa maahanmuuttajia, joista Bekimiä hän vihaa eniten. Tämän tunnepurkauksen myötä hän hyökkää Bekimin kimppuun, jolloin ”koko lattia tärisi, ikkunatkin” (KJ 134). Ulkoa paettu viha ja ennakkoluulot ovat nyt siinä kodissa, josta niiltä on haettu turvaa. Tavallaan ikkuna on muuri, joka pitää yllä ylijäsen kaltaiset yhteydet loitolla ja jonka avulla rajattua ja vakiintunutta paikkaa voidaan pitää yllä. Ikkuna rajana näiden kahden maailman välillä on kuitenkin särkyä, kun ero tilojen välillä kaventuu. (Ks. myös Laitila 2015, 28–29.)

Massey (2003, 66) huomauttaa, että paikan rajojen yli yltävät suhteet määrittelevät paikan luonnetta. Toisin sanottuna paikat saavat vaikutteita rajojen ulkopuolelta, ja ne vaikuttavat kyseisen paikan ominaisuuksiin. Jos kotia pidetään paikkana, johon sen ulkopuolelta tulevat virtaukset vaikuttavat, voidaan ajatella, että ikkunoiden kiinnipitäminen estää ulkopuolisten vaikutteiden pääsyn omaan tilaan. Kotia voidaan näin kontrolloida toisin kuin vaikkapa valtioiden rajoja. Silti ikkunoiden pitäminen kiinni tekee tilasta ahdistavan. Äärimmäisyydessään Bekim peittää makuuhuoneensa ikkunat mustilla verhoilla, ”jotka eivät päästäneet huoneeseen sitä vähääkään valoa, jota kadunpuoleisista ikkunoista päiväsaikaan tuli” (KJ 263). (Ks. myös Laitila 2015,

27.) Samaan tapaan *Tiranan sydämessä* Bujarin äiti eristää itsensä vaikeassa elämänvaiheessa. Aviomiehen kuoltua äiti pysyttelee makuuhuoneessaan, mutta tilanne pahenee entisestään, kun Bujarin sisko Ana katoaa. Kun Bujar menee kertomaan äidilleen Anan katoamisesta, äiti vetää verhot ikkunan eteen, jolloin ”valokaistale hänen huoneensa oven alla himmeni” (TS 78). Niin Bekim kuin Bujarin äitikin estävät ulkomaailman ja ylijämsuuden pääsyn omaan tilaan kokonaan. Samalla omasta tilasta katoaa toivoa kuvastava valo, ja eristettyyn paikkaan syntyy tunne täydellisestä toivottomuudesta. Eristyksestä huolimatta kodin tulisi aina kiinnittyä muuhun yhteiskuntaan, sillä kodin rajautuessa liian tiukasti neljän seinän sisälle kodista tulee ahdistava tila (Huttunen 2002, 337). Paikkaan kiinnittymisen kannalta suhde sosiaaliseen ja julkiseen tilaan on välttämätöntä (mt., 340). Ylijämsuus olisi siis peloista huolimatta tervetullut osa omaa tilaa, ja ikkunan avaaminen kuvataan teoksessa toistuvasti helpottavana tekona. Esimerkiksi auton ikkunan avaamisen kuvataan viilentävän auringon paahtamaa autoa.

Kissani Jugoslaviassa tehdään myös selkeitä valintoja, joissa ollaan ikkunan lähellä, mutta ei katsota ulos. Verhojen ohella silmien sulkeminen on keino kieltää ulkopuolen olemassaolo ja estää ylijämsuuden vaikutteiden ulottuminen siihen tilaan, jossa itse ollaan. Esimerkiksi kun Bekim matkustaa Helsingissä raitiovaunulla, hän istuu ikkunan eteen, mutta sulkee silmänsä. Bekim siis kieltäytyy katsomasta ja kiinnittymästä ikkunan takana olevaan maisemaan. Silmien sulkeminen tuottaa vaikutelman tyhjiössä matkustamisesta, jolloin suomalaista maisemaa ei juurikaan kuvailta, eikä siihen synny samanlaista kytköstä kuin muualla kuvailtuihin maisemiin. Samalla silmien sulkeminen tarkoittaa mahdollisuutta hallita matkustamisen tilaa. (Ks. myös Laitila, 28.)

Siinä missä *Kissani Jugoslaviassa* ikkunoiden pitäminen kiinni merkitsee mahdollisuutta pitää ikävät vaikutteet pois omasta tilasta, *Tiranan sydämessä* avonaiset ikkunat merkitsevät mahdollisuutta päästä eroon omassa tilassa olevista ikävistä asioista. Bujarin tarinassa nousee toistuvasti esiin hänen yrityksenä paeta menneisyyden traagista tapahtumaa, jonka hän yrittää ”työntää ulos ikkunasta niin kuin aaveen” (TS 230). Vasta teoksen viimeisillä sivuilla selviää, että Bujar on yrittänyt paeta Agimin kohtaloa – venematalla Albaniasta Italiaan Agim putoaa mereen, eikä Bujar pysty pelastamaan häntä. Muiston raakuus ja yritys unohtaa se toistuu teoksen viimeisessä lauseessa: kauheimmat muistot yritetään ”pudottaa alas

ikkunasta kuin lapset palavasta kodista” (TS 269). Muistoista yritetään siis päästä eroon kaikin mahdollisin keinoin. Suljettu ikkuna puolestaan tekee tilasta suorastaan vaarallisen oloisen. Kun Bujarin ja Anan isä kuolemansairaana toteaa lapsilleen, ettei hän kuole koskaan ja että hän pysyy ”[t]äällä, olen siellä missä tekin” (TS 50), Ana nousee sulkemaan avonaisen ikkunan. Heti tämän jälkeen Bujar ja Ana nostavat jalkansa koukkuun, sillä heistä ”tuntui siltä kuin lattia kuhisi hengenvaaroja” (TS 50). Albanialaisen uskomuksen mukaan sielun on kierrettävä kuoleman jälkeen ”kaikkiialla, missä se oli joskus kokenut elämää” (TS 64), mutta suljettu ikkuna rajaa sielun kodin tilaan.

Kuten Johdannossa kävi ilmi, paikan kokemus vaihtelee esimerkiksi ihmisen sukupuolen, iän ja etnisen taustan mukaan (Massey 2008, 19; 27). Myös Statovcin romaaneissa ikkunan merkitys vaihtelee henkilöhahmosta riippuen. Eminentarinassa ikkuna tarjoaa usein ainoan yhteyden ulkomaailmaan, ja hänelle ikkunasta ulos katsominen merkitsee halua päästä kosketuksiin ulkopuolen kanssa. Naisen ja tilan yhteydestä kirjoittanut Päivi Lappalainen (1998, 101) toteaa, että aika ja tila ovat kietoutuneet toisiinsa niin, että ”ajasta on tullut subjektin sisäisyyttä ja tilasta subjektin ulkoisuutta”. Mies on alkanut merkitä aikaa, sisäisyyttä ja henkeä, kun taas naiseen on liitetty tilan, ulkoisuuden ja ruumiin merkityksiä. Hierarkisoitumisen vuoksi aika on mennyt tilan edelle. Koska tila on abstrakti käsite, nainen konkretisoituu paikaksi. ”Näin siis nainen on paikka että paikassa [--] mutta samalla nainen on myös metaforisesti koti.” (Mt., 101–102.) Erityisesti nuorten tyttöjen kehityskertomuksissa on korostunut vapaan liikkeen ehkäiseminen ja kodin seinien vangitsevuus (mt., 104). *Kissani Jugoslaviassa* kosvolaiset kodit ovat jopa elämää dominoivia tiloja, sillä ne ”eivät taipuneet ihmisten tarpeisiin, vaan toisinpäin” (KJ 58). Kodit ovat epäkäytännöllisiä ja tekevät etenkin naisten elämästä työntäyteistä. Naiset hoitavat kotityöt, ja esimerkiksi häätöjuhlien aikana naiset ovat sisätiloissa, kun taas miehet voivat juhlaa ulkona.

Kodin dominoivan luonteen vuoksi etenkin Kosovossa Emineä kuvataan toistuvasti katsomassa ikkunasta ulos. Eminelle ikkunan avaaminen on helpottava teko samaan tapaan kuin *Tiranan sydämen* Bujarille, mutta usein ikkunat pysyvät suljettuina. Eristyneisyyden tunne hallitsee Eminentä elämää erityisesti silloin, kun hän muuttaa tuoreen aviomiehensä kotiin. Taloa ympäröi korkea muuri, jota Emine katselee keittiön ikkunasta.

Sitten pihamaan poikki juoksi musta kissa, joka loikkasi muurin päälle ja käveli sen kulmaan. Kissa istahti alas ja näytti korkea-arvoiselta, sillä vuoret nousivat kissan takana kuin ne olisivat sen viitta, ja muurit ympäröivät sitä kuin ne olisivat osa kissan rintahaarniskaa, ja puut, ne olivat koristekirjailuja haarniskan pinnalla. [--] ja se istui liikkumatta paikoillaan ja katsoi taloa, joka näytti katsovan kissaa takaisin. (KJ 142–143)

Aviomiehensä kotona Emine on ikään kuin poissa paikaltaan, sillä hän on lähtenyt lapsuudenkodistaan, eikä hän viihdy uudessa asuinpaikassaan. Kissa puolestaan kuvataan olinpaikkaansa lähtemättömästi kuuluvana. Kun vuoret muuntautuvat kissan viitaksi ja muurit haarniskaksi, sulautuu kissa ympäröivään maisemaan tavalla, joka saa kummankin näyttämään arvokkaalta. Kissa myös istuu muurilla, joka määrittelee Eminen elämän rajoja; muurin ulkopuolisia eli ylijäisiä kontakteja Eminellä ei juurikaan ole. Kissa sen sijaan on vapaa liikkumaan, miten haluaa. Talon ja kissan välinen tuijotuskilpailu osoittaakin vastakkainasettelua pysyvyyden ja liikkuvuuden välillä. Morley (2003, 162–163) huomauttaa, että pysyvyyden arvostamisen rinnalla erilaisia liikkumisen muotoja myös romantisoidaan edistyksellisiksi. Eminen suljetun elintilan rinnalla kissan vapaus ja mahdollisuus ylijäisyyteen vaikuttavat toivotuilta. Kissan lähtöön Emine reagoi voimakkaasti: ”ja kun huomasin, että kissakin oli kadonnut muurin päältä, sivelin sormenpäälläni ikkunan pintaa ja itkin.” (TS 144). Kissa tuo Eminelle lohtua ja ainoan yhteyden ulkomaailmaan. Eminelle ikkunan ulkopuolinen maailma ei edusta turvattomuutta vaan vapautta.

Paikan vangitsevuus ei rajoitu teoksissa pelkästään naiseuteen, vaan jälleen erilaiset toiseudet risteävät toisiinsa. Esimerkiksi Bujarin isän sairastuessa hänen elämänsä rajoittuu sisätiloihin. Viimeisinä päivinään isä haluaa Bujarin työntävän hänet ikkunan eteen, josta hän seuraa kaduilla kulkevia ihmisiä, ”kauempana kohoavia vuoria ja niiden rinteillä olevia hiekan ja pölyn kapaloimia taloja” (TS 53). Ikkunat tarjoavat ainoan kontaktin ulkomaailmaan, mutta silti isä on irrallaan häntä ympäröivästä maailmasta, sillä hän ei pääse kosketuksiin maiseman tai ulkona olevien ihmisten kanssa. Sairauden lisäksi myös ulkomaalaisuus ja seksuaalinen toiseus rajoittavat teoksissa omaa tilaa. *Kissani Jugoslaviassa* Eminen tila sulkeutuu Suomessa aluksi vastaanottokeskukseen, jossa häntä kuvataan katselemassa ulos sateisesta ikkunasta. Tällöin on kyse ennen kaikkea maahanmuuttaneen rajallisesta tilasta naiseuteen liittyvän toiseuden sijaan. Uusi ympäristö on vieras, ja esimerkiksi kielitaidottomuus

rajoittaa Eminen mahdollisuuksia toimia keskuksen ulkopuolisessa tilassa (ks. myös Laitila 2015, 33). *Tiranan sydämessä* Tanja puolestaan kertoo Bujarille käyvänsä paikallisessa homobaarissa monta kertaa viikossa, koska ”baari on käytännössä ainoa paikka koko kaupungissa, johon kaikenlaiset ihmiset voivat tulla” (TS 210). Tarkastellessaan Christer Kihlmanin teosta *Gerdt Bladhs undergång* (1987, suom. *Gerdt Bladhin tuho*) Mikko Carlson (2014, 259) tulkitsee poikabaarit heterotopioiksi, joissa käännetään ”ympäri muualla yhteiskunnassa vallitsevat, yleisesti jaetut rakkauden normit ja säännöt”. Ajatus baarista ”vapauden saarekkeena” osoittautuu kuitenkin illuusioksi, eikä päähenkilö pysty pitämään suhteitaan heterotopiatilan sisällä (mt., 263). Myös *Tiranan sydämessä* baari tarjoaa vain hetkellisen helpotuksen arjen paineeseen, ja sen ulkopuolisessa maailmassa seksuaaliseen toiseuteen liittyvät ongelmat on kohdattava yhä uudelleen ja uudelleen.

Oman elinpiirin rajat on kuitenkin mahdollista rikkoa. Niin *Kissani Jugoslaviassa* kuin *Tiranan sydämessä*kin balkanilaiseen kotiin liitetään tiettyjä perinteitä, jotka kietovat kodin ja perheen toisiinsa sukupolvien ajaksi. Albaniassa Bujarin ja Anan tulevaisuus on ennalta päätetty heidän puolestaan: Ana muuttaisi avioiduttuaan miehensä kotiin, kun taas Bujar toisi vaimonsa vanhempiensa taloon. Jopa kodin huoneet jaettaisiin tietyn kaavan mukaan, ”ja niin se menisi aina sukupolvesta toiseen kunnes talo sortuisi ja uusi rakennettaisiin” (TS 77). Kosovossa perinne lienee samanlainen, sillä *Kissani Jugoslaviassa* Emine joutuu jättämään lapsuudenkotinsa ja muuttamaan miehensä luo. Kun elinpiiri on ahdas, unelmat ja haaveet voivat laajentaa omaa, suljettua tilaa (vrt. Aalto 1998, 142). Henkilöhahmot laajentavat omaa elinpiiriään haaveilemalla länsimaista, mutta kummassakaan teoksessa ei tyydytä pelkkään unelmointiin, vaan haaveet vaihtuvat myös konkreettisiksi teoiksi. *Tiranan sydämessä* Bujar ja Ana rikkovat kodin perinteen lähtemällä kotoa. Bujar toteuttaa unelmansa muuttamalla länteen, mutta Anan kohdalla jää epäselväksi, onko hän lähtenyt omasta tahdostaan vai joutunut monien nuorten naisten ja tyttöjen tapaan salakuljettajien uhriksi. *Kissani Jugoslaviassa* taas Emine päättää lopulta jättää miehensä. Hän lähtee kodistaan salaa keskellä yötä, ja hänestä tuntuu kuin ”Bajram olisi noussut ulos ja kävellyt ikkunan luo ja katsonut etenemistäni” (KJ 246). Lähtemällä myös Emine rikkoo naisen suljetun tilan ja kosovolaisen kodin perinnettä. Nyt Bajram on se, joka katsoo kodin rajatusta tilasta ulkona liikkuvaa Emineä.

Teoksissa ikkuna on siis raja sisä- ja ulkotilan välillä. Bekimin tapauksessa ikkuna on keino kontrolloida omaa turvalliseksi koettua tilaa, sillä pitämällä ikkunat kiinni maahanmuuttaneisuuteen liittyvät ennakkoluulot voidaan rajata henkilökohtaisen tilan ulkopuolelle. Ylirajaisen paikan muodostumista yritetään siis estää pitämällä oma tila rajattuna ja vakiintuneena. Kuitenkin ylirajaisuuden pitäminen loitolla tekee omasta tilasta ahdistavan ja eristyneen. Ikkunan avaaminen onkin teoksessa ennen kaikkea helpottava teko. Kuten Massey (2003, 69) huomauttaa, ”ajatus paikoista rajattuina ja omaan rauhaansa eristyneinä on väärä lähtökohta”. Paikkojen identiteeteissä on aina kyse muualle ulottuvista yhteyksistä historiassa (mts.). Ikkuna tapahtumapaikkojen välisenä rajana kertookin ylirajaisuudesta tervetulleena asiana. Teoksissa erilaiset toiseudet rajaavat henkilöhahmojen elinpiiriä, ja tällöin ikkunoiden ulkopuolinen tila merkitsee vapautta, johon esimerkiksi Eminellä ei ole samanlaista mahdollisuutta kuin vaikkapa perheen miehillä. Oman elinpiirin ahtaus on kuitenkin mahdollista rikkoa, ja kummassakin teoksessa henkilöhahmot murtautuvat ulos heitä rajoittavista tiloista ja perinteistä.

4.2 Pakolaiset kansallisvaltioiden rajoilla

Kun Bujar ja Agim karkaavat kotoa, heidän suunnitelmansa puutteet alkavat pian valjeta Bujarille. Ystävykset ovat miettineet ”elämää perille pääsyn jälkeen sellaisella antaumuksella, että sen tärkein ja vaikein osa, itse matka, oli pudonnut keskustelunaiheistamme kuin epämiellyttävä kotiaskare” (TS 152). Matkat ovatkin teoksissa keskeisiä ja käännteentekeviä tapahtumia, joita määrittelevät erilaiset rajanylityksiin ja rajavalvontaan liittyvät vaikeudet. Morley (2003, 164) toteaa, että kasvava puhe ylirajaisuudesta ja rajattomuudesta ei tarkoita sitä, että rajat olisivat katoamassa. Esimerkiksi Euroopan unioni on pystyttänyt Pohjois-Afrikkaan aitarakennelman, jonka tarkoituksena on vähentää Espanjaan pyrkivien laittomien maahanmuuttaneiden virtaa (mts.). Näin ollen rajat rakentavat hierarkiaa toivottujen ja ei-toivottujen matkustajien välille. Brah (1996, 198) toteaaakin, että rajoja vartioidaan niiden varalta, jotka koetaan ulkopuolisina, muukalaisina tai toisina. Rajat ovat mielivaltaisia linjoja, jotka korostavat eri puolten omistussuhteita (mts.; ks. myös Lehtonen 2013, 18.). Seuraavaksi tarkastelen erityisesti pakolaisuuteen liittyviä matkoja ja rajanylityksiä.

Valtioiden rajojen ylittäminen on tapahtuma, jossa viralliset dokumentit todistavat maahan kuulumista tai kuulumattomuutta. Matkustajan passista riippuu, millaisia mahdollisuuksia hänellä on liikkua globaalissa tilassa. (Huttunen 2002, 343.) Erityisesti pakolaiset ja turvapaikanhakijat joutuvat neuvottelemaan oikeuksistaan liikkua ja asettua eri paikkoihin (mt., 344), kun taas vaikkapa monien eurooppalaisten ei tarvitse miettiä passiaan, rajanylityksiä tai sitä käännytetäänkö heidät rajalta takaisin kotimaahansa (mt., 327). Massey (2008, 119) kirjoittaa ”keskukseen työntyvistä marginaaleista”, jotka on pyritty pitämään tiukasti keskuksen ulkopuolella; heidän saapumisensa reuna-alueilta keskusta estetään aktiivisesti. Samaan tapaan *Tiranan sydämessä* albanialaiset kohtaavat monenlaisia esteitä, kun he pyrkivät pakolaisina Euroopan laitamilta Länsi-Eurooppaan.

Eurooppa oli meidän Amerikkamme, kaikki halusivat olla eurooppalaisia, kuulua eurooppalaisten joukkoon, seisoa näkymättömän mutta ylittämättömän aidan toisella puolella [--]. Mutta Eurooppaan ei noin vain päässyt, ja mitä vaikeammaksi viranomaiset sinne pääsyn tekivät ja mitä enemmän luimme ja kuulimme siitä miten erityisesti Italia auttoi Albaniaa nousemaan jaloilleen, sitä lujemmin me Eurooppaan halusimme. (TS 167)

Vaikka Albanian ja Länsi-Euroopan välillä ei ole fyysistä raja-aitaa, näkymättöminäkin valtionrajat vaikeuttavat pääsyä Eurooppaan. Koska rajojen ylitystä valvotaan tarkasti, henkilöllisyystodistusten ja muiden dokumenttien puute vaikeuttavat etenemistä. Bujarilla ja Agimilla ei ole edes ”mitään virallista dokumenttia siitä, että olimme ylipäätään olemassa” (TS 191). Todistukset ovat olemassaolon ehto, etenkin kun viranomaiset ovat ”tappavan tarkkoja” matkustajien asiakirjoista (TS 190). Papereiden puute pakottaa ystävykset monien muiden tavoin laittomaan rajanylitykseen. Huttusen (2002, 59; 342) mukaan maahanmuuttaneiden omaelämäkertoissa tuodaan usein esiin kokemus kasvottomasta tahosta, joka päättää pakolaisten ja muiden maahan muuttavien kohtalosta. Myöskään *Tiranan sydämessä* päättäviä tahoja ei ikinä kohdata, vaan albanialaisia koskevat päätökset tehdään jossain etäällä, eivätkä pakolaiset voi itse vaikuttaa asioihinsa. Myös yllä olevassa katkelmassa viranomaiset pyrkivät aktiivisesti patoamaan pakolaisaallon virtaa, mikä kuitenkin vain vahvistaa halua lähteä; rajat ja rajoitukset eivät ole este muuttoliikkeelle. Teoksen rajanylityksissä erityistä on myös se, että ensimmäisen kerran jälkeen niitä ei kuvata lainkaan, ja teoksessa korostuvatkin maiden sisäiset matkat. Kenties rajojen poissaolo teoksessa viittaa rajojen ylityksen vaivattomuuteen

tai niiden merkityksettömyyteen. Ensimmäisen, laittoman rajanylityksen jälkeen muiden valtioiden rajat voi ylittää ongelmitta.

Albaniasta lähteville ihmisille merestä tulee tärkeä reitti Eurooppaan, jolloin myös meren merkitys yhteyksien mahdollistajana korostuu. Pakolaisaallon merkittävyys korostuu lähtevien ihmisten määrässä, mikä voi myös auttaa ulkopuolisia ymmärtämään kotimaan huonoa tolaa (Huttunen 2002, 55). Ihmisten paljous ja hätä luovat kontrastin viranomaisten kielteisille päätöksille. Pian teos täyttyy epätoivoisista kuvista, kun ihmiset yrittävät kaikin keinoin ylittää meren.

Elokuussa Italiaan menijöitä oli taas kymmeniä tuhansia, tuntui kuin maan home olisi käynyt taloksi jokaisen albaanin sieraimiin. Elokuun seitsemäntenä päivänä tuhansien albaanien joukko valtasi Vlora-nimisen rahtialuksen [--]. Albaanit olivat täyttäneet laivan jokaisen kannen, jotkut olivat kiivenneet sen piippuihin ja köysiin, jotkut roikkuivat sen kaiteilla, ja niin muurahaispesä lähti merelle kuin valtava, riekaleinen lakana-aave. Lehdissä oli kuvia mereen pudonneista ihmisistä jotka eivät mahtuneet laivan kyytiin, kuvia veteen kadonneista jotka laivan moottorit olivat silponeet meressä elävien annoksiksi, kuvia itkevästä lapsista ja iloisesti vilkuttavista miehistä. (TS 168–169)

Katkelmassa albaaneja häiritsevä ”maan home” kuvastaa Albanian pitkäaikaisia tai jopa pysyvältä tuntuvia vaikeuksia, jotka on helpompi jättää taakseen kuin yrittää vaikuttaa maan tilanteeseen. Samalla homeeseen viitataan kuin se olisi paikan olemuksellinen piirre, ikään kuin olisi maan itsensä vika, että se on homeessa. Lähtevät ihmiset täyttävät rahtialuksen, ja lopulta ihmisiä on niin paljon, että alus muistuttaa kuhisevaa muurahaispesää. Kaukaa katsottuna lähtijöistä tulee yhtenäinen joukko, josta on vaikea erottaa yksilöitä. Samalla katkelma osoittaa tilanteen raadollisuuden: osa iloitsee uudesta mahdollisuudesta, mutta monille matka jää viimeiseksi. Kaiken lisäksi matkustajille selviää pian, että viranomaiset estävät heidän pääsytensä maahan ja että heidät käännytetään Italiasta takaisin Albaniaan. Tapahtuma on käännekohta myös Agimin ja Bujarin elämässä, sillä tieto juuri näistä tapahtumista saa heidät häpeämään albaaneja niin paljon, että he päättävät salata kansallisuutensa kaikilta, kunhan itse pääsevät Italiaan.

Matkustaminen ja erilaiset kulkuvälineet nousevat esille Foucault'n heterotopioita käsittelevässä artikkelissa. Foucault (1984, 4–5) kirjoittaa niin sanotuista kriisiheterotopioista, joita esiintyy ”primitiivisissä yhteiskunnissa”. Kriisiheterotopiat

ovat etuoikeutettuja, pyhiä tai kiellettyjä paikkoja, jotka on tarkoitettu esimerkiksi raskaana oleville naisille tai vanhuksille, siis ihmisille jotka ovat muuhun ympäristöönsä verrattuna ”kriisissä”. Tällaiset heterotopiat ovat Foucault’n mukaan jo katoamassa, mutta työni kannalta yksi kriisiheterotopian esimerkeistä on erityisen mielenkiintoinen. Foucault kirjoittaa kriisiheterotopioista, jotka on tarkoitettu neitsyytensä menettäville naisille: häämatkoja varten varatut hotellit ja junat ovat ”heterotopioita ilman maantieteellisiä osoittimia”, sillä seksuaalisen heräämisen oli tapahduttava poissa kotoa, paikassa, joka ei ole missään. (Mts.) Paikka, ”joka ei ole missään” on tietenkin paradoksi. Esimerkiksi ylirajaisesta näkökulmasta katsottuna ihmiset määrittelevät paikkoja vetämällä rajoja valtioiden, alueiden ja paikkojen ympärille. Tällöin kaikki paikat sijaitsevat jossain maantieteellisessä pisteessä. Siitä huolimatta Statovcin teoksissa matkustaminen ja erilaisilla kulkuvälineillä liikkuminen ovat toisteisia tapahtumia, jotka kuvastavat eräänlaista ”ei missään” -olemisen tilaa: matkustaessa ihmisen sijainti muuttuu taukoamatta.

Kulkuvälineistä Foucault (1984, 3) käyttää esimerkkinään junia. Ne ovat hänen mukaansa paikkoja, joissa kytkökset toisiin paikkoihin korostuvat erityisellä tavalla: junalla kuljetaan paikasta toiseen, junat ajavat paikkojen ohi, ja matkustaja voi vaihtaa paikkaansa junan sisällä (mts). Junat ja muut kulkuvälineet ovat siis äärimmäisen ylirajaisia paikkoja, jotka yhdistävät paikallaan olevia tiloja toisiinsa. Tarkastelemissani romaaneissa ei matkusteta junilla, mutta lentokoneilla, linja-autoilla ja raitiovaunuilla liikutaan toistuvasti paikasta toiseen. Erityisen matkustamisesta tekee se, että pakolaisuutta tai maahanmuuttoa voidaan ajatella samankaltaisena kriisitilana kuin vanhuutta tai raskautta Foucault’n esimerkeissä. Tällöin esimerkiksi lentokone muuttuu *Kissani Jugoslaviassa* kriisiheterotopiaksi, kun Emine perheineen matkustaa Balkanilta Suomeen. Matka saa erityisesti Bajramin kauhun valtaan:

Lentokone oli pitkä kapea putki, josta kukaan ei päässyt pois. Kun kone saavutti tarvittavan nopeuden ja nousi ilmaan, aina vain korkeammalle, Bajram painoi kädet korviinsa. Bajram pelkäsi lattian tipahtavan hänen altaan, että hän syöksyisi kuolemaansa ja että syöksyssä menisi ikuisuus, sillä niin korkealta putoaminen kestäisi useita tunteja. (KJ 163)

Lentokone on kulkuväline, jota matkustajat eivät voi kontrolloida. Se vie ihmisiä vääjäämättä tiettyyn kohteeseen, eikä paluun mahdollisuutta ole etenkään sotaa pakenevilla maahanmuuttaneilla. Läpi teoksen Emineä ja Bekimiä kuvataan etsimässä turvaa ja vapautta siitä tilasta, joihin heillä itsellä ei ole pääsyä, kun taas Bajram on

aina voinut kontrolloida niin itseään ympäröiviä ihmisiä kuin tilanteitakin. Lentokonetta ei kuitenkaan voi kontrolloida, eikä turvaa voi hakea koneen sisä- eikä ulkopuolelta. Bajram joutuu paniikkiin, ja hänessä herää samanlainen kuolemanpelko kuin *Tiranan sydämen* Bujarissa, kun tämä istuu bussissa matkalla Kosovosta Albaniaan. Tilanteen vaikeutta korostaa se, että sodan pakottamana Emine perheineen on joutunut tilanteeseen, jossa he kulkevat maasta toiseen pystymättä vaikuttamaan omaan tilanteeseensa. Pakolaisuudesta voidaankin puhua pakotettuna asentona (Huttunen 2002, 30).

Kissani Jugoslaviassa matka Suomeen ei herätä pelkästään hallitsemattomuuden kokemuksia, vaan se saa aikaan myös voimakasta ulkopuolisuutta. Eminent perheen ulkopuolisuus korostuu, kun Emine kuuntelee koneen vieraskielisiä kuulutuksia, joita hän ei ymmärrä. Rajan ylittäminen tekee lentokoneesta tilan, jossa Emine perheineen muuttuu ”kantaväestön” edustajasta tai yksilöstä maahanmuuttaja- tai pakolaiskategorian edustajaksi samaan tapaan kuin Vlora-aluksen matkustajat aiemmassa katkelmassa. ”Ulkomaalaisuus” on yksinkertaistava ja väkivaltainen kategoria (Huttunen 2002, 94), johon Emine perheineen joutuu matkan aikana asettumaan. Heistä tulee ulkopuolisia ja paikkaan kuulumattomia. Huttunen (2002, 289) toteaa, että vaihtaessaan paikkaa etuoikeutettu voi joutua marginaalin asemaan. Globaalistuvassa maailmassa liikkuvuutta pidetään usein edistyksellisenä, mutta samaan aikaan pysyvyyttä ja paikalleen asettumista pidetään kypsyyden ilmauksena (Morley 2003, 162–163). Pakolaisuus siis rikkoo liikkuvuuden ihannoituja muotoja olemalla vastentahtoista ja kuvastamalla epäonnistumista paikalleen asettumisessa.

Kuten Johdannossa toin ilmi, rajat voivat olla myös kohtaamisen paikkoja. Lentokoneet ja rajanylityspaikat ovat hyvin kansainvälisiä tiloja, ja esimerkiksi Bekim tapaa miesystävänsä Samin ensimmäistä kertaa lentokoneessa. Siellä heidän tutustumiskielenään on englanti, sillä Sami ei tiedä Bekimin asuneen Suomessa. Lentokoneessa eri kansalaisuudet kohtaavat ilman tietoa siitä, mistä maasta kukin on lähtöisin. Tällöin lentokone mahdollistaa myös ennakkoluulottoman kohtaamisen ja tutustumisen kanssamatkustajiin. Lisäksi matkustaminen mahdollistaa kokemuksen oman tilanteen hallitsemisesta silloin, kun kulkuvälinettä voi itse ohjata: Madridissa Bujar saa töitä bussin kuljettajana, ja samaan aikaan myös hänen muu elämänsä on raiteillaan. Hän on parisuhteessa, oppii kieltä ja tottuu espanjalaiseen elämäntyyliin – tällä kertaa hän ei ole muiden kuljetettavana, vaan hän itse kuljettaa muita.

Tiranan sydämessä kenties kaikkein merkittävin matka on Agimin ja Bujarin matka Eurooppaan. Ystävykset päättävät ylittää meren omin avuin. He hankkivat moottoriveneen ja lähtevät kohti Italiaa.

Soudimme kaupungin valot sumuiseksi kaistaleeksi taaksemme. Sitten Agim tarttui moottorin käynnistysnaruun ja alkoi riuhtoa. Moottori murahteli muutaman kerran, mutta neljännellä yrittämällä se kehräsi kuin kissa. Agim pysyi kyyryasennossa polvet leuassa kiinni kuin ei kuulisi sen ääntä ja kaivoi takataskustaan kompassin, ja veneen alkaessa edetä kohti länttä hän painoi otsansa kämmeneen ja päästeli suustaan omituisia äännähdyksiä, hän itki, ja minä ojensin hänelle käteni ja hän tarttui siihen toisella kädellään ja veti sen hetkeksi kasvojensa eteen, sitten hän kaivoi esille tupakka-askin ja sytyttimen, ja me siirryimme samalle penkille, silkinmustan taivaan ja kirkkaanvalkoisen kuun alle ja sytytimme tupakat, emmekä hetkeen puhuneet toisillemme mitään sillä emme pimeään orjuudelta toisiamme nähneetkään, me ainoastaan etenimme, välillä hän piti moottorin ohjaustangosta ja välillä minä, ja me särjimme hiljaa humisevan yön ja kohahtelevan meren jonka pinta näytti vahatulta lattialta.

Oli ihan sama minne me tulisimme, sillä kaikki paikat, joissa olin hänen kanssaan ollut, olivat olleet koteja. (TS 200–201)

Agimin ja Bujarin matka kohti länttä alkaa hetkenä, jona kompassi osoittaa heille oikean ilmansuunnan. Enää länsi ei ole pelkkä haave, vaan se on muuttumassa konkreettiseksi paikaksi, jota kohti suunnata. Tässäkään tilanteessa ystävykset eivät kuitenkaan irrottaudu täysin albaanialaisuudestaan, sillä Agimin käyttämä sytytin on viittaus aiempaan kohtaukseen, jossa hän myy Bujarin kanssa sytyttimiä. Niissä ”oli kuva Albanian lipusta ja teksti SHQIPËRIA, joka viittasi maantieteellisten rajojen yli kaikkiin albaaneihin, jotka olivat levittäytyneet ympäri Balkania” (TS 161–162). Tuhansien muiden albaanien tavoin Bujar ja Agim lähtevät pois Balkanilta, jolloin heidän diasporansa laajenee Euroopan, tai koko maailman, laajuiseksi. Lisäksi ystävysten kerrotaan polttavan WEST-merkkistä tupakkaa – länsi ja Balkan siis kohtaavat katkelmassa erityisellä tavalla. Matkustamisen merkittävyys piilee myös siinä, että matkustaja on osa jatkuvaa prosessia, jossa tehdään ja rikotaan yhteyksiä eri paikkojen välillä. Huomionarvoista on myös se, että matkustaessaan ihmiset vaikuttavat paikassa tapahtuvaan muutokseen. (Massey 2005, 118.) Katkelmassa meren särkyvä pinta on konkreettinen kuva siitä, kuinka Bujar ja Agim ovat viimein saavuttaneet yhteyksiä tarjoavan meren. Nyt myös he ovat osa ylijärjestelmää, jossa he omalta osaltaan luovat kytköksiä paikkojen välille.

Diasporisilla matkoilla on myös mahdollisuus merkitä asettumista aloilleen, juurtumista ”toisaalle” (Brah 1996, 182). Niin *Kissani Jugoslaviassa* kuin *Tiranan sydämessäkin* juurtuminen on kuitenkin erittäin vaikeaa, ja oman paikan löytämiseen kuluu vuosia. Yllä olevassa katkelmassa Bujar toteaa, että kaikki paikat Agimin kanssa tuntuvat kodilta. Matkan traagisuus juontaakin juurensa Agimin kuolemaan. Ilman Agimia Bujar ei löydä kotia maailmalta, vaan hän pakenee muistojaan ja matkaa globaalissa tilassa, rajojen yli, paikasta toiseen. Jos Bujaria ajatellaan diasporisen yhteisön jäsenenä, paikan vaihtaminen, rajojen toistuva ylittäminen ja monien kansallisuuksien omaksuminen voidaan nähdä myös kritiikkinä ajatukselle siitä, että ihmisten kansallisuus määritteli oikeutta oleskella jossain tietyssä valtiossa. Brah’n (1996, 196; 243) mukaan diasporat merkitsevät jännitettä kansallisrajojen oikeutuksen ja kyseenalaistamisen välillä. Koska diasporiset yhteisöt ovat hajaantuneina eri valtioissa, ne kyseenalaistavat ajatuksen kansallisidentiteeteistä (mts.). Samalla kun kansallisidentiteetit problematisoidaan, myös kansallisvaltiot joutuvat kyseenalaiseen valoon.

Jossain määrin Bujaria voisikin ajatella kosmopoliittina hahmona, joka on vastakohta ihmisille, jotka sitoutuvat vahvasti oman paikallisyhteisönsä kulttuuriin ja arvoihin (ks. Huttunen 2002, 288). ”Paikallisen” tai ”natiivin” positio joutuu kyseenalaiseksi myös Brah’n (1996, 181) diasporatilan käsitteessä, koska diasporatilassa matkustaminen ja muuttaminen tapahtuvat globaalien talouden, politiikan ja kulttuurin tilassa. Toisekseen diasporatilassa asuvat sekä ne, jotka ovat muuttaneet mutta myös ne, jotka representoidaan alkuperäisinä. Diasporatilassa siis kohtaavat muuttajat ja paikallaan pysyjät, ja se on diasporan, rajan, jossain olemisen ja paikaltaan poissaolemisen kohtauspiste. (Mts.) Tällöin myös paikkaan kuulumisen ja kuulumattomuuden rajat sekä ”meidän” ja ”heidän” väliset rajat kyseenalaistuvat (mt., 209; 242).

Diasporatila on siis vastakohta rajojen herättämälle vastakkainasettelulle. *Tiranan sydämessä* Bujar kyseenalaistaa voimakkaasti ajatuksen siitä, että ihmisen seksuaalisuus, sukupuoli tai kansallisuus ”olisivat asioita, jotka eivät muutu” (TS 102). Bujar uskoo voivansa valita oman identiteettinsä vain avaamalla suunsa: ”Kenenkään ei ole pakko olla se ihminen joksi on syntynyt, vaan itsensä voi koota kuin palapelin.” (TS 9). Vaikka Bujarin tapauksessa itsensä kokoaminen palapelin lailla merkitsee jatkuvaa valehtelua ja menneisyyden peittelemistä, hän ei anna kansallisuutensa

määritellä identiteettiään tai sitä, missä hän voi asua. Kuten antropologi Liisa Malkki (2012, 112) toteaa, transnationalismiin liittyvissä keskusteluissa voidaan kyseenalaistaa näkemys, jonka mukaan maantieteellisesti rajattuun valtioon kiinnittyminen on ainoa ”normaali” tapa olla. Diasporatila voi toimia eri yhteisöjen ja ihmisten kohtaamispaikkana ja rakentaa kytköksiä ihmisten ja paikkojen välille. Jälleen paikkojen sulkeutuneisuus ja tilojen välisille eroille perustuvat määritelmät joutuvat kyseenalaiseksi, ja niiden sijaan korostuvat ylijärjestyminen ja paikkojen väliset kytkökset.

Massey (2008, 134) toteaa, että ”välimatkat ovat käymässä merkityksettömiksi” globaalistuvassa maailmassa. Paikkojen roolit muuttuvat, ja niiden väliset rajat hämärtyvät, kun niitä ylitetään tauotta (mt., 133). Kun valtioiden rajoja ylitetään pakolaisina, rajat ovat kuitenkin hyvin todellisia ja hyvin vahvasti läsnä. Viranomaisten päätökset ja passit määrittelevät ihmisten pääsyä maahan ja sitä, kuinka kauan maassa saa olla. Kykenemättömyys vaikuttaa itseä koskeviin päätöksiin on merkki eriarvoisuudesta, mutta toisaalta rajat tai viranomaispäätökset eivät estä muuttoliikkeen jatkumista. Parhaimmillaan rajat ovat kohtaamisen ja elämän hallinnan paikkoja, mutta etenkin teosten pakolaishahmojen kohdalla matkustaminen näyttäytyy kriisiheterotopiana, poikkeustilana, ”normaaliin” nähden, kun rajat korostavat matkustajien ulkopuolisuutta ja toiseutta. Samaan aikaan rajanylityksiin liittyikin voimakas kritiikki ”paikallisen” etuoikeutettua asemaa kohtaan. Stavrocin teoksissa kansallisuus ei määrittele kenenkään olinpaikkaa tai tapaa olla. Kuten Huttunen (2002, 326) toteaa, ihmisen on mahdollista suuntautua maailmaan tietyn paikallisen tilan sijaan.

4.3 Paluu Balkanille

Matkustelun ja pitkäaikaisen poissaolon jälkeen kummassakin teoksessa palataan Balkanille. *Kissani Jugoslaviassa* Bekim ja Emine vierailevat Kosovossa, ja *Tiranän sydämessä* Bujar palaa Albaniaan, mutta jää epäselväksi, onko kyseessä vain vierailu vai jääkö hän maahan lopullisesti. Bujarin matka kuitenkin päättää teoksen ja ikään kuin sulkee ympyrän, kun hän palaa takaisin paikkaan, josta hän on alun perin paennut. *Kissani Jugoslaviassa* puolestaan vierailut Kosovoon ovat käännekohtia henkilöahmojen elämässä: Emine huomaa olevansa vieraantunut perheestään ja kosovolaisesta kulttuurista, ja Bekimin elämä Suomessa alkaa palata raiteilleen

Jugoslaviassa käynnin jälkeen. Mitä tapahtuu ylirajaisuudelle, rajoille ja paikoille, kun henkilöahmot palaavat Balkanille?

Usein pakolaisten elämään voi muodostua kaipauksen ja muistojen maisema, jota ei enää ole olemassa (Tuuva 1998, 43). Paikkaa ei kuitenkaan voi romantisoida vakiintuneeksi, yhtenäiseksi tai muuttumattomaksi; muistojen paikoista on mahdollista uneksia, mutta paikat muuttuvat, eivätkä ne koskaan vastaa omia muistikuvia (Massey 2003, 71). Myös *Kissani Jugoslaviassa* Bekim huomaa Pristinan muuttuneen täysin, kun hän aikuisena palaa kaupunkiin. Bekim ajattelee kaiken eroavan ”niistä mielikuvista, joiden varassa kaupunki oli pysynyt mielessäni” (KJ 174). Eminent kahdenkymmenen vuoden takaiset kuvaukset Pristinan basaareista, lihan äärellä lentelevistä kärpäsistä ja vastapäällystetyistä teistä ovat nyt vaihtuneet moderneihin vaateliikkeisiin ja kahviloiden äänekkääseen musiikkiin.

Bekimin hotellin sijainti Pristinassa paikannetaan tarkasti kosovolaisten nähtävyyksien avulla: ”Hotel Grand sijaitsi Pristinan Bill Clintonin bulevardin tuntumassa, Xhorxh Bushiksi nimetyn kadun pohjoisessa päässä, Skënderbeun patsaasta vähän matkaa etelään.” (KJ 175.) Kaupungin muuttunut luonne näkyy myös länsimaisten vaikutteiden voimistumisena: Eminent nuoruudessa vallinneet vihjeet länsimaiden ihailusta ovat kasvaneet mitassaan niin suureksi, että Yhdysvaltain presidenttien avusta Kosovon sodassa kiitetään muistomerkein. Lisäksi nämä muistomerkit ovat Kosovon tunnettuja nähtävyyksiä, joiden mukaan hotellin sijaintia paikannetaan. Ylirajaisuus näkyy siis selkeänä Pristinan katukuvassa. Toisaalta yhdysvaltaisten merkkihahmojen rinnalla mainitaan myös albaanien kansallissankari Skënderbeu – sama hahmo kuin *Tiranassa sydämessä* usein mainittu Skanderberg, kirjoitusasu vain on eri. Näin ollen ylitetään myös Balkanin valtioiden rajoja, kun samoja kansallissankareita ihaillaan alueen eri osissa. Huomiota herättää myös se, että Yhdysvaltain presidenttien nimet on kirjoitettu albaniankielisellä kirjoitusasulla. Kaksi kulttuuria on siis ikään kuin sulautunut yhteen, kun paikallinen kirjoitusasu on yhdistynyt globaaleihin hahmoihin.

Muutenkin paikallisuus on Tiranassa selkeänä läsnä, ”kun kaikki tuoksut ja maut, macchiaton pehmeä aromi, halvan tupakan puinen tuoksu ja paksu savu ja tuoreita maissintähkiä myyvistä kojuista leviävä höyry, olivat tuttuja” (KJ 175–176). Tutut aistielämykset muistuttavat vanhoista ajoista samalla kun läntiset vaikutteet muuttavat

maisemaa. Kuten Huttunen (2002, 348) toteaa, ”’länsi’ ja ’itä’ tai ’länsi’ ja ’kolmas maailma’ eivät ole maantieteellisesti eroteltavia selvärajaisia yksikköjä”. Myös *Kissani Jugoslaviassa* alun voimakas vastakkainasettelu lännen ja lännen ulkopuolisen tilan välillä hämärtyy, kun ne sulautuvat osittain toisiinsa. Pristinaa voisi pitää eräänlaisena kontaktivyöhykkeenä, joka yhdistää idän ja lännen (ks. Friedman 2005, 200). Kaiken kaikkiaan *Kissani Jugoslavian* Pristina on dynaaminen tila, joka muuttuu ajassa ja jota sen ulkopuolelta tulevat ylijärjetykset muuttavat. Se on siis lähes malliesimerkki niistä paikkoihin liittyvistä periaatteista, joita olen työssäni esitellyt.

Foucault (1984, 6–7) tuo heterotopioista kirjoittaessaan esiin ajatuksen, jolla hän viittaa heterotopioiden ja ajan väliseen suhteeseen. Ilmiöön hän viittaa nimellä *heterokronia*, jossa on kaksi eri kategoriaa. Ensinnäkin on olemassa heterotopioita, joissa tietoa kartutetaan rajattomasti. Tällaisia paikkoja ovat esimerkiksi museot ja kirjastot. Niissä aikaa kerätään paikallaan olevassa tilassa, eikä se koskaan lakkaa kasaantumasta. Toiseksi on olemassa heterokronioita, jotka liittyvät väliaikaisuuteen. Esimerkkejä tästä ovat huvipuistoalueet, jotka täyttyvät kerran tai kahdesti vuodessa ja ovat lopun ajasta tyhjillään. (Mt., 7.) Statovcin teoksissa osa paikoista kuitenkin vastustaa heterokronian ajatusta. Erityisesti Eminent kotikylä *Kissani Jugoslaviassa* pysyy lähes muuttumattomana. Siellä vanhat perinteet ja tavat pitävät pintansa, eikä aika muuta maisemaa millään tavalla. Kun Bekim saapuu aikuisena kylään, siellä oleva kauppa on ennallaan, ja sitä pitää edelleen sama mies kuin Eminent nuoruudessakin. Myös kylään johtavaa hiekkatietä kuvataan lähes samoin sanankääntein kuin Eminent ollessa nuori. Kummallakin kerralla sen kuvataan nousevan toiselta puolelta ylös vuoren rinteitä pitkin ja laskeutuvan toisella puolella jyrkästi alas. Erityinen on myös Bekimin kokemus maan tutusta äänestä, kun hän laskee jalkansa ”sen pintaan” (KJ 198). Askeleet tutulla maaperällä tuottavat muistoja ja jonkinlaisen yhteyden maahan, vaikka Bekimin tunteet maata kohtaan ovat muuten sangen ristiriitaisia (ks. myös Laitila 2015, 22).

Myös *Tiranan sydämessä* Balkaniin liittyy kokemus pysähtyneisyydestä ja muuttumattomuudesta. Kun Bujar palaa Tiranaan, paikka on monella tapaa ennallaan.

Kaupunki näyttää osapuulleen samalta, mutta aika on raapinut pois paloja rakennuksista, osan kaupungin katosta – siellä, missä ei joskus ollut mitään, on nyt nykyaikaista asutusta, mutta Skanderbergin aukiolla on samat tupakoivat miehet ja heidän uurteiset kasvonsa, samat äänet, samat

lapset jotka istuvat ikävystyneinä kuoppaisten katujen varsille pystytettyjen pöytien takana. (TS 263)

Vaikka fyysinen maisema on muuttunut hieman ajan kuluessa, ihmisten elämä kaupungissa on pysynyt samana. He näyttävät ja kuulostavat samalta sekä tekevät samoja asioita kuin ennen. Bujarin mukaan he myös puhuvat edelleen samoista asioista kuin Bujarin lähtiessä: lännestä, ulkomailla asumisesta ja maan vaikeista oloista. Tällaiseen pysähtyneisyyden kokemukseen Massey (2005, 119) viittaa eräänlaisena epäajallisuutena tai ajattomana hetkenä. Kun matkustaja näkee liikkuvan junan ikkunasta toisen ihmisen, matkustaja muistaa hänet pysähtyneessä tilassa, tekemässä aina samoin kuin junan kulkiessa hänen ohitseensa (mts.). Samoin Hall (2003, 85–86) huomauttaa, että yksilön nykyisen elämän ja edeltävien sukupolvien elämäntavan liittäminen toisiinsa antaa vaikutelman kulttuureista, joilla ”näyttäisi olevan aikaa uhmaava pysyvyyteensä”. Statovcin teoksissa samankaltainen ajattomuuden illuusio hallitsee monia balkanilaisia tiloja.

Tiranan sydämessä pysähtyneisyyden kokemus jatkuu, kun Bujar saapuu lapsuudenkotiinsa.

Kävelen kotitalolleni, sekatavarakauppa sen alakerrassa on suljettu, ikkunat on päällystetty vanhoilla sanomalehdillä ja ovesta roikkuu ruosteinen lukko. Juuri mikään muu ei ole muuttunut, joitakin alueen taloja on maalattu ja jotkut kunnostettu, mutta oma talomme on seisonut kaiken tämän ajan lähes muuttumattomana, kerännyt vain pölyä vuosikausien ajan kuin hylätty ullakko. (TS 264)

Ulkoapäin Bujarin lapsuudenkoti vaikuttaa hylätyltä. Toisin kuin kyläkauppa *Kissani Jugoslaviassa* tässä alakerran kauppa ei ole enää toiminnassa. Ikkunat on peitetty, eikä ovea saa auki, jolloin sen sisätila pysyy muuttumattomana. Ajan kulumisesta kertoo ainoastaan pöly, joka kerääntyessään on merkki elämän vähäisyydestä. Yläkerran asunnosta Bujar löytää ikääntyneen äitinsä, joka elää lähes eristyneenä omassa maailmassaan, kodin suljetussa tilassa. Äiti on kerännyt talon täyteen tavaraa: nyt koti on täynnä ”suljettuja muovipusseja, käytettyjä pakkauksia ja tyhjiä tupakka-askeja, likaisia vaatteita, kertakäyttöastioita ja pahvilaatikoita” (TS 265). Kodista on siis tullut eräänlainen heterokronia, jossa aika kerääntyy loputtomasti. Äiti ei tunnista poikaansa, mutta Bujarin saapuminen tuo valonpilkahduksen hänen elämäänsä: verhot eivät enää peitä hänen makuuhuoneensa ikkunoita, vaan hän katselee ikkunasta ulos. Bujarin ja äidin kohtaaminen vertautuu myös monella tapaa Bekimin ja kissan kohtaamiseen *Kissani Jugoslaviassa*. Myös kissa löytyy roskien seasta, ja Bekim kylvettää ja pesee

kissan samoin kuin Bujar äitinsä. Jos Bekimin suhde kissaan vertautuu niihin tunteisiin, joita Bekimillä on Kosovoa kohtaan, samankaltainen tulkinta on luettavissa myös Bujarin äitisuhteesta. Äiti on kokenut kovia ja menettänyt koko perheensä, mutta Bujar on silti kiintynyt äitiinsä. Ongelmista ja negatiivisista tunteistaan huolimatta Bujar on halunnut palata maahan. Kylvettäminen on ikään kuin hyvitys lähtemiselle – tai tapa rakentaa uudelleen menetettyä yhteyttä.

Äidin ja kotimaan liittäminen toisiinsa on tyypillistä muun muassa nationalistiselle diskurssille (Toivanen 2008, 7). Sukupuolen, kansallisuuden, kielen ja kirjallisuuden kytköksiä tarkastelleen Sanna Kivimäen (2002, 57) mukaan usein puheeseen kansallisesta ja kirjallisesta voi liittyä ruumiillistuneita metaforia. Esimerkiksi Suomi-neito ja suomen kieli on usein ruumiillistettu naispuoliseksi olioksi (mts.). Lisäksi sukupuolen ja kansallisuuden kytkös näkyy siinä, että usein naiset heijastelevat kansan menneisyyttä ja sen ikäkaista olemusta, kun taas miehet esitetään kansallista jatkuvuutta ja kehitystä edistävinä (Gordon ym. 2002, 13–14). Myös *Tiranan sydämessä* Bujar on kiertänyt maailmaa itseään etsien, kun taas äiti on pysytellyt kodin tilassa menneisyyden vankina. Massey (2003, 70–71) puolestaan toteaa, että kodin kuvittelu muuttumattomaksi ja vakaaksi paikaksi on itsessään maskuliininen: kuvitelman kohteena on usein nainen, ja kotia koskevat ajatukset kietoutuvat äitiin, joka nähdään kodin tapaan hahmona, joka pysyy aina samana ja jonka luo voi aina palata. Paikka siis hahmotetaan yleisesti äidiksi tai naiseksi, jolloin kuitenkin unohtuu, että äiti voi itse haluta muutosta ja uuteen paikkaan (mts; ks. myös Massey 2008, 141–142).

Ajatus Balkanin muuttumattomuudesta ei kuitenkaan ole pelkästään alueelle palaavien henkilöahmojen näkemys, vaan samankaltainen käsitys on ollut vallalla jo ennen Eurooppaan muuttoa.

Elimme siellä minne aika ei ulottunut, merkityksettömällä maa-alueella, jonne järkipuhe ei kantautunut, oli kuin kukaan ei olisi vaivautunut kertomaan meille ennen kuin vasta nyt, millaiset olosuhteet meitä ympäröivät, ja se taas tuntui siltä kuin meillä olisi ollut mitään väliä. (KJ 69–70)

Se, että Balkania pidetään länsimaita huonompana paikkana, voi johtua osittain siitä, että paikkojen välisiä eroavuuksia selitetään liikaa ajallisen kehityksen eroilla (ks. Massey 2008, 110). Turhan usein esimerkiksi ajatellaan, että Afrikka on jäljessä

länsimaisesta kehityksestä sen sijaan, että arvostettaisiin paikkojen erilaisia ominaisuuksia (mt., 110; 114). Eläminen ”ajan ulottumattomissa” viittaa nimenomaan ajatukseen kehityksen puutteesta. Ikään kuin balkanilaiset tai albanialaiset olisivat kykenemättömiä saavuttamaan sitä, minkä länsimaat ovat jo saavuttaneet. Massey (2005, 82) kuitenkin painottaa, että jos kaikkien paikkojen ajatellaan seuraavan samaa kehityksen polkua, kielletään paikkojen moninaisuus ja erilaisten kehityskaarten mahdollisuus. Näkemys kehityksen hitaudesta saa myös Balkanin asukkaat häpeämään asuinaluettaan, ja jatkuva vertailu tuottaa huonommuuden tunnetta. Albanialaisten silmissä Albania on ”Euroopan kaatopaikka, Euroopan takapiha, Euroopan suurin vankila” (TS 70). Juuri hierarkisointi ja kokemus kehityksen hitaudesta on herättänyt voimakasta häpeää ja halua lähteä pois.

Aina pysähtyneisyys ei kuitenkaan ole negatiivinen asia. Kun Bujar *Tiranan sydämessä* avaa huoneensa oven, se on autio, ja huoneen ikkunoita peittävät mustat verhot. Koska ikkunat on peitetty, ulkopuolelta tulevat vaikutteet eivät ole pystyneet muuttamaan tilaa, ja toisaalta muistot, joita Bujar on paennut ympäri maapallon, ovat pysyneet muuttumattomassa tilassa. Juuri pysähtyneisyys mahdollistaa sen, että Bujar voi vihdoinkin kohdata muistot, joita hän on vuosia paennut, ja seuraavana aamuna Agim saapuukin huoneeseen hevosen hahmossa. Hevoset ovat olleet tärkeässä roolissa Bujarin isän kertomissa tarinoissa, joista useissa hevonen toimii päähenkilön uskollisena ratsuna. Isän mukaan myös Skanderberg on omistanut ”sankarillisen ja älykkään hevosen” (TS 25), joka ei Skanderbergin kuoleman jälkeen päästänyt ketään muuta selkäänsä. Samaan tapaan Agimin liittäminen hevosen hahmoon kuvastaa Agimin ja Bujarin ainutlaatuista suhdetta: he ovat erottamattomat vielä vuosia Agimin kuoleman jälkeen. Yhdessä ystävykset kävelevät katsomaan kodin läheltä avautuvaa maisemaa.

[--] ja pian me tulemme vuorenrinteelle ja kiipeämme yhdessä korkealle, rosoiselle kielekkeelle, jolla kotimaani mahtavin kotka on tiettävästi nähty monen monta kertaa.

Kaikki etenee niin kuin muistoni tapahtuneen kantavat, ja miten tuttua kaikki minulle onkaan: hänen ihonsa eri sävyt, hiekan ääni askeleeni alla, tämä tietty vuoren tuoksu; tai hänen äänensä, kun hän kuiskaa nimeäni pimeässä, *Bujar*. (TS 268)

Katkelma kietoutuu vahvasti alun kohtaukseen, jossa Bujar kiipeää isänsä kanssa Skanderbergin museon liepeillä olevalle kukkulalle katselemaan sieltä avautuvia

maisemia. Nyt Bujarin seurana on Agim – tai muisto hänestä – mutta kotkan mainitseminen tuo tilanteeseen samankaltaista kansallistunnetta tai -ylpeyttä kuin teoksen alussa. Kotkalla on teoksessa monenlaisia merkityksiä, mutta ennen kaikkea se symboloi Albaniaa ja vapautta. Kaksipäinen kotka on Skanderbergin tunnus, joka koristaa myös maan lippua. Bujarin isän mukaan lipun kotkassa sykkiikin ”kuolemattoman miehen sydän” (TS 25). Kotkan merkitys näkyy myös maan albaniankielisessä nimessä, joka merkitsee kotkan maata. Albanialaista tarkoittava sana *shqipëtar* puolestaan merkitsee kotkan poikaa. Skanderbergin ja kaksipäisen kotkan kuolemattomuus liittyy niistä kerrottuihin tarinoihin, sillä kertomuksissa kumpikin pysyy elossa sukupolvelta toiselle. Myös Bujar on muistellut ja kantanut albanialaisia tarinoita mukanaan ympäri maapallon, vaikka hän muuten on albanialaisuuttaan paennutkin. Bujariakin voisi siis nimittää *shqipëtariksi*, kotkan pojaksi. Lopulta jopa matkustaminen on albaanille ominainen piirre. Niin ainakin Bujarin isä puolustaa muuttoaan Kosovosta Albaniaan: ”*Minä nyt olen tällainen outolintu, vaihtamassa aina maisemaa, vapaa kuin kaksipäinen kotka.*” (TS 41.) Paradoksaalisesti matkustaminen siis kietoo Bujarin Albaniaan. Jatkuva maiseman vaihtaminen kun on Albanian kaksipäisen kotkan ominaispiirre. Bujarin identiteetti ei rajoitu albanialaisuuteen mutta on silti yksi osa sitä.

Paikkaan palaaminen myös tuottaa muistoja, jotka Bujar on viimein valmis kohtaamaan, *Kissani Jugoslavian* tapaan katkelmassa toistuu askelten ääni hiekalla sekä aistielämykset tutussa paikassa: tällä kertaa vuorista mainitaan niiden tuoksu, ja Agimin kuiskaava ääni paljastaa viimein teoksen viimeisellä sivulla, että maailmaa matkannut henkilö on ollut Bujar – tähän asti lukija on joutunut arvailemaan, kummasta on kyse, sillä monet heidän piirteistään sekoittuvat toisiinsa. Teoksen alussa esimerkiksi kerrotaan, että Agimin ja Bujarin koti ja ulkonäkö ovat lähes identtiset. Näin ollen teoksessa rikotaan vielä yhtä rajaa, kun jopa henkilöhahmot sekoittuvat toisiinsa. Lopulta ainoastaan etunimi erottaa ystävykset toisistaan. Kielekkeellä seisossaan Bujar palaa muistoissaan viimein myös Agimin kuolemaan, ja tavallaan tässäkin mielessä teoksessa palataan takaisin alkuun. Teoksen alussa Bujar on pohtinut omaa kuolemaansa, ja lopussa hän kohtaa kuoleman, jonka muistoa hän on paennut vuosia.

Paluu Tiranaan sekä Agimin ja Bujarin jälleennäkeminen tutussa paikassa tarjoaa lisämerkityksiä myös teoksen nimelle. Kun Bujar lähtee Agimin kanssa Eurooppaan,

hän ajattelee, kuinka Agimin kanssa kaikki paikat tuntuvat kodilta. Agimin tapaturmaisen kuoleman takia Bujar joutuu kuitenkin matkustamaan yksin, eikä mikään paikka maailmalla tunnu kodilta. Albaniassa Bujar voi jälleen tuntea olevansa Agimin kanssa – hän on siis palannut kotiin. Toisin sanottuna Bujarille Agim on Tiranin sydän, tärkein asia, jonka takia palata ja jonka luona olla. Toisaalta Bujarin ollessa nuori torimyyjät kutsuvat häntä sydämeksi. Tässäkin mielessä Agim ja Bujar kietoutuvat toisiinsa, sillä yhdessä he muodostavat teoksessa representoidun Tiranin ytimen. Kuten Huttunen (2002, 120) toteaa, ihmisen on mahdollista kuulua myös pienempään yhteisöön kuin valtion. *Tiranin sydämessä* Agim ja Bujar ovat oma yhteisönsä. Toista ei olisi ilman toista. Teoksen alussa Bujar ajattelee, kuinka ”tietty kosketus kädessäni ja suukko poskellani tuntuvat kodilta” (TS 7). Aina koti ei ole fyysinen paikka, vaan idyllisimmillään se on hyvän olon tunteen ja hyväksytyksi tulemisen tila. Koko matkustelunsa ajan Bujar on etsinyt paikkaa, jossa hän ei ole ulkopuolinen ja jossa hänet hyväksytään omana itsenään, ja Tiranin lapsuudenkodissa Agimin kanssa tällainen olemisen tila on vihdoin mahdollinen.

Statovcin teoksissa paluu Balkanille kytkeytyy niin paikkaan, rajoihin kuin ylijärjestykseenkin. Niin *Kissani Jugoslaviassa* kuin *Tiranin sydämessäkin* Balkan on sekä muuttunut että muuttumaton tila. *Kissani Jugoslaviassa* maaseutu on pysynyt lähes muuttumattomana, kun taas Pristinasta on tullut ylijärjestyksellinen paikka tai eräänlainen kontaktivyöhyke, jossa kohtaavat lännestä tulleet vaikutteet ja paikallinen kulttuuri. *Tiranin sydämessä* tunne paikan kykenemättömyydestä muutokseen on aikoinaan vaikuttanut siihen, miksi ihmiset ovat halunneet lähteä Albaniasta, ja Bujarin palatessa ihmiset puhuvat edelleen aikeistaan lähteä. Silti paikan pysähtyneisyydessä on myös hyvät puolensa: Bujarille se mahdollistaa ennen kaikkea muistojen ja menneisyydestä tuttuun ihmisten kohtaamisen. Bujar on paennut Albaniaa ja albanialaisuuttaan, mutta lopulta maata koskeva symboliikka liittää hänet maahan yllättävällä tavalla. Juuri ylijärjestyksellinen matkustelu on vahvistanut hänen identiteettinsä albanialaista puolta. Lopulta teoksessa haastetaan vielä yksi kategorisoinnin tapa, kun Bujarin ja Agimin hahmot kietoutuvat toisiinsa ja rikkovat henkilöhahmojen välistä rajaa. Yhdessä Bujar ja Agim ovat Tiranin sydän.

5. LOPUKSI

Pro gradu -työssäni olen tutkinut paikan, rajan ja ylirajaisuuden merkityksiä Pajtim Statovcin teoksissa *Kissani Jugoslavia* ja *Tiranan sydän*. Olen tarkastellut sitä, kuinka teosten paikat vastustavat ajatusta maailmasta hallittavana ja määriteltävänä tilana. Hypoteesinani puolestaan oli ajatus siitä, että paikkatutkimus voi tarjota ylirajaiselle kirjallisuudentutkimukselle näkökulmia ja tulkintoja, jotka muuten voisivat jäädä huomiotta.

Kummankin teoksen alussa erityisesti balkanilaisessa tilassa korostuvat paikkojen väliset rajat ja eronteko paikan ulkopuoliseen tilaan nähden. Paikan tuntua rakennetaan vastakkainasettelun avulla sen sijaan, että keskityttäisiin paikkojen välisiin kytköksiin ja niitä yhdistäviin ominaisuuksiin. Balkanista muodostuu länsimaiden heterotopia ja siksi se koetaan länsimaita huonompana paikkana. Alun jälkeen paikkojen erillisuus ja kyky hallita tilaa rajojen avulla kuitenkin kyseenalaistuvat. Yhteyksistä tulee suoranainen elinehto, kun henkilöhahmojen on muutettava paremman tulevaisuuden perässä utopistiseen länteen.

Pyrkimys hallita paikkaa kytkeytyy vahvasti erilaisiin valta-asetelmiin ja siihen kenellä on valta päättää, kuka paikan rajojen sisäpuolella saa olla. *Kissani Jugoslaviassa* eksoottiset käärmeet pyritään pitämään tarkasti rajatun tilan sisällä valta-asetelmien ylläpitämiseksi ja sekoittumisen estämiseksi. Hybridisoituminen nähdään uhkana, jolla on mahdollisuus ylittää totuttujen kategorioiden välisiä rajoja. Siksi myös kansallisvaltioiden rajoja valvotaan tiukasti ”ulkopuolisten” ja ”toisten” varalta. *Tiranan sydämessä* kasvottomat tahot päättävät pakolaisten kohtalosta, mutta toisaalta rajojen ja virallisten dokumenttien valvonta ei ole este ylirajaiselle liikkeelle. Monien albanialaisten tavoin Bujar onnistuu ylittämään rajan laittomasti. Teoksissa toiseus ei pysy sille määrättyssä tilassa, vaan se ylittää sille asetettuja rajoja ja muuttaa staattiseksi koettua tilaa.

Toisaalta teoksissa rakennetaan rajoja myös tarkoituksellisesti oman elintilan ympärille. Kun ulkopuoli tuntuu uhkaavalta tai hallitsemattomalta, omaa tilaa voidaan hallita pitämällä ylirajaiset virtaukset loitolla. Toistuvasti paikkojen eristyneisyys tekee paikasta kuitenkin ahdistavan. Esimerkiksi kykenemättömyys poistua omasta elintilasta koetaan tukahduttavana. Oman elinpiirin rajojen rikkominen sekä paikkojen

väliset kytkökset saavatkin teoksissa positiivisia merkityksiä. Kyky liikkua vapaasti luo tunteen uusista mahdollisuuksista ja paremmasta tulevaisuudesta. Toisaalta täydellinen eristyneisyys osoittautuu teoksissa muutenkin illuusioksi. Edes kommunistinen Balkan ei ole muusta maailmasta erillään oleva tila, sillä lehtiartikkelit ja muu media tuovat läntisiä vaikutteita sulkeutuneeseen valtioon.

Teosten paikat ovat hallittavissa vain hyvin harvoin, mutta esimerkiksi sota ja ihmisten mukanaan tuomat vaikutteet pystyvät vaikuttamaan tilaan ja sen ominaispiirteisiin. Muuten teosten paikat näyttäytyvät hallitsemattomina, ja erityisesti paikan kesyttömyys korostuu *Tiranan sydämessä*, jossa ruumiillistaminen tuo esiin paikan prosessinomaisuutta ja aggressiivista luonnetta. Sen sijaan että ihminen hallitsisi paikkaa, paikka hallitsee ihmistä. Lisäksi paikan tutkiminen ylijaraisesta näkökulmasta nostaa esiin monenlaiset rajat ja niiden ylitykset: valtioiden rajojen lisäksi kuolema ja elämä, kylmä ja kuuma sekä henkilöhahmot ovat kategorioita, joiden rajat ylittyvät toistuvasti. Samoin ajatus siitä, että kansallisuus määritteli ihmisen olinpaikkaa tai tapaa olla, joutuu kyseenalaiseksi, kun paikkoja tarkastellaan esimerkiksi diasporatilan käsitteen kautta. Teosten henkilöhahmojen elintila ulottuu monin tavoin paikallisen rajojen yli – he suuntautuvat maailmaan paikallisen tilan sijasta.

Paikkoihin ja rajoihin liittyvällä tutkimuksellani olen pystynyt nostamaan esiin tulkintoja, jotka olisivat jääneet muista näkökulmista katsottuna huomiotta. Esimerkiksi käärmeen terraarion tarkastelu osoittaa ”kantaväestön” ja maahanmuuttaneiden välisen valta-asetelman olemassaolosta tavalla, joka olisi voinut jäädä muuten huomiotta. Samoin Pristinan, New Yorkin, Tiranan ja muiden paikkojen tarkastelu on rakentanut kuvaa ylijaraisesta maailmasta, jossa paikkojen hallitseminen tai eristäminen erillisiksi lokeroiksi ei ole mahdollista. Lisäksi paikat kietoutuvat moniin henkilöhahmoja koskettaviin kysymyksiin kuten kansallisuuteen ja ulkopuolisuuden kokemuksiin. Rajojen ylittäminen ja useissa paikoissa eläminen osoittavat, kuinka ihmisiä tai maailmaa ylipäätään ei voi rajata ennalta määriteltyihin kategorioihin. Kun rajoilla ja paikkojen erillisyydellä ei rakenneta eroa ihmisten ja paikkojen välille, voidaan luoda käsitys maailmasta, jossa eronteon sijasta korostuvat paikkojen ja ihmisten väliset yhteydet.

LÄHTEET

KJ = Statovci, Pajtim 2014: *Kissani Jugoslavia*. Helsinki: Otava.

TS = Statovci, Pajtim 2016: *Tiranan sydän*. Helsinki: Otava.

Aalto, Minna 1998: Talonpoikainen paratiisi ja kartanon käärme. Naisten tila Maila Talvion *Pimeänpirtin hävityksessä*. Teoksessa *Paikkoja ja tiloja Suomalaisessa kirjallisuudessa*. Toim. Kaisa Kurikka. Turku: Turun yliopiston kotimainen kirjallisuus, 139–156.

Anzaldúa, Gloria 1987: *Borderlands/La Frontera. The New Mestiza*. San Fransisco: Aunt Lute Books

Battaglia, Diana 2014: The 'other' Havana of Leonardo Padura Fuentes: Palimpsests, heterotopias and cultural subversion in *La neblina del ayer*. *Journal of Romance Studies*. 14:3, 54–66.

Boisen, Jørn 2010. Nostalgia: The Longing for Sameness. Teoksessa *Migration and Literature in Contemporary Europe*. Eds. Mirjam Gebauer & Pia Schwarz Lausten. München: Martin Meidenbauer, 59–74.

Brah, Avtar 1996: *Cartographies of Diaspora. Contesting Identities*. London: Routledge.

Carlson, Mikko 2014: *Paikantuneita haluja: Seksuaalisuus ja tila Christer Kihlmanin tuotannossa*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto 2014.

de Certeau, Michel 1990/2013: *Arkipäivän kekseliäisyys 1: Tekemisen tavat*. Suom. Tapani Kilpeläinen. Tampere: niin & näin.

Friedman, Susan Stanford 1998: *Mappings: Feminism and the Cultural Geographies of Encounter*. Princeton: Princeton University Press.

Friedman, Susan Stanford 2005: Spatial Poetics and Arundhati Roy's the *The God of Small Things*. Teoksessa *A Companion to narrative theory*. Eds. James Phelan & Peter J. Rabinowitz. Malden: Blackwell, 192–205.

Foucault, Michel 1984: Of Other Spaces: Utopias and Heterotopias. Transl. Jay Miskowiec. <http://web.mit.edu/allanmc/www/foucault1.pdf> [Haettu 1.11.2016].

Gordon, Tuula; Komulainen, Katri & Lempiäinen, Kirsti 2002: Johdanto. Teoksessa *Suomineitonen hei! Kansallisuuden sukupuoli*. Toim. Tuula Gordon, Katri Komulainen & Kirsti Lempiäinen. Tampere: Vastapaino, 10–16.

Grönstrand, Heidi; Kauranen, Ralf; Löytty, Olli; Melkas, Kukku; Nissilä, Hanna-Leena & Pollari, Mikko 2012: Irti kansallisesta kehyksestä. *Kulttuurintutkimus* 29:3, 64–66.

- Hakalahti, Niina 2007: Kotimainen maahanmuuttajakirjallisuus. Teoksessa *Suomi kakkonen ja kirjallisuuden opetus*. Toim. Marjo Mela & Pirjo Mikkonen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 29–39.
- Hakkarainen, Marja-Leena 2005: *Euroopan taivaan alla. Monikulttuurisuus ja muuttuvat identiteetit uudessa saksalaisessa kirjallisuudessa*. Turku: Turun yliopisto.
- Hall, Stuart 1999: *Identiteetti*. Toim. ja suom. Mikko Lehtonen & Juha Herkman. Tampere: Vastapaino.
- Hall, Stuart 1995/2003: Kulttuuri, paikka, identiteetti. Teoksessa *Erilaisuus*. Suom. Juha Koivisto. Teoksessa *Erilaisuus*. Toim. Mikko Lehtonen & Olli Löytty. 2. painos. Tampere: Vastapaino, 85–128.
- Huttunen, Laura 2002: *Kotona, maanpaossa, matkalla. Kodin merkitykset maahanmuuttajien omaelämäkerroissa*. Helsinki: SKS
- Huttunen, Laura 2006: Bosnialainen diaspora ja transnationaali eletty tila. Teoksessa *Ylirajainen kulttuuri. Etnisyys Suomessa 2000-luvulla*. Toim. Tuomas Martikainen. Helsinki: SKS, 55–82
- Jay, Paul 2010: *Global Matters. The Transnational Turn in Literary Studies*. Ithaca: Cornell University Press.
- Karkama, Pertti 1998: Kaupunki kirjallisuudessa. Ongelmia ja näkökohtia. Teoksessa *Paikkoja ja tiloja suomalaisessa kirjallisuudessa*. Toim. Kaisa Kurikka. Turku: Turun yliopiston kotimainen kirjallisuus, 13–37.
- Kivimäki, Sanna 2002: Kirjallisuuden järjestykset, suomalaisuus ja tunteet. Teoksessa *Suomineiton hei! Kansallisuuden sukupuoli*. Toim. Tuula Gordon, Katri Komulainen & Kirsti Lempiäinen. Tampere: Vastapaino, 56–74.
- Laitila, Kirsi 2015: ”Mutiaiset pesevät vaatteensa MUUALLA”. Suomi maahanmuuttaneen silmin Pajtim Statovcin teoksessa *Kissani Jugoslavia. Sanelma*, 19–40.
- Lappalainen, Päivi 1998. Uhattu koti. Kodin ja perheen murtumia 1800-luvun realistisessa kirjallisuudessa. Teoksessa *Paikkoja ja tiloja Suomalaisessa kirjallisuudessa*. Toim. Kaisa Kurikka. Turku: Turun yliopiston kotimainen kirjallisuus, 101–138.
- Lehtonen, Mikko 2004/2015: Johdanto: Säiliöstä suhdekimppuun. Teoksessa *Suomi toisin sanoen*. Toim. Mikko Lehtonen, Olli Löytty, Petri Ruuska. 2. painos. Tampere: Vastapaino, 17–35.
- Lehtonen, Mikko 2013: Miten tutkia liikkuvaa maailmaa? Teoksessa *Liikkuva maailma. Liike, raja, tieto*. Toim. Mikko Lehtonen. Tampere: Vastapaino, 7–29.

- Lönngren, Ann-Sofie 2015: Trolls!! Folklore, Literature and "Othering" in the Nordic Countries. Teoksessa *Rethinking National Literatures and the Literary Canon in Scandinavia*. Eds. Ann-Sofie Lönngren, Heidi Grönstrand, Dag Heede & Anne Heith. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 205–230.
- Löytty, Olli 2005: Johdanto. Toiseuttamista ja tilakurittomuutta. Teoksessa *Rajanylityksiä. Tutkimusreitit toiseuden tuolle puolen*. Toim. Olli Löytty. Helsinki: Gaudeamus, 7–24.
- Löytty, Olli 2006: *Ambomaamme. Suomalaisen lähetyskirjallisuuden me ja muut*. Tampere: Vastapaino.
- Löytty, Olli 2013: Kun rajat eivät pidä eli mihin maahanmuuttajakirjallisuutta tarvitaan. Teoksessa *Liikkuva maailma. Liike, raja, tieto*. Toim. Mikko Lehtonen. Tampere: Vastapaino, 261–279.
- Löytty, Olli 2004/2015. Erikoisen tavallinen suomalaisuus. Teoksessa *Suomi toisin sanoen*. Toim. Mikko Lehtonen, Olli Löytty & Petri Ruuska. 2. painos. Tampere: Vastapaino, 39–62.
- Malkki, Liisa 1995/2012: *Kulttuuri, paikka ja muuttoliike*. Toim. ja suom. Laura Huttunen. Tampere: Vastapaino, 82–116.
- Massey, Doreen 1995/2003: Paikan käsitteellistäminen. Suom. Juha Koivisto. Teoksessa *Erilaisuus*. Toim. Mikko Lehtonen & Olli Löytty. 2. painos. Tampere: Vastapaino, 51–83.
- Massey, Doreen 2005: *For Space*. London, Thousand Oaks & New Delhi: Sage Publications.
- Massey, Doreen 2008. *Samanaikainen tila*. Suom. Janne Rovio. Toim. Mikko Lehtonen, Pekka Rantanen & Jarno Valkonen. Tampere: Vastapaino.
- Morley, David 2001/2003: Kuulumisia – Aika, tila ja identiteetti medioituneessa maailmassa. Suom. Erkki Vainikkala. Teoksessa *Erilaisuus*. Toim. Mikko Lehtonen & Olli Löytty. 2. painos. Tampere: Vastapaino, 155–186.
- Nederveen, Jan Petersen 2001: Hybridity, So What? The Anti-hybridity Backlash and the Riddles of Recognition. *Theory, Culture & Society*. 18:2–3, 119–245.
- Nilsson, Magnus 2010: Swedish 'Immigrant Literature' and the Construction of Ethnicity. *Tijdschrift voor Skandinavistiek* 31:1, 199–216.
<http://dspace.mah.se/dspace/bitstream/handle/2043/10294/TvS.pdf;jsessionid=49B6261878AFF4E593B6AE060D78F61?sequence=1> [haettu 25.10.2016].
- Nissilä, Hanna-Leena 2007: Jälkikoloniaalinen naiskirjoitus – Suomalaisen kirjallisuuden uudet tulokkaat. Teoksessa *Kolonialismin jäljet*.

- Keskustat, periferiat ja Suomi*. Toim. Joel Kuortti, Mikko Lehtonen & Olli Löytty. Helsinki: Gaudeamus, 209–226.
- Nissilä, Hanna-Leena & Rantonen, Eila 2013: Kansainvälistyvä kirjailijakunta. Teoksessa *Suomen nykykirjallisuus 2. Kirjallinen elämä ja yhteiskunta*. Toim. Mika Hallila, Yrjö Hosiainluoma, Sanna Karkulehto, Leena Kirstinä & Jussi Ojajärvi. Helsinki: SKS, 55–71
- Parente-Čapkova, Viola 2005: Nainen – kenen toinen? 1900-luvun alun uusi nainen sukupuolirajojen rikkojana. Teoksessa *Rajanylityksiä. Tutkimusreittejä toiseuden tuolle puolen*. Toim. Olli Löytty. Helsinki: Gaudeamus, 142–161.
- Pollari, Mikko; Nissilä, Hanna-Leena; Melkas, Kukku; Löytty, Olli; Kauranen, Ralf & Grönstrand, Heidi 2015: National, Transnational and Entangled Literatures: Methodological Considerations Focusing on the Case of Finland. Teoksessa *Rethinking National Literatures and the Literary Canon in Scandinavia*. Eds. Ann-Sofie Lönngren, Heidi Grönstrand, Dag Heede & Anne Heith. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2–29
- Rantonen, Eila 2006: Kirjallisia tuliaisia: maahanmuuttajakirjallisuus kulttuurien välissä. Teoksessa *Fiktiota! Levottomat genret ja kirjaston arki*. Toim. Kaisa Hypén. Helsinki: BTJ Kirjastopalvelu Oy, 121–135.
- Rantonen, Eila 2010: Maahanmuuttajat ja kirjallisuus Suomessa ja Ruotsissa. Teoksessa *Vähemmistöt ja monikulttuurisuus kirjallisuudessa*. Toim. Eila Rantonen. Tampere: Tampereen yliopistopaino, 163–194.
- Said, Edward, W. 1978: *Orientalism*. Lontoo & Henley: Routledge & Kegan Paul Ltd.
- Sohn, Heidi 2008: Heterotopia: anamnesis of a medical term. Teoksessa *Heterotopia and the City. Public space in a postcivil society*. Eds. Michiel Dehaene & Lieven De Caeter. Lontoo & New York: Routledge, 41–50.
- Soja, Edward W. 1989: *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory*. Lontoo & New York: Verso.
- Thoene, Marcel 2016: *Toward Diversity and Emancipation: (Re-)Narrating Space in the Contemporary American Novel*. Bielefeld: transcript-Verlag.
- Toivanen, Anna-Leena 2008. Maa, kansakunta ja alistettu nainen Yvonne Veran romaaneissa *Without a Name* ja *Butterfly Burning*. *Naistutkimus* 1, 6–17.
- Tuuva, Sirpa 1998. Venetsia. Mielenmaisema Tito Collianderin muistelmasarjassa. Teoksessa *Paikkoja ja tiloja suomalaisessa kirjallisuudessa*. Toim. Kaisa Kurikka. Turku: Turun yliopiston kotimainen kirjallisuus, 39–58.
- Vertovec, Steven 2009: *Transnationalism*. London: Routledge.

